

Burgerschapsonderwijs *met als middel debatteren*

Student: Leah Lankhorst
Studentnummer: 390712

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting.....	
Inleiding.....	1
Aanleiding.....	1
Persoonlijke motivatie.....	2
Leeswijzer.....	2
1 Probleemanalyse.....	3
1.1 begrippenkader.....	4
2 Theoretisch kader.....	5
2.1 Burgerschapsonderwijs in het primaire onderwijs.....	5
2.1.1 Kijk van de overheid op het burgerschapsonderwijs.....	5
2.1.2 Invulling van burgerschapsonderwijs op scholen.....	6
2.1.3 Leerlingenportfolio.....	7
2.1.4 Gedrag van leerlingen in groep 7/8 met betrekking tot burgerschapsonderwijs.....	7
2.2 Debatteren in het primaire onderwijs.....	9
2.2.1 Functie van debatteren.....	9
2.2.2 Vormen van debatteren.....	9
2.2.3 Gedrag van leerlingen in groep 7/8 met betrekking tot debatteren.....	10
2.3 Debatteren als middel om burgerschap te onderwijzen.....	10
2.3.1 Connectie tussen burgerschap en debatteren.....	10
2.3.2 Debatteren gebruiken als middel.....	11
2.4 Samenvatting theorie.....	11
3 Probleemstelling en onderzoeksaanpak.....	12
3.1 Doel van onderzoek.....	12
3.2 Onderzoeksvraag.....	12
3.3 Deelvragen.....	12
3.3.1 Theorie vragen:.....	12
3.3.2 Praktijkvragen:.....	12
3.4 Verwachting.....	13
3.5 Bespreking van probleemstelling met betrokkenen.....	13
3.6 onderzoeksgroep.....	13
3.7 Ontwerpactiviteiten.....	14
3.7.1 Ontwerpeisen voor de lessenserie.....	14

3.8	ethische kwesties	15
3.9	Dataverzameling.....	15
3.9.1	Methode van dataverzameling	15
3.9.2	Proces van dataverzameling in de klas.....	16
3.9.3	Proces van analyseren van de gevonden data	16
3.10	tijdpad.....	16
4	Resultaten.....	17
4.1	Veranderingen tijdens de uitvoering.....	17
4	Resultaten uit de analyses.....	17
4.2.1	Theorie vragen:..... Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.	
4.2.2	Praktijkvragen.....	17
5	Conclusie, aanbevelingen en discussiepunten.....	22
5.1	conclusie.....	22
5.1.1	Conclusie vergeleken met de verwachting.....	23
5.2	Aanbevelingen.....	23
5.3	Discussiepunten	24
	Suggesties voor een vervolgonderzoek.....	24
	Bibliografie	255
	Bijlagen	
	I Vervolg krantenartikel.....	
	II Tabel met kerndoelen burgerschapsonderwijs.....	
	III Tabel met kerndoelen van debatteren.....	
	IV Indicatoren van burgerschapsonderwijs vergeleken met indicatoren van debatteren.....	
	V Overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen	
	VI Lessenmatrix	
	VII Tijdpad.....	
	VIII Handelingswijzers voor debatteren	
	IX Ontworpen lessenserie	
	X Leerlingenportfolio.....	
	Eerste versie van het formulier voor in het leerlingenportfolio	
	Aangepast formulier voor in het leerlingenportfolio	
	XI Analyse van bevindingen leerkracht	
	Testfase	
	Conclusie over de testfase:	
	Lessenserie	
	Conclusie ten opzichte van de lessenserie:	

XII Analyse van gegevens in leerlingenportfolio	
Legenda	
Houdingen	
Houdingsdoelen bij Democratie	
Houdingsdoelen bij Participatie	
Houdingsdoelen bij Identiteit	
Vaardigheden	
Vaardigheidsdoelen bij Democratie	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
vaardigheidsdoelen bij Participatie	
Vaardigheidsdoelen bij Identiteit	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Kennis	
Kennisdoelen bij Democratie	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
kennisdoelen bij Participatie	
Kennisdoelen bij Identiteit	
Gegevens uit deze grafieken samengevat:	
XII procesverslag	
Tijdsschema	
Contacten met de begeleider van de pabo en van het werkveld	
Participatie met de onderzoeksgroep	
Leerproces van de onderzoeksopdracht voor mijn professionele houding	
Algemene gevoel	

SAMENVATTING

Sinds 2006 is burgerschapsonderwijs verplicht op basisscholen. Burgerschap wordt tegenwoordig meestal geïntegreerd gegeven. Dit verschijnsel wordt 'patchwork' genoemd, waardoor de precieze kijk op de inhoud van burgerschapsonderwijs mist. 'Patchwork' is niet de intentie die de regering voor ogen had toen ze burgerschapsonderwijs wettelijk verplicht stelden.

Burgerschapsonderwijs bestaat uit drie domeinen: Democratie, Participatie en Identiteit. De normen en waarden van Nederland worden in deze domeinen aangeboden, opdat leerlingen actieve burgers worden. Een school moet voor burgerschapsonderwijs specifieke doelen en een werkwijze opstellen om ervoor te zorgen dat leerlingen de verbanden gaan zien tussen alle geïntegreerde burgerschapslessen. Om scholen hiermee te helpen wordt er onderzocht in dit onderzoek naar een manier om burgerschapsonderwijs aan te bieden zonder 'patchwork'.

De doelen van burgerschapsonderwijs en -debatteren hebben overeenkomsten. De burgerschaps- en debatteerdoelen gaan over hoe je je moet gedragen, als burger of tijdens een debat. In een debat kan daarnaast een burgerschapsdomein of -onderwerp worden aangeboden.

Een optie om de doelen van burgerschapsonderwijs onder aandacht van de leerlingen te brengen, is bijvoorbeeld het gebruik van een leerlingenportfolio. Deze geeft leerlingen de kans om terug te kijken op wat ze hebben gedaan en welke doelen ze hebben toegepast tijdens de les(sen) burgerschapsonderwijs. Op basis van theorieonderzoek is een evaluatieformulier met betrekking tot burgerschapsdoelen ontwikkeld die opgenomen kan worden in een leerlingenportfolio. De leerlingen reflecteren en evalueren op de doelen van burgerschapsonderwijs en zien in dat ze inspraak hebben op hun beoordeling wat aansluit bij de democratische visie.

Om een middel te vinden voor het toepassen van de doelen en de bewustwording van de doelen van burgerschap is er een lessenserie ontwikkeld. Deze lessenserie is uitgevoerd in groep 7/8 van xx. Het burgerschapsonderwijs wordt onderwezen met als middel debatteren in de vorm Lagerhuis. De verbindende factor is het leerlingenportfolio. Hierin wordt elke week een evaluatieformulier ingevuld over het toepassen van de houdings-, vaardigheids- en kennisdoelen die behoren tot het burgerschapsonderwijs.

Vier leerlingen uit de onderzoeksgroep zijn aselekt gekozen. Door analyse van de evaluatieformulieren in het leerlingenportfolio van deze leerlingen is bepaald wat het effect is van deze lessenserie. De opbrengst van de lessenserie is afhankelijk van het gedrag van de leerlingen, de omstandigheden van de leerkracht, de onderwijskenmerken, effect van de omgeving en het begrip van de taak. Belangrijk voor een goede opbrengst is dat de leerkracht het evaluatieformulier voor het leerlingenportfolio begrijpt, opdat de leerkracht de leerlingen goed kan begeleiden tijdens het evalueren.

De leerlingen zijn in staat om een eigen mening te vormen over het toepassen van de diverse burgerschapsdoelen, dit is te zien in de analyses. Ze kunnen deze doelen, met sociale begrippen, begrijpen en kunnen deze gebruiken als leidraad voor het gedrag op- en buiten school.

De ontworpen lessenserie met als middel de debatvorm Lagerhuis en het ontworpen evaluatieformulier voor in het leerlingenportfolio kunnen een aanzet geven om burgerschapsonderwijs in het basisonderwijs onder aandacht te brengen bij de leerlingen. Deze

lessenserie in combinatie met een wekelijks gebruik van het leerlingenportfolio is mogelijk de oplossing om 'patchwork' te voorkomen.

INLEIDING

Figuur 1: Krantenartikel over de Nachtwacht,

Bron: Lengton, I. (2017, september 28). Telegraaf. Verplicht naar de nachtwacht.

Tekst bij artikel in bijlage I: vervolg krantenartikel

Tijdens de verkiezings- en formatieperiode werden in de kranten regelmatig artikelen geplaatst over het normen- en waardenoffensief die de CDA wil overbrengen aan het volk. Het CDA, (Winther, 2017), pleit voor het aanleren van het staand zingen van het Wilhelmus, het verplichte bezoek aan de Nachtwacht en het aanleren van het respect voor de koninklijke familie, in het primaire onderwijs.

Het onderwerp van dit onderzoek is het onderwijzen van burgerschapsonderwijs in het basisonderwijs.

AANLEIDING

Na het lezen van het bovenstaande artikel en na het bekijken van de nieuwsberichten die op het NOS journaal kwamen, borrelde het volgende vraagstuk op: 'Zorgt het aanleren van het Wilhelmus en het bezoeken van de Nachtwacht ervoor dat de leerlingen zich ontwikkelen als goede Nederlandse burger?' Als gevolg kwamen er gesprekken met medestudenten en leerkrachten. In deze gesprekken betwiftelden de medestudenten en leerkrachten dat leerlingen hierdoor goede burgers zouden worden. De vraag, 'Maar hoe worden leerlingen wel goede Nederlandse burgers?', was lastig te beantwoorden. Er kwamen alleen meer vragen, zoals: 'Wat is een goede burger?', 'Wat is burgerschapsonderwijs?', 'Wat is de taak van de school met betrekking tot het burgerschapsonderwijs?' en 'Hoe ziet het burgerschapsonderwijs er momenteel uit?' De vraagstukken waren aanleiding voor dit onderzoek. Met als doel om het belang van burgerschapsonderwijs aan de beroepsgroep te laten zien en inzicht te geven over hoe het kan worden toegepast in het basisonderwijs.

In het Regeerakkoord 2017-2021 beschrijven de regerende partijen hun zorg over het burgerschapsonderwijs in het primaire onderwijs. Dit is naar aanleiding van het rapport van Drs. Vogelzang (inspectie van onderwijs, 2016) over burgerschapsvorming. Drs. Vogelzang beschrijft in dit rapport dat scholen met betrekking tot burgerschapsonderwijs gebruik maken van uiteenlopende manieren, momenten en plaatsen in het lesprogramma. De scholen gebruiken geen rode draad die alles verbindt met de te halen leerdoelen. Door deze uitvoering van het burgerschapsonderwijs is er een beperkt zicht op de resultaten van het burgerschapsonderwijs op de scholen in het primaire onderwijs en de kennis over wat bij burgerschapsonderwijs hoort ontbreekt.

Op xx wordt burgerschapsonderwijs geïntegreerd gegeven in verschillende vakken. De rode draad die Drs. Vogelzang beschrijft ontbreekt ook op xx.

PERSOONLIJKE MOTIVATIE

Nadat ik vorig jaar een taalonderzoek had gedaan over debatteren in de klas werd ik erg geïnteresseerd in debatteren. De debat lessen gingen over de Tweede Wereldoorlog. De leerlingen leerden om onderwerpen als het benadelen van de Joden en het in huis nemen van familie, vrienden of verre kennissen tijdens de hongerwinter van meerdere kanten te bekijken. Naast het debatteren waren ze ook bezig geweest met doelen die behoren tot het burgerschapsonderwijs, zoals kerndoel 37¹ en 38².

Mijn interesse voor het debatteren en burgerschap is blijvend en naar aanleiding van de ophef, zoals het artikel dat in figuur 1 is afgebeeld, het nieuws en de gesprekken met medestudenten wilde ik mij verder verdiepen in de connectie tussen debatteren en burgerschapsonderwijs

Na het doorlezen van het rapport opgesteld door Drs. Vogelzang blijkt dat op het mesoniveau en microniveau in het burgerschapsonderwijs er nog een duidelijk curriculum ontbreekt. Door een lessenserie burgerschap voor groep 7/8 op te stellen, kan ik een bijdrage leveren aan het verhelpen van dit probleem. Verder kan ik met mijn onderzoek een beter inzicht geven over het vak burgerschap voor de beroepsgroep, waardoor leerkrachten en scholen in het primaire onderwijs een handvat hebben om zelf meer aandacht te besteden aan het geven van burgerschapsonderwijs. Mijn onderzoek gaat over het kijken naar de mogelijkheid om debatteren te gebruiken als middel om burgerschapsonderwijs te onderwijzen in groep 7/8.

LEESWIJZER

Dit onderzoek wordt weergegeven in diverse hoofdstukken. Elk hoofdstuk geeft een deel van het onderzoek weer. In het eerste hoofdstuk wordt weergegeven wat het probleem bij burgerschapsonderwijs is en hoe zich dit afspeelt op de onderzoeksschool. In het tweede hoofdstuk wordt een literatuurstudie gedaan naar burgerschapsonderwijs, debatteren en het nut van het combineren van deze twee onderwerpen. Vervolgens wordt in hoofdstuk drie de onderzoeksvraag weergegeven en mijn verwachte antwoord op deze vraag. Hiernaast wordt ook de manier van onderzoeken besproken, ethische kwesties, onderzoeksgroep en de planning van het onderzoek. In hoofdstuk vier worden de resultaten getoond, die vervolgens leiden tot de conclusie in hoofdstuk vijf.

Wanneer er gepraat wordt over bevindingen van de leerkracht of over bevindingen van de onderzoeker, dan wordt hiermee dezelfde persoon bedoeld.

¹: Kerndoel 37: *'De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.'*, volgens (SLO, Mens en samenleving, 2017)

²: Kerndoel 38: *'De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.'*, volgens (SLO, Mens en samenleving, 2017)

1 PROBLEEMANALYSE

Om het praktijkprobleem duidelijk voor ogen te krijgen, zijn er twee verkenningstechnieken gebruikt die in Praktijkonderzoek in de school, (van der Donk & Van Lanen, 2012), staan beschreven. Er is gebruik gemaakt van de techniek verkenning in de literatuur en de techniek verkenning in de praktijk, waarbij er is gekeken naar waar de problemen liggen rond het burgerschapsonderwijs en het debatteren in de klas.

Om het praktijkprobleem duidelijk verwoord te krijgen, is er gebruik gemaakt van de 5xW + H-methode.

Platform onderwijs 2032* (2016) wil streven naar een prominentere positie voor burgerschap in de vaste kern van het onderwijsaanbod in het primaire onderwijs. Zij vinden dat het voor alle scholen, ongeacht de pedagogische visie of levensbeschouwelijke oriëntatie, van belang is om leerlingen te onderwijzen in de werking van een democratische samenleving. Het platform neemt dit standpunt nadat in 2006 op alle scholen het wettelijk verplicht werd om aandacht te besteden aan actief burgerschap, waarmee ze doelen op de basiskennis, -vaardigheden en -houdingen die nodig zijn om een actieve rol te kunnen spelen in onze samenleving. De onderdelen van burgerschap volgens platform onderwijs 2032 zijn: democratie, mensenrechten, sociale verantwoordelijkheid, conflictantering en omgaan met maatschappelijke diversiteit (SLO, sd).

Burgerschapsonderwijs is nodig om de leerlingen te onderwijzen in wat een democratische rechtstaat is. Een belangrijk kenmerk van onze democratische rechtstaat is dat beslissingen worden genomen nadat deze in een debat uitgebreid zijn besproken. Het onderwijs dat gaat over de onderwerpen: 'wat is een debat' en 'Hoe moet er worden gedebatteerd', is gering in het primaire onderwijs. Debatteren bezit zijn eigen leerlijn en moet hierom goed worden onderwezen, voordat deze kan worden ingezet als middel voor burgerschapsonderwijs. Van der Geer en Kroezen (2009) beschrijven in hun boek dat door het ontbreken aan inzicht en het ontbreken van debatvaardigheden debatten vaak niet verlopen, zoals deze gepland staan

Scholen voldoen in het algemeen aan de wettelijke eisen die zijn opgesteld in 2006 meldt drs. Vogelzang (Inspectie van onderwijs, 2016). Ze maakt hierbij wel duidelijk dat de kwaliteit en de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs nog stappen kan maken om zichzelf te verbeteren. Scholen in het primair onderwijs maken nu nog te veel gebruik van 'patchwork', waarbij allerlei werkwijzen los van elkaar staan. De scholen missen een lopende leerlijn met heldere leerdoelen, waardoor er bij de leerkrachten geen kennis is over de realisatie van de kerndoelen die behoren tot het burgerschapsonderwijs. In het regeerakkoord van 2017-2021 spreken de regerende partijen ook deze zorg uit.

Het kabinet (VVD, CDA, D66 en CU, 2017) ziet dat het van belang is om de leerlingen onze historie en onze waarden aan te leren, opdat Nederlandse kinderen de Nederlandse waarden en normen actief kunnen uitdragen. De kennis over geschiedenis, waarden en vrijheden zijn hierbij een pré. Het kabinet verwoordt dit naar aanleiding van de globalisering en de diverse onzekerheden op het gebied van sociaaleconomisch en sociaal-cultureel die plaatsvinden in Nederland.

*Platform 2032 is een onderwijsinstelling die de ideeën en wensen van ervaringdeskundigen theeft verzameld. Een aantal ideeën van platform 2032 zijn door de regering niet aangenomen, waardoor niet alles wat in het plan staat uitgevoerd wordt (Meijer, 2017).

De leerkracht van groep 7/8 op xx beschrijft dat hij burgerschapsonderwijs toepast bij directe 'problemen', door deze problemen direct met de groep te bespreken. Hij geeft ook aan dat hij burgerschapsonderwijs alleen incidenteel toepast.

In het verslag burgerschap en integratie (Woltman, 2017) , opgesteld door de locatieleider van xx, wordt beschreven dat ze burgerschapsonderwijs toepassen door het geven van Nederlands, sociaal emotionele ontwikkelingslessen, geschiedenis, aardrijkskunde, natuur en techniek en gymnastiek.

Op xx mist door het incidenteel en geïntegreerd geven van burgerschapsonderwijs de rode draad die alle activiteiten aan elkaar verbindt. Leerlingen missen hierdoor het zicht op wat burgerschap is en hoe ze zich hierin ontwikkelen. De leerkrachten die lesgeven op xx missen een precieze handleiding met leerdoelen van burgerschapsonderwijs, waardoor ze geen precieze kijk hebben op wat de kerndoelen van burgerschapsonderwijs zijn die zijn opgesteld door SLO en de voortgang die leerlingen maken ten opzichte van deze doelen.

In de taalmethode Taal Actief, die gebruikt wordt in de onderzoeksgroep, wordt er in groep 7 één les besteed aan debatteren, waarin wordt besproken wat een discussie is en op welke manier je hierbij met een stelling omgaat. In groep 8 worden er vier lessen besteed aan debatteren. Deze lessen zijn niet aansluitend en zijn te vinden in thema vier, zes , zeven en acht. Twee lessen gaan over het houden van een discussie, waarbij de leerlingen ook leren wat een argument is en de andere twee lessen gaan over het houden van een politiek debat, waarbij ze leren hoe deze in zijn werking gaat. De leerlingen in groep 7 en groep 8 missen de kans om hun vaardigheden te ontwikkelen in aansluitende lessen.

Zelfreflectie is een onderdeel van burgerschapsonderwijs (Bas, 2008). De leerlingen van groep 7/8 op xx zijn hier niet actief mee bezig. Er wordt geen moment in het curriculum beschreven, waarin de leerlingen bezig zijn met het reflecteren op zichzelf. Het invullen van een portfolio met betrekking tot het reflecteren op de gemaakte opdrachten is een onderdeel van de aanwezige taalmethode op xx, Taal Actief, maar dit portfolio wordt niet gebruikt.

De onderzoeksgroep wordt omschreven als een sociale klas, waarin de drie nieuwe leerlingen die dit jaar aan de klas zijn toegevoegd goed worden opgenomen. De klas werkt niet vaak samen en er wordt geen kringgesprek gehouden aan het begin van de week.

1.1 BEGRIPPENKADER

Kijkend naar de problemen komen een aantal begrippen naar voren die onderdeel zijn van het probleem. De begrippen zijn: Burgerschapsonderwijs, Debatteren. In deze tabel worden kort bijpassende begrippen getoond.

Burgerschapsonderwijs	'Patchwork', Verplicht sinds 2006, Zelfreflectie, Lopende leerlijn, Heldere leerdoelen
Debatteren	Leerlijn, Debateeronderwijs, Vaardigheden van leerlingen

Figuur 2: begrippenkader

2 THEORETISCH KADER

Om een duidelijk beeld te schetsen over wat burgerschapsonderwijs en debatteren is en welke connectie deze twee met elkaar hebben, is er een literatuurstudie uitgevoerd. De leerlingen leren bij burgerschapsonderwijs en debatteren om respect voor elkaar te hebben, te luisteren naar elkaar en zich te houden aan de opgestelde regels.

Bij deze literatuurstudie zijn diverse bronnen gebruikt, zoals rapporten, vakliteratuur, beleidsdocumenten en artikelen uit tijdschriften.

2.1 BURGERSCHAPSONDERWIJS IN HET PRIMAIRE ONDERWIJS

Platform onderwijs 2032 (2017) beschrijft dat het primaire onderwijs van de toekomst moet streven naar meer aandacht voor burgerschap. De school is nodig om te oefenen met democratische gezindheid en de vaardigheden die vallen onder burgerschap. De leerlingen moeten namelijk de volgende zaken kunnen, kennen en begrijpen: de werking en het belang van een democratische rechtstaat, de betekenis van mensen- en kinderrechten voor het dagelijkse leven, sociale-vaardigheden en omgangsvormen en maatschappelijke verantwoording.

2.1.1 Kijk van de overheid op het burgerschapsonderwijs

In 2006 zijn er in artikel 8, uitgangspunten en doelstelling onderwijs, van Wet op Primair Onderwijs 3 onderdelen toegevoegd (Raad van State, 2017). Deze onderdelen bespreken welke rol het primaire onderwijs heeft in de vorming van burgerschap bij kinderen in het primaire onderwijs.

De onderdelen van dit artikel zijn als volgt:

- 1: Het onderwijs gaat er vanuit dat leerlingen opgroeien in een pluriforme samenleving*
- 2: Het onderwijs is er op gericht dat actief burgerschap en sociale integratie wordt bevorderd.*
- 3: Het onderwijs is erop gericht dat leerlingen kennis hebben van en kennismaken met verschillende achtergronden en culturen van leeftijdsgenoten.*

Hiernaast beschrijft de Raad in artikel 9, inhoud onderwijs, dat er aandacht moet worden besteed aan maatschappelijke verhoudingen, waaronder de staatsinrichting. Het openbaar onderwijs wordt in deze wet ook opgedragen in artikel 46, karakter openbaar onderwijs, om te werken aan de maatschappelijke waarden, zoals deze leven in de Nederlandse samenleving. Ze moeten hierbij begrip uitdragen voor de verscheidenheid van die waarden.

Vogelzang (Inspectie van onderwijs, 2016) beschrijft in haar rapport wat de overheid precies bedoelt met actief burgerschap en sociale integratie. De overheid verwijst bij actief burgerschap naar de bereidheid- en het vermogen van burgers om onderdeel te zijn van onze gemeenschap en hieraan bij te dragen en verwijst bij sociale integratie naar de deelname aan de samenleving, door sociale participatie, deelnemen aan onze maatschappij en bekend zijn met de uitingen van de cultuur in Nederland.

SLO (SLO, Mens en samenleving, 2017) beschrijft op haar website de diverse kerndoelen die gekoppeld zijn aan artikel 8 en 9. Het primaire onderwijs moet streven naar het behalen van de doelen door leerlingen van het primaire onderwijs. Een weergave van de doelen is te vinden in bijlage II: Tabel met kerndoelen burgerschapsonderwijs.

2.1.2 Invulling van burgerschapsonderwijs op scholen

Burgerschapsonderwijs is door SLO verdeeld in drie domeinen: Democratie, Participatie en Identiteit. Het eerste domein is democratie. Leerlingen moeten leren wat een democratie is en hoe deze werkt. Hiernaast moeten ze houdingen en sociale vaardigheden ontwikkelen die nodig zijn om actief betrokken te zijn bij een samenleving.

Het tweede domein is participatie. Leerlingen moeten leren welke houdingen en sociale vaardigheden van belang zijn bij sociale contacten.

Het derde domein is identiteit. Leerlingen moeten werken aan hun kennis, houdingen en vaardigheden die belangrijk zijn bij een ontwikkeling van een eigen identiteit. Deze kennis, houding en vaardigheden moeten bestand zijn tegen verschillende normen en waarden die zich manifesteren in een pluriforme samenleving. Identiteit is een belangrijk stap in de ontwikkeling van een leerling. Psychoanalyticus Erik Erikson (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009) beschrijft het ontwikkelen van een identiteit als groot belang, omdat dit de basis is voor het aangaan van relaties met anderen.

In het primaire onderwijs worden de domeinen: Democratie, Participatie en Identiteit volgens Bas (2008) aangeboden met activiteiten die behoren tot de vijfslag van burgerschapsvorming: 1. schoolcultuur, 2. organisatie van de school, 3. pedagogisch klimaat en klassenmanagement van de school, 4. gegeven curriculum op de school en 5. Schoolomgeving. Scholen zetten deze activiteiten in om de kerndoelen te behalen. Ze gebruiken de *schoolcultuur*, waarmee ze normen en waarden, rituelen en visies laten zien. Leerlingen kunnen gevraagd worden om hierover na te denken of hieraan mee te doen. De scholen zetten hun eigen *organisatie* in, waardoor leerlingen in aanraking komen met regels, verschillende soorten leiders en -vormen van communicatie. Op een school heerst er ook een *pedagogisch klimaat* en een *klassenmanagement*. Voorbeelden hiervan zijn een rooster of een manier van leren of leven. Er bestaat ook een *curriculum*. In een curriculum worden de leerinhouden geordend weergegeven. Als laatste zijn er ook diverse contacten in de *schoolomgeving*, zoals buurtverenigingen, sportclubs, de brede school en religieuze instellingen. Wanneer de school werkt met de vijfslag, kunnen de leerlingen een ontwikkeling maken in hun burgerschap. Ze kunnen hiernaast het geleerde ook gebruiken buiten de school.

Vogelzang vindt het belangrijk dat een school een duidelijke visie heeft op burgerschapsonderwijs en dat een school hier ook burgerschapsdoelen voor heeft opgesteld. Het ideaalbeeld van drs. Vogelzang is dat een school een duidelijke doorlopende leerlijn opstelt ten aanzien van burgerschapsonderwijs, waarin alle manieren van het onderwijzen staan omschreven. De school moet duidelijk voor ogen hebben wat de leerlingen nodig hebben en wat ze nog moeten leren met betrekking tot burgerschapsonderwijs. Verder is het belangrijk dat een school en zijn leiding achter het opgestelde plan voor burgerschapsonderwijs staan en dit ook duidelijk laten zien aan de leerlingen.

Hiernaast beschrijft Vogelzang in haar onderzoek dat het burgerschapsonderwijs er op dit moment uit ziet als 'patchwork'. De leerlingen krijgen met allerlei werkwijzen les in burgerschap. Deze werkwijzen worden niet aan elkaar gekoppeld, waardoor leerlingen geen verbindende factor opmerken en de onderwerpen niet aan elkaar koppelen. Leerkrachten en schoolleiders kunnen vaak niet precies uitleggen hoe het burgerschapsonderwijs eruitziet en op welke manier dit wordt ingevuld. Een manier om 'patchwork' te kunnen voorkomen is om in de klas te werken met een leerlingenportfolio, waarin ze hun ontwikkeling met betrekking tot burgerschapsonderwijs omschrijven, aldus Bas.

2.1.3 Leerlingenportfolio

Een manier om een democratisch klassenmanagement te creëren in de klas is een leerlingenportfolio aan te leggen (Bas, 2008). Mathieu (2008) beweert dat met een leerlingenportfolio de mogelijkheid tot participeren wordt toegevoegd aan het klassenmanagement. Deze participatie zorgt ervoor dat de tevredenheid onder leerlingen in de klas wordt vergroot. Leerlingen zullen de regels duidelijker vinden en zullen zich meer betrokken voelen bij de klas in zijn geheel. Hooijmaaijers, Stokhof en Verhulst (2009) geven aan dat leerlingen door een leerlingenportfolio leren te reflecteren, zelfverantwoord te leren en dat de motivatie van leerlingen wordt vergroot, doordat leerlingen succeservaringen gaan inzien. Ze geven ook aan dat met een leerlingenportfolio de ontwikkeling zichtbaar kan worden gemaakt, waardoor deze als een evaluatiemiddel kan worden gebruikt.

Met een portfolio worden persoonlijke materialen, foto's, gemaakt werk of evaluaties op de les verzameld. Leerlingen kiezen zelf uit wat ze gebruiken in hun portfolio en op welke manieren deze materialen de doelen bewijzen, waardoor ze leren om te bepalen wat belangrijk is om te vermelden of om te laten zien. Ze krijgen met het leerlingenportfolio de kans om op zichzelf te reflecteren. De leerlingen denken na over wat ze in een les hebben gedaan en hoe ze hebben gehandeld. Door leerlingen de vastigheid van het portfolio te bieden, kunnen ze ook beter een presentatie geven over wat ze hebben bereikt in deze periode. Bij burgerschap is het belangrijk om leerlingen te laten kijken naar hoe ze met normen en waarden omgaan en wat het gewenste is in de Nederlandse samenleving. Door leerlingen hier doormiddel van een portfolio naar te laten kijken, wordt ervoor gezorgd dat de leerlingen gaan inzien hoe ze zichzelf in de klassenstructuur gedragen en hoe ze werken aan het verbeteren van hun eigen gedrag. Leerlingen krijgen een vast iets, waardoor ze regelmatig gaan kijken naar hun handelen met betrekking tot burgerschapsonderwijs.

2.1.3.1 *Gedrag in groep 7/8 met betrekking tot een leerling portfolio*

Kinderen tussen de leeftijd van negen en twaalf jaar oud zijn steeds beter in staat om een zelfreflectie te geven. Ze zijn begonnen met dit te ontwikkelen toen ze tussen de zes en acht waren, hier waren ze namelijk al in staat om aan te geven wat ze lastig vinden. Leerlingen in groep 7/8 zijn in staat om uiterst unieke kenmerken van zichzelf te benoemen. De vaardigheid om te reflecteren moet wel worden geleerd, omdat dit een metacognitieve vaardigheid is (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009). Om als leerkracht deze ontwikkeling te stimuleren of aan te leren zijn er diverse mogelijkheden, zoals de leerlingen eigen lesdoelen te laten opzetten, de leerlingen mee te nemen tijdens de stappen van een les of gebruik te maken van een socratisch dialoog.

2.1.4 Gedrag van leerlingen in groep 7/8 met betrekking tot burgerschapsonderwijs

Burgerschapsonderwijs bestaat uit verschillende domeinen: Democratie, Participeren en Identiteit. Elk domein heeft zijn eigen doelen. Om een concreet beeld te krijgen van het gedrag dat gezien kan worden per domein wordt in de volgende paragrafen de ontwikkeling vanaf de kleuterperiode tot het twaalfde levensjaar geanalyseerd vanuit de ontwikkelingspsychologie.

2.1.4.1 *Democratie*

Kinderen leren tijdens hun kleuterperiode wanneer gedrag gepast is en wanneer niet, ze leren de normen, waarden en idealen die hun opvoeder uitdraagt. De kinderen krijgen hun driftleven onder controle en kunnen bijbehorende emotionele gevoelens beter beheersen. Freud (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009) beschrijft het beheersen van emotionele gevoelens als een belangrijke ontwikkeling in de gedachtegang. Er ontstaat namelijk een gewetensfunctie die de strijd aan gaat met de driften van het kind. Kohlberg (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009) sluit zich met zijn bevindingen aan op de kijk van Freud.

Kinderen zitten volgens Kohlberg in de eerste fase van hun morele ontwikkeling tijdens de kleuterperiode. In deze fase leren ze wat goed en fout is, doordat ze worden beloond en worden gestraft.

Kinderen van zes tot negen zitten in het conventionele stadium, waarbij ze regels en structuren gaan herkennen. De kinderen proberen wel te onderzoeken hoe ver ze kunnen gaan met betrekking tot deze regels en wat 'goed' en 'fout' voelt voor hen.

Kinderen vanaf tien jaar zitten in het post conventionele stadium. In dit stadium kunnen leerlingen over sociale begrippen nadenken en kunnen ze een uitleg hierover geven. Kinderen die tussen de negen en de twaalf zijn erg kritisch. Dit kunnen ze uiten door de gemaakte normen en waarden ter discussie te stellen. De kinderen zoeken naar de grenzen van de moraal.

2.1.4.2 Participeren

Oudere kleuters kunnen steeds beter emoties bij andere kinderen herkennen. De kleuters handelen niet direct vanuit deze herkenning, dit heeft vaak aansporing van een leerkracht of opvoeder nodig.

Wanneer kinderen tussen de zes en negen zijn, kunnen ze zich steeds beter inleven in anderen. Ze bekijken dit vanuit het standpunt: ik vind dit niet leuk, dan vindt hij dit ook niet leuk.

De leerlingen krijgen inzicht in welke normen en waarden ze thuis aanleren en dat deze normen en waarden kunnen verschillen met die van anderen.

Tussen de negen en twaalf kunnen kinderen zich verplaatsen in anderen (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009). Er ontstaat wederzijds begrip. Ze hebben begrip voor elkaar en zien in wanneer iets niet leuk voor iemand is. Kinderen in deze fase kunnen hier actief rekening mee houden, indien ze dit willen. Deze leeftijdscategorie is namelijk erg kritisch en uit dit ook. Ze leven met de mantra: ik wil erbij horen. De leerlingen passen zich om deze reden vaak aan bij het groepsproces en volgen de bijbehorende gedragsregels op.

2.1.4.3 Identiteit

Kinderen leren in hun kleuterperiode om eigen gevoelens en emoties te benoemen. Ze kennen de emoties boos, verdrietig en blij en leren hiernaast ook complexere gevoelens, zoals jaloezie, te benoemen. Hiernaast krijgen de kleuters ook het besef dat ze een individu zijn. Ze zijn in staat om een beschrijving van zichzelf te geven, waarbij ze vooral uitspreken wat ze leuk vinden om te doen, hierdoor is deze beschrijving moment gebonden.

Kinderen van zes tot negen jaar kunnen zichzelf steeds beter omschrijven. Ze kunnen omschrijven wie ze zijn en waar ze goed in zijn. Ze beschrijven naast uiterlijke kenmerken ook psychologische kenmerken van zichzelf.

Vanaf hun negende tot hun twaalfde krijgen kinderen een bewustwording. De kinderen weten wanneer sommige emoties bij hen worden opgeroepen en wat ze hiermee moeten doen. De kinderen hebben ook meer oog voor wie ze zelf zijn. De beschrijving van wie ze zijn, wordt vaak gemaakt door zichzelf te vergelijken met anderen. Kinderen in groep 7 en 8 zijn in staat om de unieke kenmerken van zichzelf te benoemen. De leerlingen hebben nog wel een innerlijk conflict tussen ijverig en minderwaardigheid beschrijft Erikson (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009). De leerlingen leren veel vaardigheden zelfstandig, maar willen nog wel bevestiging van anderen. Dit is de reden voor het vergelijken van zichzelf met leeftijdsgenoten. Om hun identiteit te bevestigen zijn ze vaak nog erkenning van een opvoeder nodig. In de periode hierna maken de leerlingen een rolverwarring mee, waarbij ze zich steeds verder distantiëren van de volwassenen. Sommige leerlingen in groep 8 zijn al in deze fase beland.

2.2 DEBATTEREN IN HET PRIMAIRE ONDERWIJS

Winters (Bas, 2008) pleit dat in een democratische samenleving het van belang is om de democratische competenties te bezitten. Deze bestaan uit: samen oplossen van problemen, het openstaan voor andermans meningen en het zoeken naar een balans tussen eigen belangen en de belangen van de gemeenschap. Een onderdeel hiervan is het tot stand komen van een besluit door deze in een debat te bespreken.

2.2.1 Functie van debatteren

Bron, Langberg en Bloemberg (2010) beschrijven een debat als: 'een confrontatie van meningen die gestructureerd worden vormgegeven.' Personen gaan op een verbale manier de strijd aan met elkaar, waarbij ze gebruik maken van argumenten en een sterke presentatie. Debatteren in het basisonderwijs kan worden ingezet als vorm om over belangrijke of lastige kwesties te praten, als spel of als specifieke taalvaardigheden. Leerlingen leren op school naar het zoeken van compromissen bij een meningsverschil. Bij het debatteren leren ze juist om bij hun eigen standpunt te blijven staan en hoe ze dit standpunt kunnen verdedigen.

Debat in de klas (Debat in de klas, 2011) beschrijft dat met debatteren veel vaardigheden kunnen worden getraind. Leerlingen worden tijdens het debatteren gedwongen om na te denken over maatschappelijk vraagstukken en een visie hierover te bepalen. Leerlingen moeten ook argumenten maken voor standpunten waar ze niet achter staan, waardoor ze rekening leren te houden met andere meningen. Een andere vaardigheid is dat de leerlingen tijdens het debat aandachtig moeten luisteren naar de anderen, om hun standpunten goed te kunnen weerleggen, waardoor ze ook werken aan hun luistervaardigheden.

Bij verscheidende kerndoelen met betrekking tot Nederlands van SLO (SLO, Nederlands, 2017) wordt er gesproken over debatteren. Debatteren is door deze doelen, zie schema in bijlage III: Tabel met kerndoelen van debatteren, een kernonderdeel van het primaire onderwijs. Tussendoelen die aansluiten op het debatteren zijn ook genoteerd in het schema in bijlage III: Tabel met kernonderdelen van debatteren.

2.2.2 Vormen van debatteren

Er zijn verschillende vormen van debatteren. Van der Geer en Kroes (2009) beschrijven dat Lagerhuis de populairste werkvorm van debatteren is in Nederland. Deze vorm van debatteren is geïnspireerd op het debatteren zoals dat gebeurt in het Britse Lagerhuis. Bron, Langberg en Bloemberg (2010) bevestigen dat in het onderwijs hier ook het meeste gebruik van wordt gemaakt. Deze vorm heeft een goede aansluiting bij een klas, doordat bij Lagerhuis twee groepen tegenover elkaar staan, de voor- en tegenpartij. De debatleider noemt de stelling en de partijen reageren hierop. Deze debatten duren tussen de vijf en tien minuten, waarbij de leerling moet gaan staan als hij of zij iets wil vertellen. Wanneer iemand aan het woord is, krijgt deze ongeveer twintig seconden de tijd om zijn kijk op de stelling uit te leggen, waarna een ander iemand hierop kan reageren. In dit debat worden feiten, cijfers, voorbeelden, ervaringen en emoties afgewisseld verteld. Bij deze vorm van debatteren kunnen veel mensen meedoen en door de snelheid van het debat worden er ook geen zaken eindeloos herhaalt.

Andere veel gebruikte debatvormen zijn het houden van een forumdiscussie of het uitvoeren van een politiek debat. Bij een forumdiscussie zit er een groep van maximaal tien personen om een tafel. Deze personen praten over een stelling. Er is geen voor- of tegenpartij en iedereen deelt zijn eigen mening. In de klas wordt dit veelal toegepast bij een kringgesprek.

Bij een politiek debat wordt er wel gewerkt met zowel voor- als tegenstanders van de stelling. De beide partijen krijgen een minuut om hun visie uit te leggen, waarna er een ronde komt waarbij de partijen op die visie reageert. Hierna wordt er geëindigd met een slotwoord van de beide partijen. Deze variant is niet erg geschikt voor leerlingen in het primaire onderwijs stellen Bron, Langberg en Bloemberg (2010). De leerlingen moeten ervaringen hebben met debatteren, voordat ze deze vorm kunnen begrijpen. Daarnaast kunnen er ook veel minder leerlingen aan dit debat meedoen, waardoor met een grote klas niet iedereen een beurt of actieve rol krijgt.

2.2.3 Gedrag van leerlingen in groep 7/8 met betrekking tot debatteren

Leerlingen in groep 7/8 zitten in post conventionele fase, volgens Kohlberg. De leerlingen kunnen in deze fase sociale begrippen uitleggen en kunnen hierover nadenken. Leerlingen zijn in staat om te kijken naar een vraagstuk en hierover na te denken. Hiernaast zijn de leerlingen erg kritisch tegenover opgestelde normen en waarden en stellen de leerlingen de normen en waarden al ter discussie. De leerlingen kunnen een stelling kritisch bekijken. De leerlingen weten steeds beter wat hun eigen normen en waarden zijn en herkennen steeds beter bij anderen hun normen en waarden. Door duidelijk aan te geven dat hiervoor respect moet zijn, zullen leerlingen dit ook uitvoeren. Een eigen mening vormen wordt voor leerlingen steeds belangrijker, toch hebben ze hierbij nog ondersteuning nodig van een opvoeder. De leerkracht kan deze rol aannemen tijdens het debatteren als debatleider. In dit stadium maken leerlingen ook een ontwikkeling mee met hun gewetensprincipes beschrijft Kohlberg. Leerlingen maken meer besluiten vanuit een eigen morele visie. Met behulp van een debat kan de leerling dit uitleggen aan klasgenoten.

2.3 DEBATTEREN ALS MIDDEL OM BURGERSCHAP TE ONDERWIJZEN

Debatteren levert een bijdrage aan de burgerschapswet en de kerndoelen die behoren tot het burgerschapsonderwijs claimen Bron, Langberg en Bloemberg (2010). De enige voorwaarde hiervoor is dat tijdens het debatteren de elementen die behoren tot burgerschap actief worden gebruikt.

2.3.1 Connectie tussen burgerschap en debatteren

Bron, Langberg en Bloemberg beschrijven dat in het onderwijs debatteren kan worden gebruikt om te werken aan diverse vaardigheden bij leerlingen. Er wordt ook de mogelijkheid geboden om te praten over maatschappelijke kwesties in een veilige omgeving. De leerlingen moeten werken aan hun overtuigingskracht en geloofwaardigheid, doordat ze hun eigen mening moeten overbrengen aan de andere leerlingen. De leerlingen moeten de meningen van anderen respecteren, waardoor er verdraagzaamheid ontstaat. De leerlingen werken tijdens het debatteren aan hun sociaal-communicatieve vaardigheden, door de door hen geformuleerde argumenten te delen en naar de argumenten van anderen te luisteren.

Platform 2032 heeft beschreven dat er moet worden gewerkt in het primaire onderwijs aan de volgende zaken: de werking en het belang van een democratische rechtstaat, de betekenis van mensen- en kinderrechten voor het dagelijkse leven, sociale vaardigheden en omgangsvormen en maatschappelijke verantwoording. Hieraan hebben ze indicatoren gekoppeld. In bijlage IV: indicatoren van burgerschapsonderwijs vergeleken met indicatoren van debatteren is een schema, gemaakt door Lankhorst (2018), te vinden waarbij deze indicatoren in verband zijn gebracht met de aspecten van debatteren. In dit schema wordt duidelijk dat vooral de onderdelen: de werking en het belang van een democratische rechtstaat en sociale vaardigheden en omgangsvormen in een debat naar voren komen. De onderdelen: de betekenis van mensen- en kinderrechten voor het dagelijkse leven en maatschappelijke verantwoording worden niet direct door een debat onderwezen.

Indien het debat een onderwerp krijgt passend bij deze onderdelen kan het een middel zijn om deze onderdelen te onderwijzen of onder de aandacht te brengen.

Bron, Langberg en Bloemberg hebben in hun rapport: 'de basisschool als oefenplaats voor burgerschap' een schema gemaakt over de houdingen, vaardigheden en kennis die van belang zijn bij burgerschapsonderwijs, zie bijlage V: overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen. De doelen die door debatteren worden aangeleerd zijn in zwart aangegeven. Veertien van de achttien punten zijn zwart gedrukt. De meerderheid van de doelen wordt doormiddel van debatteren aangeleerd.

2.3.2 Debatteren gebruiken als middel

Vygotskij (Berding & Pols, 2014) geeft zaken als begrippen, regels en werkwijzen de benaming gereedschappen. Deze gereedschappen zijn nog niet in het bezit van een kind, maar moeten nog worden aangeleerd door gelijken of volwassenen. In burgerschapsonderwijs, met als middel debatteren, is debatteren het gereedschap dat moet worden gegeven aan de leerlingen. Deze leerlingen bezitten namelijk niet de cognitieve kennis die nodig is om goed te debatteren. Zoals eerder is beschreven, is debatteren als middel alleen succesvol als de leerlingen de vaardigheden van het debatteren al bezitten. Als leerkracht is het van belang om de gereedschappen die hierbij horen te overhandigen, voordat debatteren succesvol kan worden ingezet bij burgerschapsonderwijs. Denken is een interactief proces, beweert Piaget (Berding & Pols, 2014). Een kind vergaart nieuwe kennis door interactie. Interactie met de omgeving zorgt erbij kinderen voor dat ze in staat zijn om steeds complexere cognitieve vaardigheden toe te passen. Deze interactie vindt plaats tijdens het uitvoeren van bijvoorbeeld een lessenserie, omdat leerlingen een omgeving krijgen waarin ze interactie uitvoeren met medeleerlingen. Kinderen hebben hierbij als hoofddoel om zich te adapteren aan de omgeving, bijvoorbeeld de partij in het debat waar ze bij horen. Zo krijgen de leerlingen veranderingen in de wijze van denken en gedrag tijdens een lessenserie over debatteren. De leerlingen kunnen zo effectief deelnemen aan het debat.

2.4 SAMENVATTING THEORIE

Burgerschapsonderwijs is sinds 2006 een verplicht vak in het primaire onderwijs. Dit vak bestaat uit de domeinen: Democratie, Participatie en Identiteit. Aan elk domein zijn houdings-, vaardigheids- en kennisdoelen gebonden. De factoren die van belang zijn bij het geven van burgerschapsonderwijs is dat de leerlingen een rode draad tussen de lessen kunnen zien. Hiernaast moeten de lessen afgestemd worden op het gedrag wat verwacht kan worden passend bij de leeftijd. Debatteren sluit aan bij de beschreven ontwikkeling die leerlingen hebben in de bovenbouw. Leerlingen van groep 7/8 zitten namelijk in de post conventionele fase, beschreven door Kohlberg. De leerlingen kunnen de sociale begrippen begrijpen die nodig zijn bij debatteren en kunnen nadenken over de vraagstukken die bij debatteren worden gegeven. De leerlingen zijn steeds meer in staat om zich kritisch te uiten en een kritische houding aan te nemen, dat belangrijk is bij debatteren. De leerlingen moeten zich bewust worden van de doelen van burgerschapsonderwijs. Dit is mogelijk door de leerlingen te laten reflecteren en te evalueren op zichzelf met behulp van een leerlingenportfolio waarin deze doelen staan vermeld.

3 PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEKSAANPAK

Naar aanleiding van het praktijkprobleem en de bestuurde theorie is er een onderzoek opgezet. Er zijn hiervoor onderzoeksvragen geformuleerd die bestaan uit een hoofdvraag en deelvragen. De antwoorden op deze onderzoeksvragen zullen een bijdrage leveren aan het behalen van het gestelde doel. Om de antwoorden te vinden op de hoofdvraag en deelvragen is het van belang om een bijbehorend onderzoek uit te voeren. Dit onderzoek benodigd een plan, deze is hieronder uitgewerkt.

3.1 DOEL VAN ONDERZOEK

Het doel van dit onderzoek is om een lessenserie te ontwerpen, waaraan de doelen van burgerschapsonderwijs zijn gekoppeld. Met deze lessenserie wordt de kennis, houding en vaardigheden met betrekking tot de domeinen van burgerschapsonderwijs: Democratie, Participatie en Identiteit aangeboden. Het doel van deze aangeboden doelen is dat de leerlingen zich bewust worden van deze doelen. Impliciet komt ook een ander doel naar voren: De leerlingen vergroten door het gebruik van debatten in de vorm Lagerhuis, ingezet als middel, hun vaardigheden op het gebied van debatteren. De leerlingen leren om op zichzelf te reflecteren en te verwoorden hoe ze hun eigen ontwikkeling zien.

Het doel voor de beroepsgroep is om een aanzet te geven voor gestructureerde lessen met betrekking tot burgerschapsonderwijs met het debat als middel, waarbij er een bijdrage kan worden geleverd aan het burgerschapsonderwijs in groep 7/8.

3.2 ONDERZOEKSVRAAG

Welk effect heeft het houden van debatten* in de vorm Lagerhuis* op de kennis, houding en vaardigheden van leerlingen in groep 7/8 van xx met betrekking tot de domeinen van burgerschapsonderwijs*: democratie, participatie en identiteit?

*Debatten: Twee groepen staan tegenover elkaar om hun mening te verdedigen en anderen te overtuigen van hun mening

*Lagerhuis: Vorm van debatteren

*Burgerschapsonderwijs: Onderwijs waarbij met de domeinen: Democratie, Participatie en Identiteit actief burgerschap wordt onderwezen.

3.3 DEELVRAGEN

3.3.1 Theorie vragen:

- 1: Op welke manier wordt inhoud gegeven aan burgerschapsonderwijs in het primaire onderwijs?
- 2: Welke factoren zijn van belang bij burgerschapsonderwijs in het primaire onderwijs?
- 3: Welke redenen zijn erom in de Bovenbouw van het primaire onderwijs te gaan debatteren?

3.3.2 Praktijkvragen:

- 1: Welke inhoud is geschikt om de drie domeinen van burgerschapsonderwijs: Democratie, Participatie en Identiteit te onderwijzen doormiddel van het aanbieden van debatten in de vorm Lagerhuis?
- 2: Welke kennis, houding en vaardigheden hebben de leerlingen van groep 7/8 van xx tijdens de nulmeting met betrekking tot burgerschapsonderwijs?
- 3: Welke ontwikkeling met betrekking tot de kennis, houding en vaardigheden hebben de leerlingen van groep 7/8 van xx tijdens de lessenserie doorgemaakt met betrekking tot burgerschapsonderwijs?

3.4 VERWACHTING

Leerlingen komen tijdens het dagelijkse leven in aanraking met de houdingen, kennis en vaardigheden die nodig zijn om een goede burger te zijn. Ze hebben respect voor de leerkracht, wachten op hun beurt, proberen ruzies gezamenlijk op te lossen en kunnen een eigen mening delen.

Door het uitvoeren van een lessenserie, waarbij lessen worden aangeboden over debatteren in de vorm van Lagerhuis, krijgen de leerlingen door de leerkracht een gereedschap, zoals Vygotskij (Berding & Pols, 2014) beschrijft, aangereikt om zichzelf te ontwikkelen met betrekking tot de houdings-, vaardigheids- en kennisdoelen die behoren tot burgerschapsonderwijs. Door de moeilijkheid van de nieuw te leren begrippen en doelen kost het even tijd voordat de leerlingen deze doelen en begrippen begrijpen, waardoor er pas na één les of enkele lessen een echt verschil is te merken. Na deze periode hebben de leerlingen zich deze begrippen en doelen toegeëigend en kunnen ze deze inzetten als hun cognitieve- of sociale gereedschappen.

Door de lessenserie werken de leerlingen stelselmatig aan de houdingen, kennis en vaardigheden met betrekking tot burgerschapsonderwijs, waardoor ze de kans hebben om zich hierin te verdiepen en deze houdingen, kennis en vaardigheden uit te breiden. De leerlingen zullen aan het einde van de lessenserie een verder ontwikkelde houding, kennis en vaardigheid hebben met betrekking tot burgerschapsonderwijs en kunnen het aangereikte gereedschap zelfstandig gebruiken en laten zien in hun leerlingenportfolio.

Impliciet zullen ze door het debatteren in de vorm Lagerhuis hun vaardigheden met oog op debatteren verfijnen en uitbreiden.

3.5 BESPREKING VAN PROBLEEMSTELLING MET BETROKKENEN

Op 18 december 2017 is het onderzoeksplan medegedeeld aan de locatieleider van xx en de leerkracht van groep 7/8. De ideeën over de plannen die voor de school zijn gemaakt, zijn gedeeld. Hiernaast is er navraag gedaan over burgerschapsonderwijs op xx en expliciet in groep 7/8 van xx expliciet. Door deze informatie is het praktijkprobleem in verband gebracht met de school en is er een beter beeld ontstaan over wat er kan worden verwacht tijdens het uitvoeren van dit onderzoek. Op 12 januari 2018 is de uitvoering van het onderzoek besproken, waarbij is gekeken of de uitgekozen data voor de uitvoering van de lessenserie geschikt waren. De leerkracht van groep 7/8 heeft toestemming gegeven om de lessenserie op deze datums uit te voeren. Hiernaast zijn de ontwerpisen in dit hoofdstuk ook besproken met de betrokkenen, voordat de lessenserie werd ontworpen.

3.6 ONDERZOEKSGROEP

De groep die meewerkt aan dit onderzoek is groep 7/8 van xx te xx. Xx is het een na grootste dorp in de gemeente xx en was oorspronkelijk een onderdeel van de veenkolonie. Deze klas bestaat uit vijftientig leerlingen, tussen de tien en twaalf jaar oud. Twaalf leerlingen zitten in groep 7, waarvan 6 jongens zijn en 6 meisjes. Dertien leerlingen zitten in groep 8, waarvan er vijf jongens zijn en acht meisjes. Drie leerlingen in de klas zijn dit jaar ingestroomd, nadat ze vanaf een andere basisschool zijn overgeplaatst. Deze leerlingen zijn goed opgenomen in de klas. Sociaaleconomisch zijn er weinig verschillen in de klas. De leerlingen hebben nog geen tijd besteed aan stelselmatig reflecteren op zichzelf. De leerlingen hebben tussen de één en vier lessen besteed aan debatteren tijdens taal en krijgen burgerschapsonderwijs incidenteel of geïntegreerd aangeboden. Burgerschapsvorming is in elke klas haalbaar. Kleuters zijn al bezig met het kijken naar goed en fout en het overnemen van normen en waarden (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009). Leerlingen in

groep 7/8 zijn hier al meer in getraind. Dit is in de onderzoeksgroep te zien aan het feit dat ze kunnen inzien wanneer hun gedrag fout is. Ze zijn hiernaast in staat om verschillende normen en waarden te herkennen en te vergelijken. De leerlingen in de onderzoeksgroep merken dat het bij sommige leerlingen thuis anders aan toe gaat dan bij zichzelf. Verder zijn leerlingen in deze groep een stuk kritischer dan jonge kinderen, waardoor het spreken over vraagstukken een diepere uitkomst krijgt. De leerlingen in de onderzoeksgroep zijn in staat om te vragen waarom iets moet. Leerlingen kunnen een eigen mening vormen, waarbij ze de mening van een andere hebben bekeken en deze mening hebben afgewogen. Bij jongere kinderen is dit vaak nog lastig, omdat deze leerlingen gedrag kopiëren van andere leerlingen of van de volwassene. In de onderzoeksgroep wordt het kijken naar elkaars mening gedaan door het volgen van de methode Programma Alternatieve Denkstrategieën, waarin ze situaties en conflicten bespreken en naar elkaars mening luisteren. Debatteren is in lagere klassen nog vrij lastig. Dit vindt vaak alleen plaats doormiddel van kringgesprekken (Bron, Langberg en Bloemberg, 2010). In groep 5/6 maken leerlingen een start met het maken van argumenten en het vergelijken van deze argumenten, door deze ontwikkeling zijn leerlingen in groep 7/8 in staat om sterke argumenten te maken en een debat te voeren. De lessen over debatteren zijn in Taal Actief, de methode die aanwezig is op xx, begonnen in groep 5/6, waardoor de onderzoeksgroep al enige ervaring heeft opgedaan met debatteren.

3.7 ONTWERPACTIVITEITEN

Om te kijken of een lessenserie debatteren in de vorm Lagerhuis invloed heeft op de kennis, houding en vaardigheidsdoelen die betrekking hebben tot burgerschapsonderwijs is het van belang om een lessenserie te ontwerpen die aansluit bij deze vraag. De lessenserie wordt uitgevoerd in een periode van vier weken, waarin in de eerste week debatteren wordt onderwezen en in de andere drie weken de domeinen van burgerschapsonderwijs worden onderwezen. In de bijlage V: Overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen is te zien dat een gedeelte van de kennis, houding en vaardigheden te behalen is met debatteren in de klas. Het grijsgedrukte in het schema van bijlage V: Overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen wordt niet direct onderwezen met debatteren. Door onderwerpen toe te voegen die aansluiten op de domeinen van burgerschapsonderwijs: Democratie, Participatie en Identiteit wordt het overige gedeelte kennis-, houdings- en vaardigheidsdoelen wel behaald.

De bijbehorende lessenmatrix is te vinden in bijlage VI: Lessenmatrix.

3.7.1 Ontwerpeisen voor de lessenserie

De ontwerpeisen zijn onderverdeeld in categorieën: kenmerken van de doelgroep, kenmerken van de leerkracht, organisatorische kenmerken en pedagogische, (vak)didactische en inhoudelijke kenmerken.

3.7.1.1 Kenmerken van de doelgroep

- De leerlingen krijgen les over wat debatteren is en hoe dit moet, zij moeten kunnen laten zien dat ze een argument kunnen bedenken, ze op hun beurt kunnen wachten en respectvol met elkaar kunnen omgaan.
- De leerlingen moeten in staat zijn om te kunnen reflecteren

3.7.1.2 Kenmerken van de leerkracht

- De leerkracht is in staat om de rol als debatleider op zich te nemen
- De leerkracht heeft kennis over debatteren en kan dit goed onderwijzen aan de leerlingen
- De leerkracht heeft kennis over burgerschapsonderwijs en de bijbehorende domeinen: Democratie, Participatie en Identiteit

Met deze kenmerken van de leerkracht zal de leerkracht in staat zijn om de te ontwerpen lessen te kunnen geven.

3.7.1.3 Organisatorische kenmerken

- Voor elke leerling is een eigen leerlingenportfolio aanwezig
- Het lokaal wordt ingezet als een stimulerende leeromgeving, door gebruik te maken van 'vergadertafels' en het creëren van het Lagerhuis in de klas
- Leerlingen krijgen tweemaal een half uur les per week in een periode van vier weken in burgerschapsonderwijs met debatteren in de vorm van Lagerhuis als middel. De leerlingen krijgen de eerste week tweemaal les in debatteren, gevolgd met tweemaal les per week over een domein van burgerschapsonderwijs
- Leerkrachten evalueren aan het einde van de les door de leerlingenportfolio's te bestuderen.

3.7.1.4 Pedagogische, (vak)didactische en inhoudelijke kenmerken.

- Lessen belichten de kennis-, houding- en vaardigheidsdoelen van burgerschapsonderwijs
- Debatteren in de vorm Lagerhuis wordt in de lessen onderwezen
- Er wordt een pedagogisch veilig klimaat gecreëerd, waarin kinderen zich veilig voelen om hun mening te delen.

3.8 ETHISCHE KWESTIES

Tijdens het uitvoeren van het onderzoek wordt er respectvol omgegaan met vergaarde gegevens, deze worden niet direct gedeeld met derden. In het geval dat dit wel wordt gedeeld, worden gegevens geanonimiseerd. Privacy van de leerlingen en van de school worden actief beschermd. Tijdens de uitvoering van het ontwerp worden deze gegevens alleen gedeeld met de leerkracht van de groep.

3.9 DATAVERZAMELING

De gegevens van deze lessenserie over debatteren in de vorm Lagerhuis met onderwerpen van de drie domeinen van burgerschapsonderwijs: Democratie, Participatie en Identiteit worden verzameld. Aan de hand van deze gegevens wordt gekeken wat het resultaat van deze lessenserie was. De manieren die worden gebruikt worden hieronder weergegeven.

3.9.1 Methode van dataverzameling

Burgerschapsonderwijs is een vak die niet te meten is door een toets. Het vak bestaat uit competenties die leerlingen moeten behalen en die er per individu anders uit zien. Door dit feit vallen diverse manieren van beoordelen af. Opties om resultaten te meten zijn: observeren of het aanleggen van een leerlingenportfolio.

Een leerkracht is tijdens het onderzoek bezig met het uitvoeren van de rol als debatleider. Van der Donk en van der Lanen (2012) stellen dat het uitvoeren van de rol als debatleider kan zorgen voor subjectiviteit. De leerkracht participeert namelijk in de les, waardoor de leerkracht betrokkenheid voelt bij de onderzoekssituatie, dit kan ervoor zorgen dat de leerkracht beïnvloed wordt door de leerlingen of de activiteiten in de les. Hiernaast voert de leerkracht ook een dubbelrol uit, namelijk observator-leerkracht/debatleider.

Door leerlingen te laten werken met een leerlingenportfolio krijgen de leerlingen de kans om zelf te bepalen wat zij hebben geleerd in deze les. Ze bepalen zelf hoe ze hebben gewerkt aan en wat ze

hebben behaald van de competenties van burgerschapsvorming. Hooijmaaijers, Stokhof en Verhulst (2009) geven aan dat een leerlingenportfolio een goed middel is om de ontwikkeling van de leerlingen te volgen. Een leerlingenportfolio is daarnaast een middel om een democratisch klassenmanagement te creëren, omdat de leerlingen inspraak krijgen over of zijzelf vinden dat ze de burgerschapsdoelen hebben behaalden. Dit sluit aan bij de doelen van burgerschapsonderwijs (Bas, 2008). Om deze redenen wordt een leerlingenportfolio gebruikt om de resultaten te meten.

3.9.2 Proces van dataverzameling in de klas

De dataverzameling begint met het uitvoeren van een nulmeting, waarbij ze na een testfase het evaluatieformulier voor in het leerlingenportfolio invullen, deze wordt gebruikt om data te vergaren over de lopende ontwikkeling van de leerlingen met betrekking tot burgerschapsonderwijs. De leerlingen werken met hetzelfde evaluatieformulier voor in het leerlingenportfolio tijdens de lessenserie. In dit portfolio beschrijven de leerlingen hun voortgang met betrekking tot de doelen. Aan het einde van de les krijgen de leerlingen een aantal minuten de tijd om een reflectie te schrijven op hun evaluatieformulier. Om de leerlingen weer te laten wennen aan het zelf reflecteren, wordt er klassikaal begonnen. Door de volgende vragen te stellen kan er worden gewend aan het zelf reflecteren: 'Wie heeft gewerkt aan dit doel?' 'Is het veranderd?'. De leerlingen zien in hoe ze kunnen reflecteren en kunnen dit hierna zelfstandig doen.

3.9.3 Proces van analyseren van de gevonden data

Om achter het antwoord van de onderzoeksvraag te komen, worden de ingevulde evaluatieformulieren geanalyseerd. Uit de klas worden door de onderzoeker aselekt vier leerlingen geselecteerd. Van deze leerlingen wordt de voortgang van de ontwikkeling van de doelen van burgerschapsonderwijs gevolgd. Een meisje uit groep 7 en 8 en een jongen uit groep 7 en 8. Het voornaamste doel van het analyseren is om te kijken of de leerlingen zich bewuster worden van de doelen van burgerschapsonderwijs en het toepassen van deze doelen. Om dit duidelijk in kaart te brengen ga ik horizontaal vergelijken, waarbij ik de antwoorden van de leerlingen noteer naast elkaar in een tabel. In deze tabel onderstreep ik zinnen die duiden op vooruitgang, cursiveer ik zinnen die duiden op stilstand en worden zinnen die duiden op teruggang dikgedrukt. Naast de tabel laat ik mijn bevindingen zien, aan de hand van een analyse van de data.

3.10 TIJDPAD

Er is een tijdpad gemaakt om de activiteiten die moeten worden gedaan in kaart te brengen. Op deze manier kan er gezien worden wanneer er iets wordt gedaan. Het tijdpad is te vinden in bijlage VIII: Tijdpad

4 RESULTATEN

Tijdens het uitvoeren van het plan zijn er resultaten verzameld. Deze resultaten zijn geanalyseerd en zullen gebruikt worden om de deelvragen te beantwoorden. Verder wordt er uitgelegd welke wijzingen ten opzichte van het plan tijdens de uitvoering zijn doorgevoerd.

4.1 VERANDERINGEN TIJDENS DE UITVOERING

Er zijn een aantal veranderingen toegepast tijdens het uitvoeren van het onderzoeksplan. Dit heeft voornamelijk te maken met het evalueren door de leerlingen. Tijdens de testfase is gebleken dat de leerlingen het invullen van het evaluatieformulier van het leerlingenportfolio te lastig vonden, waarna er is gekozen om deze te vereenvoudigen. In plaats van schriftelijke antwoorden konden de leerlingen nu een antwoord aankruisen. De eerste en de veranderde versie zijn te zien in bijlage X: Leerlingenportfolio.

De bovengenoemde aanpassingen zorgen ervoor dat de analyse op de manier die beschreven is niet mogelijk was. Er is om deze reden gekozen om te kiezen voor het noteren van de opgeschreven woorden van de eerste week en de aangekruiste antwoorden van de andere weken. De antwoorden zijn in staafdiagrammen genoteerd (in bijlage XII: Analyse van leerlingenportfolio). Bij de resultaten is gekeken of de leerlingen in staat waren om een mening te vormen over of ze het doel hebben toegepast. Bij de grafieken is een verklaring geschreven aan de hand van de bevindingen van de uitvoerende leerkracht, bijlage XI: Analyse van bevindingen van leerkracht.

Naast deze verandering is er ook een extra evaluatie toegevoegd. De leerkracht heeft haar reflecties genoteerd. Uit deze reflecties zijn een aantal factoren gehaald en deze zijn beschreven in de G-loot analyse, bijlage XI: Analyse van bevindingen van leerkracht. De onderdelen zijn: Gedrag leerlingen, Leerkracht kenmerken, Onderwijs kenmerken, Omgevingsfactoren en de haalbaarheid van de taak. Hiernaast zijn deze gegeven nogmaals geanalyseerd. Tijdens deze analyse is gekeken naar de stimulerende- en belemmerende factoren tijdens de gegeven lessen volgens de onderzoeker.

4.2 RESULTATEN UIT DE ANALYSES

4.2.1 Praktijkvragen

Welke inhoud voor de acht lessen is geschikt om de drie domeinen van burgerschap, identiteit, participatie en democratie, te onderwijzen doormiddel van het aanbieden van debatten in de vorm Lagerhuis?

De gemaakte lessen zijn te vinden in bijlage IX: Ontworpen lessenserie. Deze zijn ontworpen door Leah Lankhorst (2018). In deze lessen is ervoor gekozen om de doelen van debatteren en de doelen van burgerschapsonderwijs te combineren. De combinatie is gedaan op basis van de overlap tussen de doelen van debatteren en burgerschapsonderwijs. De lessen worden uitgevoerd in een periode van vier weken, waarbij tweemaal een half uur les wordt gegeven. In de eerste les van de week is een uitleg gegeven en wordt er tijd geboden aan de leerlingen om argumenten te maken. Tijdens de tweede les van de week is er een debat gehouden en is het evaluatieformulier voor in het leerlingenportfolio ingevuld. Tijdens de uitleg is het onderwerp van de week uitgelegd en is er een verdieping van het debatteren gegeven. De lessen zijn zo dicht mogelijk bij de leefwereld van de kinderen gehouden. Zo is er tijdens de uitleg tijd om met de leerlingen te praten over eigen ervaringen.

In de eerste les van elke week is na de uitleg één stelling gegeven per twee groepen. Deze groepen bestaan uit vier á vijf leerlingen die door de leerkracht is samengesteld. Deze groepen verschillen per week om de leerlingen uit te dagen om samen te werken met andere leerlingen. De leerlingen werken zelfstandig aan het bedenken van argumenten bij deze stelling. Als ondersteuning maakten ze gebruik van de handelingswijzer: het voorbereiden op een debat, bijlage VIII: Handelingswijzers voor debatteren. De leerlingen konden hierop lezen wat de leerkracht van hen verwacht. De debatten in les twee is uitgevoerd met de handelingswijzer: het uitvoeren van een debat, bijlage VIII: Handelingswijzers voor debatteren. De leerlingen konden door deze handelingswijzer de stappen van het debat (na)lezen. Na de debatten worden de formulieren van het leerlingenportfolio ingevuld, bijlage X: Leerlingenportfolio. De leerlingen krijgen tijdens het invullen van de formulieren de kans om te reflecteren op de houdings-, vaardigheids- en kennisdoelen van burgerschapsonderwijs.

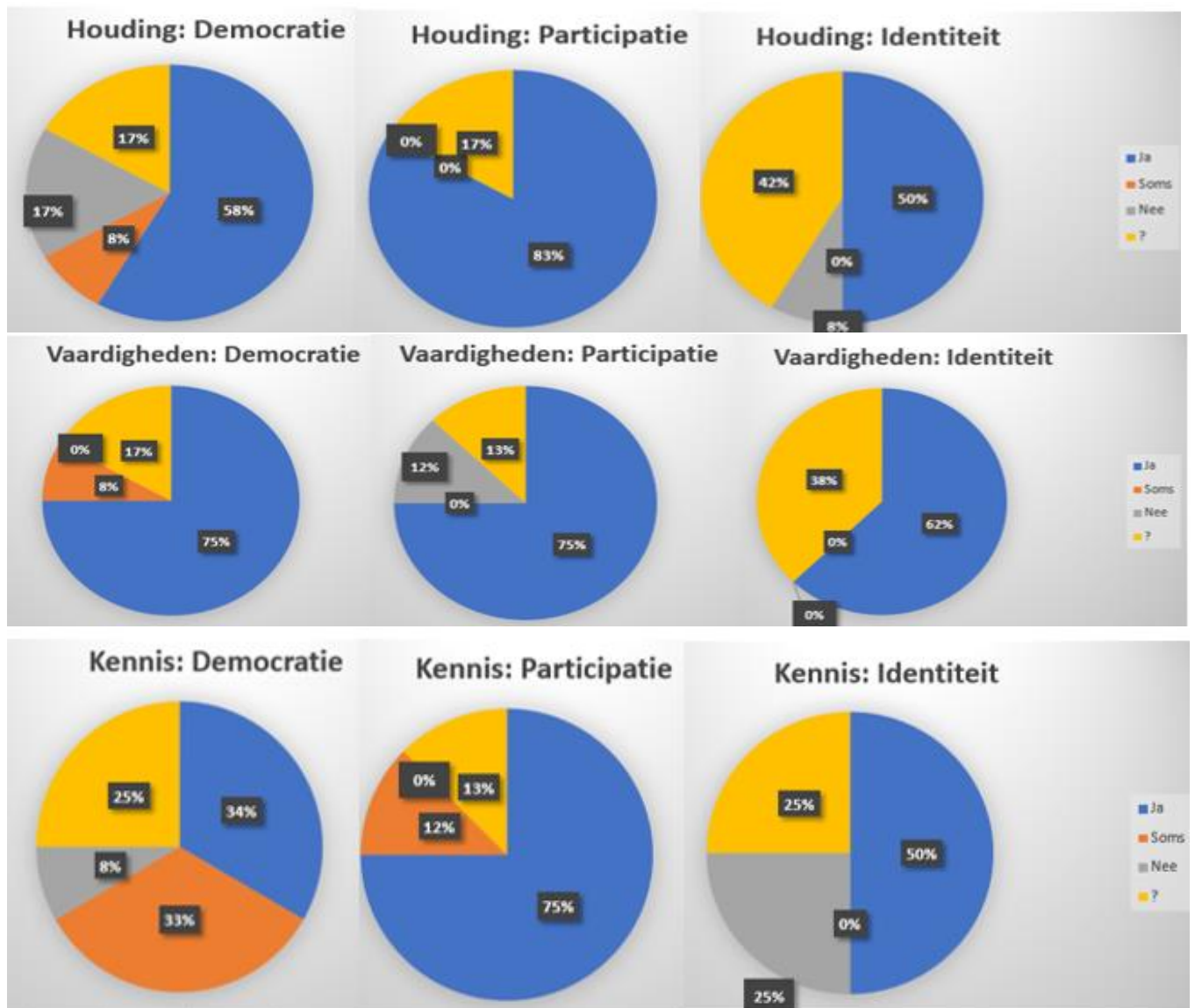
De leerlingen krijgen in de eerste week als onderwerp Debatteren. De ervaringen die zijn opgedaan in deze week worden gebruikt in de volgende drie weken waar de domeinen van burgerschapsonderwijs: Democratie, Participatie en Identiteit worden onderwezen.

Welke kennis, houding en vaardigheden hebben de leerlingen van groep 7/8 van xx tijdens de nulmeting met betrekking tot burgerschap?

In het leerlingenportfolio geven de leerlingen hun mening over het eigen gedrag. De leerlingen geven zelf aan of ze vinden dat ze een burgerschapsdoel wel of niet hebben laten zien tijdens de les. De resultaten in figuur 3 zijn deze per burgerschapsdomein, Democratie, Participatie en Identiteit, en per categorie doel, Houding, Vaardigheid en Kennis, verschillend. In elk onderdeel is 'ja' het vaakst gegeven antwoord. In zeven gevallen is 'ik weet het niet' het tweede meest gegeven antwoord, ?. 'Ik weet het niet' deelt ook één keer deze plaats met 'nee'. 'Nee' wordt ook aangekruist bij vijf van de acht metingen en 'soms' wordt in vier van de metingen aangekruist. Te lezen in het g-loot analyseschema in bijlage XI: Analyse van bevindingen leerkracht is te lezen dat de leerlingen moeite hadden met het invullen van het leerlingenportfolio en dat ze de precieze bedoeling hier niet van begrepen.

Uit beschrijvingen van Bron, Langberg en Bloemberg (2010) kunnen de antwoorden 'ik weet het niet' afkomstig zijn van het feit dat de vaardigheid van het reflecteren moet worden aangeleerd. Erikson (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009) voegt hier nog aan toe dat leerlingen in groep 7/8 in conflict zijn tussen ijverig en minderwaardig, waarbij ze hun identiteit willen bevestigen bij een opvoeder en deze nog niet vanuit hun zelf durven te bevestigen.

De gegevens zijn samengevoegd per burgerschapsdomein, Democratie, Participatie en Identiteit, en per categorie doel, Houding, Vaardigheid en Kennis. De hoeveelheid dat een antwoord ja (blauw), soms (geel), nee (oranje) of ik weet het niet (groen) wordt gegeven is weergegeven in procenten.

Figuur 3: Resultaten van het leerlingenportfolio tijdens de nulmeting, n=4

Welke ontwikkeling met betrekking tot de kennis, houding en vaardigheden hebben de leerlingen van groep 7/8 van xx tijdens de lessenserie doorgemaakt met betrekking tot burgerschap?

Houding			
Domein	Antwoorden	Nulmeting	Vier weken meting
Democratie	Ja	17 %	21%
	Soms	8%	23%
	Nee	58%	56%
	Ik weet het niet	17%	0%
Participatie	Ja	83%	65%
	Soms	0%	10%
	Nee	0%	23%
	Ik weet het niet	17%	2%
Identiteit	Ja	50%	77%
	Soms	0%	13%
	Nee	8%	6%
	Ik weet het niet	42%	4%
Vaardigheid			
Domein	Antwoorden	Nulmeting	Vier weken meting
Democratie	Ja	34%	73%
	Soms	33%	21%
	Nee	8%	4%
	Ik weet het niet	25%	2%
Participatie	Ja	75%	56%
	Soms	0%	28%
	Nee	12%	10%
	Ik weet het niet	13%	6%
Identiteit	Ja	62%	75%
	Soms	0%	12%
	Nee	0%	13%
	Ik weet het niet	38%	0%
Kennis			
Domein	Antwoorden	Nulmeting	Vier weken meting
Democratie	Ja	34%	23%
	Soms	33%	25%
	Nee	8%	46%
	Ik weet het niet	25%	6%
Participatie	Ja	75%	69%
	Soms	12%	16%
	Nee	0%	12%
	Ik weet het niet	13%	3%
Identiteit	Ja	50%	42%
	Soms	0%	14%
	Nee	25%	44%
	Ik weet het niet	25%	0%

Figuur 4: resultaten van de leerlingenportfolio's tijdens de nulmeting vergeleken met de resultaten tijdens de uitvoering van de lessen, n=4

In figuur 4 is te zien dat tijdens de periode van vier weken bij de houdings- en vaardigheidsdoelen 'ja' wordt aangekruist met 56% tot en met 77%. Dit betekent dat tijdens deze periode meer dan de helft van de keren de leerlingen van mening waren dat de doelen werden behaald. Bij de kennisdoelen is bij participatie 69% gescoord bij 'ja' wat het meest gegeven antwoord is. Het behalen van 69% bevestigt de mening van Bron, Langberg en Bloemberg (2010). Zij geven aan in bijlage V: overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen dat de kennisdoelen van participatie aan te leren zijn met debatteren.

Bij democratie en identiteit is het meest gegeven antwoord tijdens de periode van vier weken 'nee' met 44% en 46%. Wanneer 'soms' en 'ja' bij deze opties bij elkaar wordt opgeteld, dan is dat gezamenlijk wel het meest gegeven antwoord, namelijk 48% en 58%. Dit betekent dat de leerlingen van mening zijn dat ze bij alle onderdelen de meeste keren aan het doel (gedeeltelijk) hebben gewerkt.

Bij elk onderdeel worden alle antwoorden gegeven tijdens de periode van vier weken, uitgezonderd van Houding: Democratie, Vaardigheden: Identiteit en Kennis: Identiteit. Bij deze onderdelen is het antwoord 'ik weet het niet' niet ingevuld. Bij de andere onderdelen is dit antwoord aangekruist met 2% tot en met 6%.

Wanneer de g-loot analyses, bijlage XI: Analyse van bevindingen leerkracht, wordt vergeleken met deze bevindingen dan ondersteunt de g-loot analyse deze resultaten.

In figuur 4 wordt de nulmeting vergeleken met de meting die is gedaan tijdens de vier weken. Te zien is dat tijdens de vier weken er andere antwoorden werden gegeven, dan tijdens de nulmeting. Wat opvalt is dat leerlingen tijdens de nulmeting het antwoord 'ik weet het niet' met procenten oplopend tot 42% aankruisten. Tijdens de meting van vier weken liggen de procenten van 'ik weet het niet' tussen de 2% tot en met 6%. De leerlingen geven het antwoord 'ik weet het niet' minder vaak. Wanneer er wordt gekeken naar de staafdiagrammen in bijlage XII: Analyse van leerlingenportfolio is te zien dat de antwoorden per doel, per week en per leerling verschillen. In deze staafdiagrammen zijn de resultaten uit het leerlingenportfolio genoteerd. In bijlage XI: Analyse van bevindingen leerkracht is in de g-loot analyses ook te lezen dat de leerlingen van groep 7/8 van xx deze formulieren serieus hebben ingevuld.

5 CONCLUSIE, AANBEVELINGEN EN DISCUSSIEPUNTEN

Na het uitvoeren van het plan en het analyseren van de resultaten kan er gekeken worden naar het antwoord op de onderzoeksvraag. Hiernaast wordt deze conclusie vergeleken met de opgestelde verwachting in het onderzoeksplan. Naast de conclusie worden er ook aanbevelingen gegeven voor personen die dit plan ook willen uitvoeren en worden de discussiepunten besproken.

5.1 CONCLUSIE

Burgerschapsonderwijs bestaat uit de domeinen: Identiteit, Participatie en Identiteit. Per domein zijn er houdings-, vaardigheids- en kennisdoelen aangekoppeld. Deze doelen zorgen ervoor dat leerlingen weten hoe een actieve burger zich moet gedragen in de Nederlandse samenleving.

Tijdens het uitvoeren van de lessen zijn er evaluatieformulieren ingevuld, waarin de burgerschapsdoelen zijn beschreven. Dit is nadat het onderwerp van de week, debatteren, democratie, participatie of identiteit, is besproken, de leerlingen in een groepje argumenten hebben bedacht en dat er per twee groepjes een klassikaal debat is uitgevoerd.

Wanneer er gekeken wordt bij de resultaten van de evaluatieformulieren die zijn ingevuld door de leerlingen van groep 7/8 van xx is een verschil te zien tussen de nulmeting en de resultaten die te zien zijn bij de periode van vier weken. Bij de nulmeting was 'ik weet het niet' bij alle onderdelen het tweede meest gegeven antwoord. Met procenten verschillend tussen de 13% en 42%. In vergelijking met de resultaten die gevonden zijn tijdens de periode van vier weken is dit een verschil van 7% tot en met 36%. Het steeds minder geven van het antwoord 'ik weet het niet' heeft te maken met de ontwikkelingsstadium, post conventionele stadium, waar de leerlingen in groep 7/8 zich in bevinden. De leerlingen krijgen een kritischere houding en kunnen kritischer naar zichzelf kijken, waardoor ze in staat zijn om een antwoord te geven, wat niet 'ik weet het niet' is.

Kijkend naar staafdiagrammen die aan de hand van de ingevulde formulieren van het leerlingenportfolio zijn gemaakt, is te zien dat de leerlingen bij elk doel en week een ander antwoord invullen. Uit dit feit blijkt dat leerlingen serieus hebben gereflecteerd op de omschrijvingen van de houding-, vaardigheden- en kennisdoelen die beschreven staan in het evaluatieformulier voor in het leerlingenportfolio. De leerlingen hebben nagedacht over het wel of niet voldoen aan een specifiek doel.

De leerlingen van groep 7/8 van xx laten zien dat ze door het volgen van deze lessenserie beter in staat zijn om een mening te vormen en te reflecteren op hun eigen gedrag. De uitspraak van Bron, Langberg en Bloembergen (2010): *'Reflecteren is een vaardigheid en moet worden aangeleerd'*, sluit aan bij de bevindingen die zijn gevonden naar het bekijken van de resultaten van de leerlingen van groep 7/8 van xx in de periode van vier weken. De leerlingen hebben in deze periode de vaardigheid tot reflecteren/ evalueren ontwikkeld. De leerlingen hebben zich het reflecteren aangeleerd, door te werken met het evaluatieformulier en het leerlingenportfolio. De leerlingen zijn in staat om hun eigen mening te vormen en te uiten.

De leerlingen hebben gewerkt aan het denken over sociale begrippen en het begrijpen van deze, die Kohlberg (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009) koppelt aan de post conventionele stadium.

Ze zijn namelijk in staat om tijdens de lessen de burgerschapsdoelen toe te passen en de burgerschapsdoelen met sociale begrippen die in de evaluatieformulieren van het leerlingenportfolio staan te beantwoorden. Verder zijn de leerlingen bezig geweest met het wederzijds respect wat te zien is aan het feit dat bij de onderdelen met participatie bij allen 'ja' het meest gegeven antwoord is.

Hiernaast is er sprake dat de leerlingen het gevecht dat Erikson (Hooijmaker, Stokhof, & Verhulst, 2009) beschrijft in de fase tussen ijverig en minderwaardig hebben doorgemaakt en in staat zijn om zichzelf te distantiëren van een opvoeder om eigen beslissingen te maken. Dit heeft zich geuit in het feit dat de leerlingen weinig 'ik weet het niet' invulden en in staat waren om een duidelijke uitspraak te doen over het voldoen aan het doel door een 'ja', 'soms' of 'nee' aan te kruisen.

De lessenserie rond de doelen van burgerschapsonderwijs met als middel Lagerhuis en het gebruik van een evaluatieformulier als hulpmiddel kan een aanzet zijn om 'patchwork' te voorkomen. Het evaluatieformulier in het leerlingenportfolio maakt namelijk de samenhang zichtbaar.

Deze conclusie geeft antwoord op de onderzoeksvraag, *Welk effect heeft het houden van debatten in de vorm Lagerhuis op de kennis, houding en vaardigheden van leerlingen in groep 7/8 van xx met betrekking tot de domeinen van burgerschap: democratie, participatie en identiteit?*, die is gesteld in hoofdstuk 3: probleemstelling en onderzoeksaanpak.

5.1.1 Conclusie vergeleken met de verwachting

Aan de hand van de analyse van de bevindingen van de leerkracht is duidelijk te zien dat leerlingen in de loop van de weken zich ontwikkelen met betrekking tot de doelen van burgerschapsonderwijs. De leerlingen begrijpen de doelen en begrippen die horen bij de burgerschapsdoelen per week steeds beter. Je kunt zien dat aan het einde de leerlingen de gereedschappen, die Vygotskij (Berding & Pols, 2014) beschrijft, bezitten en duidelijk weten wat er wordt bedoeld met de lesstof of de doelen die in het leerlingenportfolio staan beschreven. Te zien in de staafdiagrammen in bijlage XII: Analyse van leerlingenportfolio is dat leerlingen per situatie en per doel kunnen oordelen over het wel of niet voldoen aan het doel, doordat ze antwoorden met 'ja', 'nee', 'soms' en 'ik weet het niet'. De leerlingen zijn in staat beter te reflecteren op de doelen en het bedenken of ze een doel hebben toegepast of niet. De leerlingen hebben gewerkt aan een bewustwording van eigen gedragingen, begrijpen wat de doelen inhouden en welk gedrag er bij deze doelen wordt verwacht.

In de loop van de weken zijn de leerlingen gegroeid met betrekking tot het maken van argumenten, het uitvoeren van debatten en het geven van jury commentaar. Dit is te zien in de g-lot analyse, bijlage XI: Analyse van bevindingen leerkracht. Dit deel van de verwachtingen is kloppend.

5.2 AANBEVELINGEN

Hieronder wordt in een aantal punten aanbevelingen gegeven over het toepassen van deze lessenserie.

Het werken met een evaluatieformulier voor de burgerschapsdoelen die wordt bewaard in een leerlingenportfolio is effectief als de leerkracht bewust is over wat ze met dit leerlingenportfolio kan bereiken. De leerlingenportfolio's kunnen dan zorgen voor een inzicht over de ontwikkeling. Als de leerkracht gaat werken met het leerlingenportfolio, specifiek met het evaluatieformulier, dan doet hij/zij een beroep op evaluatie en reflectievaardigheden van de leerlingen.

Aanbevolen wordt om te beginnen met het evalueren, door gebruik te maken van de versie waarbij de leerlingen de antwoorden kunnen aankruisen (bijlage X: leerlingenportfolio). De leerlingen leren dan burgerschapsdoelen kennen en te herkennen in eigen gedrag (en herkennen bij de ander). Als de leerlingen hiermee bekend zijn, kan de leerkracht een meer open evaluatie-instrument inzetten (bijlage X: Leerlingenportfolio). In dit portfolio leren ze om te reflecteren, namelijk wanneer en hoe heb ik dit toegepast. Indien ze kunnen evalueren en reflecteren kan de leerkracht verder bouwen door de leerlingen eigen doelen te laten opzetten met betrekking tot het toepassen van de burgerschapsdoelen. Dit zorgt ervoor dat het leerlingenportfolio onafhankelijk van de lessenserie staat en klassikaal als middel voor burgerschapsonderwijs kan worden gebruikt.

De ontworpen lessenserie is een aanzet om de domeinen van Burgerschapsonderwijs te introduceren. Verwacht wordt dat de leerkracht aansluitend op deze lessenserie zorgt voor uitbreiding en verdieping. Dit kan door het centraal stellen van onderwerpen uit het dagelijks leven van de leerlingen of door onderwerpen vanuit andere vakgebieden, de geïntegreerde aanpak. Zo kan de kennis en de meningsvorming van de leerlingen zich verder ontwikkelen.

Daarnaast is het aanbevolen om het Lagerhuis als werkvorm wekelijks toe te passen in de klas om de onderwerpen en vaardigheden die passen bij burgerschapsonderwijs onder de aandacht te brengen bij de leerlingen. Een vast curriculum met betrekking tot dit middel is wenselijk voor een school in het primaire onderwijs.

5.3 DISCUSSIEPUNTEN

Wanneer er wordt gekeken naar dit onderzoek komen een paar discussiepunten naar boven.

De uitkomsten zijn afhankelijk van de leerlingen, de leerkracht voor de klas, de school en de omgeving van de school. Dit onderzoek is afgenomen onder de volgende factoren: in een dorp met veel boerderijen, een sociale klas met 25 leerlingen, een leerkracht die nog in opleiding is en een middelgrote school. Wanneer factoren hiervan differentiëren kan de opbrengst van deze lessenserie anders zijn, aangezien deze wordt gegeven in een andere setting.

Het succes van deze lessenserie is afhankelijk van de samenwerkings-, debatteer- en burgerschapsvaardigheden. Deze vaardigheden waren gedeeltelijk ontwikkeld bij de onderzoeksgroep. Indien een klas deze vaardigheden verder heeft ontwikkeld kan de uitkomst verschillen met de gemeten uitslag van dit onderzoek. Indien de leerlingen de reflecteervaardigheid al bezitten, kunnen ze werken met de eerste versie van het leerlingenportfolio, waardoor ze dieper kunnen reflecteren op het gebruik van de burgerschapsdoelen. De leerlingen kunnen dan uitleggen hoe ze de burgerschapsdoelen hebben gebruikt.

Het is belangrijk dat de leerkracht een pedagogisch stabiel klimaat creëert in de klas. De leerkracht in dit onderzoek was een leerkracht in opleiding die werkte aan het overzicht en overzicht op haar groep. Dit kan ervoor hebben gezorgd dat de leerlingen niet optimaal hebben kunnen leren tijdens de lessenserie. Wanneer er wel een pedagogisch stabiel klimaat is, hebben de leerlingen een stabiele basis, waardoor ze zich meer kunnen concentreren op inhoud van de lessenserie.

Suggesties voor een vervolgonderzoek

Suggesties voor het vervolgen van dit onderzoek zijn: onderzoek naar het werken aan burgerschapsonderwijs met als middel van debatteren in alle groepen van de basisschool of een onderzoek naar het werken met een evaluatieformulier voor in het leerlingenportfolio om te kijken of de leerlingen hun reflecteer- en burgerschapsvaardigheden verder ontwikkelen.

BIBLIOGRAFIE

- Bas, J. d. (2008). *Burgerschapvorming Jong gedaan, Oud geleerd*. Baarn: Bekadidact.
- Berding, J., & Pols, W. (2014). *Schoolpedagogiek*. Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Bron, J., Langberg, M., & Bloemberg, F. (2010). *De basisschool als oefenplaats voor de democratie*. Enschede: SLO.
- Bron, J., Veugelers, W., & Van Vliet, E. (2009). *Leerplanverkenning actief burgerschap*. Enschede: Stichting leerplanontwikkeling.
- Bruggink, M., & Harinck, F. (2012). De onderzoekende houding van leraren: wat wordt daaronder verstaan? *TIJDSCHRIFT VOOR LERARENOPLEIDERS (VELON / VELOV)*, 46-53.
- burgerschapvorming, S. p. (2006). *Jonge burgers*. Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling.
- College voor de rechten van een mens. (2017, 12 27). *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM)*. Opgehaald van Mensenrechten: <https://www.mensenrechten.nl/wat-zijn-mensenrechten/mensenrechten-op-een-rij>
- Davidse, M. (10 april 2010). handen en voeten aan burgerschapsvorming. *Onderwijsblad*, 26-27.
- Debat in de klas. (2011). *Waarom debatteren*. Opgehaald van debat in de klas: <http://www.debatindeklas.nl/waarom-debatteren/>
- Fisser, P. (sd). *Model 21- Eeuwse vaardigheden*. SLO en Kennisnet, Enschede.
- Hooijmaker, T., Stokhof, T., & Verhulst, F. (2009). *Ontwikkelingspsychologie voor leerkrachten basisonderwijs*. Assen: Van Gorcum.
- Inspectie van onderwijs. (2016). *BURGERSCHAP OP SCHOOL*. Den Haag: Inspectie van onderwijs.
- Meijer, R. (2017, april 20). Kamer snijdt stevig in hervormingsplan 'Ons Onderwijs 2032'. *De Volkskrant*.
- Pijpers, R. (2016, Juli 17). *Alles wat je moet weten over 21e eeuwse vaardigheden*. Opgehaald van Kennisnet: <https://www.kennisnet.nl/artikel/alles-wat-je-moet-weten-over-21e-eeuwse-vaardigheden/>
- Platform onderwijs 2032. (2016). In *Ons onderwijs 2032 Eindadvies* (pp. 8,9,34,35,36,37). Den Haag: Platform onderwijs 2032.
- Raad van State. (2017, 08 01). *Wet op het primair onderwijs*. Opgehaald van wetten.nl geraadpleegd op 24-11-2017: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2017-08-01>
- Rijst, R. v. (2009). De zes aspecten van een Wetenschappelijke Onderzoekende Houding. Leiden: ICLON.
- SLO. (2017, December 4). *Mens en samenleving*. Opgehaald van Tule.Slo: <http://tule.slo.nl/OrientatieOpJezelfEnWereld/F-KDOrientatieJezelfEnWereld.html>
- SLO. (2017, 12 6). *Nederlands*. Opgehaald van Tule.SLO: <http://tule.slo.nl/Nederlands/F-KDNederlands.html>

SLO. (sd). *Burgerschap*. Opgehaald van SLO.NL op 20-11-2017:
<http://www.slo.nl/primair/themas/burgerschap/>

Taal in Beeld. (2012). *Taal in Beeld*. Tilburg: Zwijzen.

van der Donk, C., & Van Lanen, B. (2012). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Coutinho.

Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.

VVD, CDA, D66 en CU. (2017). In *Vertrouwen in de toekomst, Regeerakkoord 2017-2021* (pp. 9,10,11,12,13,19). Den Haag: De Nederlandse Overheid.

Winther, W. d. (2017, maart 4). Telegraaf. *Staan voor het Wilhelmus*.

Woltman, M. (2017). *Burgerschap en Intergratie*. Emmer-compascuum: O.B.S. De Bente.

BIJLAGEN

I VERVOLG KRANTENARTIKEL

Veel scholen nemen hun leerlingen nu al mee naar de Tweede Kamer en musea, maar lang niet allemaal. Als het aan het nieuwe kabinet ligt, wordt dat voortaan verplichte kost.

Cultuurpakket

De schooluitjes zijn onderdeel van een breder cultuurpakket. Ook de door het CDA geliefde extra aandacht voor de Grondwet en het Wilhelmus zijn daarin opgenomen.

De tripjes moeten leerlingen op een positieve manier bijspijkeren over de Nederlandse identiteit.

VVD, CDA, D66 en ChristenUnie hechten daar belang aan. Daarom staken zij volgens betrokkenen al in een vroeg stadium van de formatieonderhandelingen de koppen bij elkaar om tot een deal te komen.

Eenvoudig was dat niet. Waar de VVD en D66 veel waarde hechten aan het individu, zien christelijke partijen CDA en CU juist meer in gemeenschapszin. Daar rolde enkele weken geleden dan ook de ietwat melige werktitel van het aanstaande kabinet uit: 'Zonder gemeenschap, geen individu.' Toch kwam het formerende viertal uiteindelijk tot een breed 'Hollands' schoolpakket, waarin alle vier de partijen zich kunnen vinden.

CDA hecht aan volkslied

Eerder lekte al uit dat de formerende partijen willen dat er in de Nederlandse klaslokalen meer aandacht geschonken wordt aan het *Wilhelmus*. Het was het CDA dat daar groot voorstander van was. Alle scholieren moeten straks les krijgen over de tekst, melodie en betekenis van ons nationale volkslied. Een aantal scholen doet dat nu ook al, maar verplicht is het niet. Het staat niet expliciet in de door het ministerie van Onderwijs opgestelde 'kerndoelen' voor scholen.

Figuur 5: Vervolg krantenbericht in figuur 1

II TABEL MET KERNDOELEN BURGERSCHAPSONDERWIJS

De gevonden doelen sluiten aan op de domeinen van burgerschapsonderwijs. De kerndoelen zijn gevonden onder het kopje mens en samenleving van SLO (2017). De tussendoelen die aansluiten zijn gekozen door Leah Lankhorst (2018) net als bij welk domein de doelen passen.

Kerndoel	Doel van dit Kerndoel
34	“De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.”
	Tussendoel: gezond gedrag, hygiëne, gezonde voeding. Sociale-emotionele ontwikkeling: voor jezelf opkomen en rekening houden met anderen. -> Passend bij het domein: participatie en identiteit
35	“De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.”
	Tussendoel: verkeer en consumentengedrag. -> Passend bij het domein: participatie
36	“De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.”
	Tussendoel: organisatie van de samenleving. ->Passend bij het domein: Democratie
37	“De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.”
	Tussendoel: samenleven, normen en waarden: integratie, vrijheid van meningsuiting en vooroordelen. ->Passend bij het domein: Democratie en participatie
38	“De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.”
	Tussendoel: zingeving, seksualiteit, welzijn en seksuele rechten en sociale en culturele invloeden. Een subdoel hierbij is vrijheid van geloof. ->Passend bij het domein: democratie en participatie
39	“De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu”
	Tussendoel: milieubetekenenissen, ingrepen van mensen, keuzes maken, duurzame ontwikkeling, context. ->Passend bij het domein: participatie

Figuur 6: Tabel met kerndoelen burgerschapsonderwijs ontworpen door Leah Lankhorst met als geraadpleegde bron: SLO. (2017, December 4). Mens en samenleving. Opgehaald van Tule.Slo:

<http://tule.slo.nl/OrientatieOpJezelfEnWereld/F-KDOrientatieJezelfEnWereld.html>

III TABEL MET KERNDOELEN VAN DEBATTEREN

In deze tabel zijn de kerndoelen die passen bij debatteren genoteerd. De kerndoelen zijn gevonden onder het kopje Nederlands van SLO (2017). De tussendoelen die beschreven staan, zijn gekozen door Leah Lankhorst (2018).

Kerndoel	Doel
2	De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.
	Tussendoel: Gebruik: 'spreekdoelen hebben vooral betrekking op informeren, instrueren, overtuigen en overhalen, in informele en formelere situaties' Vorm: 'een groepsgesprek en discussie leiden' Inhoud: 'de onderwerpen zijn lang niet altijd context gebonden; het gaat vaak om abstracte onderwerpen; de afstand tussen spreker en onderwerp breidt zich verder uit' Aanpak: 'accent ligt op oriënteren op inhoud, doel en publiek, plannen en reflecteren (op doel, inhoud, functie en vorm)'
3	De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren
	Tussendoel: Inhoud: 'kritisch luisteren naar informatie, informatie beoordelen en een reactie geven, kritisch luisteren naar meningen en opvattingen, meningen beoordelen en een reactie geven.'
5	De leerlingen leren naar inhoud en vorm teksten te schrijven met verschillende functies, zoals: informeren, instrueren, overtuigen of plezier verschaffen.
	Tussendoel: Gebruik, soorten teksten: betogende teksten Gebruik, schrijfdoele: 'informeren, instrueren, overtuigen of plezier verschaffen'
7	De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.
	Tussendoel: Inhoud, lezen en beoordelen: kritisch lezen van informatie, informatie beoordelen, kritisch lezen van meningen en opvattingen en meningen beoordelen
10	De leerlingen leren bij de doelen onder 'mondeling taalonderwijs' en 'schriftelijk taalonderwijs' strategieën te herkennen, te verwoorden, te gebruiken en te beoordelen
	Tussendoel: Aanpak, strategieën: 'zichzelf vragen stellen en beantwoorden tijdens het luisteren, lezen, spreken of schrijven'

Figuur 7: Tabel met kerndoelen van debatteren ontworpen door Leah Lankhorst (2018) met als geraadpleegde bron: SLO. (2017, 12 6). Nederlands. Opgehaald van Tule.SLO: <http://tule.slo.nl/Nederlands/F-KDNederlands.html>

IV INDICATOREN VAN BURGERSCHAPSONDERWIJS VERGELEKEN MET INDICATOREN VAN DEBATTEREN

De indicatoren die Platform 2032 koppelt aan burgerschapsonderwijs worden vergeleken met de houding en vaardigheden die bij debatteren zichtbaar worden. Dit schema is ontworpen door Leah Lankhorst (2018).

De werking en het belang van een democratische rechtstaat	
Indicator	Hoe is deze indicator zichtbaar bij debatteren
'Kennis van aspecten van de democratie, Politiek bestel, grondwet, democratische basiswaarden, zoals gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en vrijheid van meningsuiting.'	De leerlingen kunnen impliciet kennis over politiek bestel en de grondwet vergaren, indien je dit als thema aan je debat geeft. Leerlingen leren in een debat om een mening uit te spreken, zonder hierdoor te worden beoordeeld; vrijheid van meningsuiting. Leerlingen leren dat anderen een andere mening kunnen hebben en deze ook mogen uit spreken; verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid.
'De bereidheid om bij te dragen aan de democratische rechtsstaat en de bereidheid om ervoor te zorgen dat deze overeind blijft. Hiernaast kunnen de leerlingen democratisch handelen.'	Debatteren is een manier om de democratische competenties, die Winters beschrijft, aan te leren en te ontwikkelen, waardoor leerlingen een verantwoording voor de democratie gaan voelen.
De betekenis van mensen- en kinderrechten voor het dagelijkse leven	
Indicator	Hoe is deze indicator zichtbaar bij debatteren
'Leerlingen hebben kennis over de werking van mensenrechten en zien in dat anderen ook hiermee moeten worden behandeld. De leerlingen zien in dat de mensenrechten overal gelden en dat hiervoor respect voor elkaar nodig is.'	Met debatteren worden sommige artikelen gebruikt: zoals artikel 7, waarin wordt beschreven dat iedereen gelijk is en artikel 19, vrijheid van meningsuiting. De artikelen die beschreven staan in de universele verklaring van de mens kunnen als onderwerp kunnen worden gebruikt bij debatten.
'De leerlingen leren om de mensenrechten na te leven en ervoor te zorgen dat anderen dit ook doen.'	In een debat kun je de belangen van mensenrechten bespreken en kunnen leerlingen op welke manier ze ervoor kunnen zorgen dat anderen de mensenrechten na leven.
Sociale vaardigheden en omgangsvormen	
Indicator	Hoe is deze indicator zichtbaar bij debatteren
'De leerlingen leren om respect te hebben voor de diverse etniciteit, achtergronden en interesses van anderen.'	Bij debatteren is naar elkaar luisteren en netjes met elkaar omgaan een belangrijke vaardigheid. De leerlingen leren bij het debatteren om elkaars mening te respecteren.
'De leerlingen zijn in staat om een dialoog te voeren.'	Bij een debat is het belangrijk dat je duidelijk spreekt. Bij een politiek debat of een forumdiscussie krijg je uitgebreid de tijd om een dialoog te voeren. Bij een Lagerhuis krijg je de kans om een duidelijk argument naar voren te brengen, wel vindt er vooraf nog een gesprek

	met het team plaats, waar duidelijk kan worden overlegd.
‘De leerlingen leren om samen te werken.’	Debatteren wordt veelal gedaan in teams, bij het politiek debat en het Lagerhuis. De leerlingen leren om samen tot standpunten te komen en samen te debatteren met anderen.
‘De leerlingen leren om verantwoordelijkheid te nemen voor wat ze doen en hoe ze om gaan met anderen.’	Bij debatten is er altijd iemand die het debat leidt, indien iemand opeens op een ongewenste manier omgaat met iemand uit het andere team, kan deze ze hierop aanspreken, waarna de leerling leert om zich hier verantwoordelijk voor te voelen.
‘De leerlingen leren om te gaan met de diverse belangen en opvattingen.’	Bij debatteren moeten ze hun eigen mening verdedigen en een ander zijn belang en opvattingen ontkrachten. De leerlingen leren hierbij wel respect te hebben voor de ander zijn mening en opvatting en leren om deze in hun waarde te laten.
‘De leerlingen leren om conflicten op een goede manier op te lossen, waarbij anderen in hun waarde worden gebleven en waarbij er geen geweld wordt gebruikt.’	Debatteren is een manier om een conflict op te lossen. De leerlingen kunnen hun eigen mening naar voren brengen en deze wordt dan besproken op een manier met wederzijds respect en zonder geweld.
Maatschappelijke verantwoording	
Indicator	Hoe is deze indicator zichtbaar bij debatteren
‘De leerlingen zijn bereid om te participeren in de samenleving op verschillende niveaus.’	Je kunt de niveaus als onderwerp inbrengen, zoals: ‘Moet je meehelpen in het plaatselijke bejaardentehuis?’
‘De leerlingen leren dat er een verschil kan zijn tussen persoonlijk- en collectiefbelang.’	Door te debatteren vergelijk je de belangen van jezelf met die van anderen. De leerlingen zien hierbij in dat er veel verschil is tussen beiden.
‘De leerlingen creëren een bereidheid om zich in te zetten voor het algemeen belang.’	Indien je thema’s bespreekt over het algemeen belang, kun je een bereidheid onder de leerlingen creëren.

Figuur 8: Indicatoren van burgerschapsonderwijs vergeleken met indicatoren van debatteren ontworpen door Leah Lankhorst met als geraadpleegde bron: Platform onderwijs 2032. (2016). In Ons onderwijs 2032 Eindadvies (pp. 8,9,34,35,36,37). Den Haag: Platform onderwijs 2032.

V OVERLAP IN BURGERSCHAPS- EN DEBATTEERDOELEN

In dit schema staan de doelen van burgerschapsonderwijs. Bron, Langberg en Bloemberg (2010) hebben de doelen van debatteren vergeleken met de doelen van burgerschapsonderwijs en hebben de overlap van doelen zichtbaar gemaakt. In dit schema hebben ze dit zichtbaar gemaakt door de overlappende doelen te voorzien van een zwarte kleur.

	Democratie	Participatie	Identiteit
Houdingen	De oplossingsgerichte burger <i>Wil:</i> • Conflicten op vreedzame wijze oplossen. • Zich gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen. • De rol van gezagsdragers respecteren.	De actieve burger <i>Wil:</i> • Bijdragen aan de kwaliteit van de sociaalmenselijke omgeving en de fysiek-ruimtelijke omgeving (leefbaarheid).	De verantwoordelijke burger <i>Wil:</i> • Een serieuze dialoog met anderen aangaan. • Leren nadenken over de eigen opvattingen en gedragingen in relatie tot algemeen aanvaarde waarden en normen.
Vaardigheden	De zich informerende burger <i>Kan:</i> • Eenvoudige informatie op hoofdzaken begrijpen. • Eigen mening met anderen bespreken. • Accepteren niet altijd gelijk te krijgen.	De sociaal-communicatieve burger <i>Kan:</i> • Deelnemen aan discussie en overleg. • Bijdragen aan het maken en uitvoeren van regels en afspraken in de klas en op school.	De zich inlevende burger <i>Kan:</i> • Basale rolnemingsvaardigheden toepassen. • Samenwerken met anderen ongeacht achtergronden.
Kennis	De democratisch geletterde burger <i>Heeft inzicht in:</i> • Rechten die kinderen in een democratische samenleving hebben. • Enkele hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.	De sociaal geletterde burger <i>Heeft inzicht in:</i> • Hoe mensen met elkaar positief kunnen communiceren. • Rechten van het kind om aan het gemeenschapsleven deel te nemen.	De cultureel geletterde burger <i>Heeft inzicht in:</i> • Hoofdzaken van geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen.

Figuur 9: Overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen

Bron: Bron, J., Langberg, M., & Bloemberg, F. (2010). *De basisschool als oefenplaats voor de democratie*. Enschede: SLO.

VI LESSENMATRIX

Week 1		Week 2		Week 3		Week 4	
Les 1	Les 2	Les 1	Les 2	Les 1	Les 2	Les 1	Les 1
Wat is een debat? Hoe maak je een sterk argument?	Oefenen met het debatteren en het geven van argumenten	Debatten met als onderwerp democratie	Debatten met als onderwerp democratie	Debatten met als onderwerp participatie	Debatten met als onderwerp participatie	Debatten met als onderwerp identiteit	Debatten met als onderwerp identiteit
Leerlingen leren te werken met een leerling portfolio	Leerlingen leren te werken met een leerling portfolio	Leerlingen vullen het leerling Portfolio in	Leerlingen vullen het leerling Portfolio in	Leerlingen vullen het leerling Portfolio in	Leerlingen vullen het leerling Portfolio in	Leerlingen vullen het leerling Portfolio in	Leerlingen vullen het leerling Portfolio in
Leerlingen werken in alle lessen aan de kennis- houding- en vaardigheidsdoelen van burgerschapsonderwijs die Bron, Langenberg, Bloemberg (2010) beschrijven, bijlage V: overlap in burgerschaps- en debatteerdoelen.							

Figuur 10: Lessenmatrix

VII TIJDPAD

Onderstaand wordt het tijdpad weergegeven wat voorafgaand aan het onderzoek is bedacht over de uitvoering van het onderzoek.

Activiteit	Datum	Tijdsinvestering	Betrokkenen
Ontwerpen: Lessen voor week 1	4-11 februari	8 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Ontwerpen: Lessen voor week 2	12-18 februari	8 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Ontwerpen: Lessen voor week 3	19-25 februari	8 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Ontwerpen: Lessen voor week 4	26 februari – 4 maart	8 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Ontwerpen: Bespreken lessen met begeleiding	5 - 11 maart	2 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Ontwerpen: Eventueel Werken aan verbeterpunten	12-18 maart	4 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Analyseren van data: Nulmeting uitvoeren en analyseren	26 maart	2 uur	Leah Lankhorst
Verzamelen van data: Geven van lessen week 1	2-4 april	1 uur	Leah Lankhorst
Analyseren van data: Analyseren opbrengsten week 1	5-7 april	4 uur	Leah Lankhorst
Rapporteren en presenteren: Delen gevonden opbrengsten	9 april	1 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Verzamelen van data: Geven van lessen week 2	9-11 april	1 uur	Leah Lankhorst
Analyseren van data: Analyseren opbrengsten week 2	12-14 april	4 uur	Leah Lankhorst
Rapporteren en presenteren: Delen gevonden opbrengsten	16 april	1 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Verzamelen van data: Geven van lessen week 3	16-18 april	1 uur	Leah Lankhorst

Analyseren van data: Analyseren opbrengsten week 3	19-21 april	4 uur	Leah Lankhorst
Rapporteren en presenteren: Delen gevonden opbrengsten	23 april	1 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Verzamelen van data: Geven van lessen week 4	23-25 april	1 uur	Leah Lankhorst
Analyseren van data: Analyseren opbrengsten week 4	26-28 april	4 uur	Leah Lankhorst
Rapporteren en presenteren: Delen gevonden opbrengsten	30 april	1 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Analyseren van data: Werken aan hoofdstuk 6	3-5 mei	8 uur	Leah Lankhorst
Analyseren van data: Werken aan hoofdstuk 6	10-12 mei	8 uur	Leah Lankhorst
Rapporteren en presenteren: Hoofdstuk 6 delen met begeleiders	14-18 mei	2 uur	Leah Lankhorst Stagebegeleider Scriptiebegeleider
Rapporteren en presenteren: Werken aan hoofdstuk 7	17-19 mei	8 uur	Leah Lankhorst
Rapporteren en presenteren: Werken aan hoofdstuk 7	24-26 mei	8 uur	Leah Lankhorst
Rapporten en presenteren: Hoofdstuk 7 bespreken met begeleiding	28 mei- 2 juni	2 uur	Leah Lankhorst

VIII HANDELINGSWIJZERS VOOR DEBATTEREN

Hieronder zijn eerst de twee handelingswijzers die elke week worden gebruikt. Handelingswijzer voorbereiden op een debat wordt gebruikt tijdens het samenwerken en maken van argumenten en de handelingswijzer uitvoeren van een debat wordt gebruikt tijdens het debatteren.

Handelingswijzer

Voorbereiden op een debat

Stap 1: Bekijk de stelling en bespreek deze met jouw groep

Wat betekent de stelling? Wat betekenen de woorden in de stelling?

Stap 2: Brainstorm over argumenten die bij jouw groep past

Wat kan er worden gezegd, zodat iedereen vindt dat jouw groepje gelijk heeft?

Stap 3: Deel de ideeën over de argumenten met elkaar en kies de beste uit

Vergelijk ze en kies argumenten uit die jij passend vindt of verbeter argumenten voor anderen.

(Let er wel op dat je een aantal argumenten moet over houden en dat je niet 1 kiest)

Stap 4: Check of de argumenten die je hebt gekozen sterk zijn

Is het argument waar? Zit er in je argument een uitleg, die feitelijk is, die jouw keuze uitlegt? Is de tekst van het argument pakkend en overtuigend?

Stap 5: Oefen de argumenten, zodat je deze overtuigend kan overbrengen

Weet je precies wat je met je argument wilt overbrengen? Kun je het argument overtuigend overbrengen? Weet je welk deel van het argument het belangrijkste en benadruk je deze goed?

Woordenlijst:

Stelling: Een zin of uitspraak die een mening laat zien, bijvoorbeeld er moet meer geld worden besteed aan spellen in de klas.

Argument: Een zin waarmee je jouw mening laat zien en hierbij ook direct uitlegt, waarom je deze mening hebt.

Brainstormen: Nadenken over voorbeelden of opties, kan alleen of samen

Sterke argumenten: Argumenten waarbij iemand anders direct denkt, wauw dit klopt en ik weet precies wat ze hiermee bedoelen.

Overtuigen: Iemand jouw mening laten overnemen door bijvoorbeeld een verhaal te vertellen.

Benadrukken: Een bepaald onderdeel extra aandacht geven, bijvoorbeeld door dit harder te zeggen of hierbij meer lichaamstaal te laten zien.

Handelingswijzer

Het uitvoeren van een debat

Stap 1: De debatleider vertelt de stelling en opent het debat

De stelling wordt gezegd en eventueel uitgelegd

Stap 2: De partij die voor is kiest iemand die met één argument of meerdere argumenten uitlegt, waarom deze stelling waar is/ moet worden uitgevoerd.

De partij die voor is geeft duidelijke argumenten met een toelichting, nadat deze is aangewezen door de debatleider.

Stap 3: De partij die tegen is geeft antwoord op de argumenten van de partij die voor is en geeft eventueel hiernaast ook een eigen argument.

Let bij het antwoorden erop dat je antwoordt op wat de andere partij heeft gezegd. Geef eerst een reactie, voordat je van onderwerp verandert.

Stap 4: Het debat wordt verder uitgevoerd.

Je reageert elke keer op de andere partij, waarbij je reageert op het argument van de tegenpartij.

Stap 5: De debatleider sluit het gesprek af.

De debatleider zegt wanneer de laatste aan de beurt is

Stap 6: De jury bepaalt welke partij het meest overtuigend was en wie wint.

De jury bekijkt de gegeven argumenten van iedereen en beslist hierna welke partij de meest sterke argumenten heeft gebruikt.

Woordenlijst:

Stelling: Een zin of uitspraak die een mening laat zien, bijvoorbeeld er moet meer geld worden besteed aan spellen in de klas.

Argument: Een zin waarmee je jouw mening laat zien en hierbij ook direct uitlegt, waarom je deze mening hebt.

Sterke argumenten: Argumenten waarbij iemand anders direct denkt, wauw dit klopt en ik weet precies wat ze hiermee bedoelen.

Overtuigen: Iemand jouw mening laten overnemen door bijvoorbeeld een verhaal te vertellen.

Toelichting: Een uitleg

Partij: Groep mensen met dezelfde mening

Debatleider: Iemand die een debat leid en zegt wie er aan de beurt is

Jury: Groep mensen die beslist wie het beste is.

IX ONTWERPEN LESSENSERIE

Onderstaand worden de lessen die zijn gegeven tijdens het onderzoek weergegeven. Deze lessen zijn ontworpen door Leah Lankhorst (2018)

Onderwerp: Debatteren Week: 1 Les 1
Doel: De leerlingen kunnen aan het einde van de les in een groep sterke argumenten verzinnen, passend bij een stelling.   De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.
Inleiding: 3 minuten   -Ik blik met de klas terug op vorige week. Wat hebben we in deze week gedaan? <i>We hebben gepraat over de gemeenteraadsverkiezingen, een eigen partij opgericht, gedebatteerd, een verkiezing gehouden en met een portfolio gereflecteerd.</i>   -Ik leg hierna uit wat we voor deze week kunnen verwachten. We hebben namelijk 2 lessen deze week. In de eerste les krijgen we kort uitleg over debatteren en het schrijven van argumenten en krijgen de leerlingen de kans om in groepjes alvast de argumenten te schrijven. In de tweede les wordt er kort gekeken naar de argumenten die er gekozen zijn, worden de debatten gehouden en worden de leerlingenportfolio's ingevuld.   -Ik wijs de leerlingen naar de boom die achterin het klaslokaal hangt. Welke woorden hangen hierin? <i>Debatteren, democratie, participeren en identiteit.</i> Ik vertel dat we deze onderwerpen elke week gaan bespreken. Hiernaast komen veel van deze onderwerpen elke week voor. We gaan aan het einde van elke week woorden kiezen, die het beste passen bij wat we deze week hebben geleerd en wat past bij de onderwerpen.   <u>Benodigde materialen: eigen mapjes met materialen van vorige week erin.</u>
Kern: 25 minuten   Uitleg: 10 minuten   Bij het houden van een debat is een sterk argument belangrijk. Wat is er nodig om een sterk argument te maken? <i>1. Het argument moet waar zijn, 2. Het moet zo verwoord zijn dat het direct duidelijk is wat je bedoelt, 3. Er is naast een argument ook een 'korte' toelichting die de luisteraar helemaal overtuigd.</i>   Vorige week hebben we ook gedebatteerd wat was naast het geven van argumenten ook erg belangrijk in het debat? <i>Dat je reageert op degene die voor jou iets heeft gezegd. Je wil als ware ervoor zorgen dat dat argument achteraf toch niet zo sterk is als het lijkt, door aan te tonen dat het niet de beste optie is of niet klopt. Dit kun je doen door een kort antwoord, een sterk argument de andere kant op of een antwoord gevolgd door een overschakeling naar een ander onderwerp met een sterk argument wat jij belangrijk vindt.</i>   Na de uitleg krijgen de leerlingen ook een blad waar dit nogmaals op staat.   Zelfstandige verwerking: 15 minuten   De leerlingen werken in dezelfde groepjes aan een nieuw onderwerp. Per twee groepjes wordt er een nieuw onderwerp gekozen.   Onderwerpen: 1: Tuinieren moet worden onderwezen op de basisschool   2: Er moet in elke klas een klassen huisdier zijn   3: Sporten moet 3x per week een uur worden gegeven op de basisschool   <u>Benodigde materialen: lijst met opties om te kijken of het argument sterk is, lijst met hoe je kan reageren op anderen. Snelhechter, met handelingswijzers en het leerlingenportfolio van vorige week.</u>

Slot: 5 minuten

De leerlingen vertellen kort hoe de samenwerking is geweest en of ze goede argumenten hebben kunnen maken. Hoe weet je of je argument sterk is? Hoe kun je reageren op je voorganger?

Geraadpleegde bronnen:

Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.

Sterk argument?

- 1: Is het argument dat je geeft waar?
- 2: Is het argument duidelijk?
- 3: Wordt er kort gezegd, waarom het argument waar is?
(aan de hand van een korte toelichting)

Reageren op een voorganger?

- 1: Zorg dat je reageert op wat de voorganger heeft gezegd!
- 2: Zorg ervoor dat je het argument van de voorganger weerlegt!
(laten zien/ vertellen waarom dit niet klopt)
- 3: Kom met een sterk argument die de luisteraar naar jouw kant overhaalt.
- 4: Verander eventueel het onderwerp naar iets anders wat jij belangrijk vindt
(nadat je de voorganger hebt tegengesproken)

Onderwerp: Debatteren Week:1 Les:2

Doel:

Leerlingen kunnen aan het einde van de les de regels rondom een debat uitvoeren met hulp van de leerkracht als begeleider. Ze wachten op hun beurt, geven een argument over de stelling en laten een andere in hun waarde.

De leerlingen kunnen bedenken welk groepje ze het beste vinden, naar aanleiding van argumenten.

De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 5 minuten

Ik doe een kleine terugblik op vorige week en bekijk of de leerlingen nog weten over debatteren.

Wat is er allemaal nodig voor een debat? *Een stelling, argumenten en twee partijen, vaak een voor en tegen partij.* Wat moet je doen tijdens een debat? *Wachten op je beurt, iemand in zijn waarde laten, reageren op wat iemand zegt en een sterk argument geven.*

Ik geef hierna de leerlingen nog kort de tijd om hun geschreven argumenten goed over te kijken, voordat we beginnen met de debatten

Benodigde materialen: mapje met materialen

Kern: 30 minuten

Deel 1, 15 minuten:

Voordat we beginnen met het debat leg ik nogmaals de rollen uit die iedereen heeft. Diegene die aan de beurt zijn, geven argumenten wanneer ze de beurt hebben. De leerlingen die niet aan de beurt zijn, zitten op hun plek. Ze schrijven bijvoorbeeld argumenten op die ze sterk vinden. Dit hoeft niet alleen argumenten te zijn waar je het mee eens bent, maar kan ook een argument zijn die een goede toelichting heeft.

Ik bespreek de handelingswijzer die hoort bij het houden van een debat en welke stappen belangrijk hierbij zijn. Aan de hand van de handelingswijzer houden wij 3 debatten. Per debat zijn we ongeveer 5 minuten kwijt. De rest van de klas speelt op als jury. Die beslist wie de sterkste argumenten had en wie hierom de winnaar is.

Deel 2, 15 minuten:

Na het voeren van de debatten, vullen de leerlingen weer het leerlingenportfolio in. Om ervoor te zorgen dat de leerlingen weten wat ze moeten doen, bespreek ik een paar onderdelen gezamenlijk en laat ik leerlingen voorbeelden opnoemen. Dit zorgt ervoor dat de leerlingen weer weten wat ze kunnen invullen.

Benodigde materialen: Mapje met nieuwe bladen voor het leerlingenportfolio

Afsluiting: 5 minuten

Wat hebben we geleerd over debatteren? Wat ging beter in vergelijking met vorige week? Wat ging beter met het invullen met de leerlingenportfolio's vergeleken met vorige week?

We bespreken hierna welke woorden in de boom passen. Per onderwerp (debatteren, participatie, identiteit en democratie) noemen we belangrijke woorden. We kiezen het woord uit wat het meeste bij deze week past en schrijven deze op.

Geraadpleegde bron: Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.

Onderwerp: Democratie Week: 2 Les: 1

Doel:

De leerlingen kunnen aan het einde van de les in een groep sterke argumenten verzinnen, passend bij een stelling. Ze gebruiken de waarom vragen om erachter te komen of ze een sterk argument gebruiken.

De leerlingen kennen de belangrijkste vormen van regeringen, Regering, Eerst Kamer, Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraad en de Europese unie, in Nederland en kunnen benoemen hoe deze werken.

De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 3 minuten

-Ik blik met de klas terug op vorige week. Wat hebben we in deze week gedaan? *We hebben geleerd om een sterk argument te maken, te reageren op een voorganger, het leerlingenportfolio ingevuld en samen te werken in een groep.*

-Ik leg hierna uit wat we voor deze week kunnen verwachten. We hebben namelijk 2 lessen deze week. In de eerste les krijgen we kort uitleg over democratie en het maken van een sterk argument, hiernaast krijgen de leerlingen de kans om in groepjes alvast de argumenten te schrijven. In de tweede les wordt er kort gekeken naar de argumenten die er gekozen zijn, worden de debatten gehouden en worden de leerlingenportfolio's ingevuld.

-Ik vertel dat we deze week weer opzoek gaan naar woorden die in de boom passen. Als je dus iets tegen komt wat bij een onderwerp past, onthoudt het dan of schrijf het bijvoorbeeld op.

Benodigde materialen: eigen mapjes met materialen van vorige week erin.

Kern: 25 minuten

Uitleg: 10 minuten

-Ik begin met de uitleg. Ik bespreek onderstaande uitleg over de democratie met de leerlingen.

Bijgaand heb ik een korte PowerPoint (verkrijgbaar op aanvraag) gemaakt, met de punten die bij regeringen in Nederland staan. Dit blad deel ik uit aan de leerlingen.

-Ik geef een korte uitleg over het maken van een sterk argument met behulp van waarom vragen. Ik leg uit dat een sterk argument op tenminste drie waarom vragen antwoord kan geven. Dit betekent niet dat het per se in het eerste argument al moet worden gezegd, maar wel als erop door wordt gevraagd een duidelijk verwoord antwoord moet worden gegeven.

Zelfstandige verwerking: 15 minuten

De leerlingen werken in dezelfde groepjes aan een nieuw onderwerp. Per twee groepjes wordt er een nieuw onderwerp gekozen.

Onderwerpen:

1: Mensen zoals ons moeten meer te zeggen hebben over het land, naast het stemmen.

2: In plaats dat sommige regeringen mensen mogen uitkiezen voor bijvoorbeeld de Eerste kamer, moet dit ook worden gedaan door het volk

3: Nederland moet uit de Europese Unie

Benodigde materialen: Snelhechter, met handelingswijzers, informatie van vorige week en de leerlingenportfolio's van vorige weken. De bladen die de uitleg van deze week verwoorden.

Slot: 5 minuten

De leerlingen vertellen kort hoe de samenwerking is geweest en of ze goede argumenten hebben kunnen maken. Wat is de bedoeling van de drie keer waarom vraag? Welke soorten regeringen zijn er en wat doen deze?

Geraadpleegde bronnen: Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.

Uitleg bij democratie

In Nederland hebben wij een democratie. Dit betekent dat het volk kan meebepalen in welke regels er worden gemaakt, omdat als iedereen meebepaalt er geen regels door komen, hebben wij in Nederland ervoor gekozen om verschillende regeringen te maken, die kunnen worden gekozen door de burgers.

De hoogste vorm is de regering. Hierin zitten de koning en alle ministers. Deze mensen zorgen ervoor dat alle wetten goed worden uitgevoerd, zoals wanneer er is besloten om nieuwe treinen te kopen, zorgen hun dat deze worden aangeschaft. Hiernaast maken ze zelf ook nieuwe wetten. Die passen bij wat hun denken en vinden. De regering wordt niet gekozen door ons. Wij kiezen voor een partij en de minister-president kiest de ministers.

Wie de minister-president is, wordt bepaald door de verkiezing van de Tweede kamer. In de Tweede kamer zitten allemaal partijen, net zoals wij in de klas hadden gemaakt. De partij die het meeste wordt gekozen komt in de regering en de leider wordt de Minister-president. Als een partij genoeg stemmen krijgt, mag er iemand van hem of meerdere plaats nemen in de Tweede kamer. Ze mogen nu praten over wetten die er zijn. Ze mogen proberen om wetten aan te passen of zelf een wet te maken en ze praten over dingen die ze opvallen in het land. Dit kan bijvoorbeeld zijn dat ... actuele gebeurtenis benoemen.

Hiernaast bepaalt ook de Eerste kamer over wetten. Deze mogen ze niet zelf maken, maar mogen wel beslissen of ze een echte wet worden of niet. Ze mogen hierover stemmen. Deze mensen worden niet door ons gekozen, maar door de provinciale staten. Dit zijn de leiders van de provincies. De mensen in de Provinciale staten kijken of de wetten en regels in de provincie goed worden uitgevoerd en of de mensen in de provincie zich hieraan houden. Hiernaast kiezen ze zelf per provincie mensen uit die gaan werken in de Eerste kamer.

De laagste vorm van regering en de regering die het dichtste bij ons staat is de gemeenteraad. De gemeenteraad beslist over de gemeente. Ze kijken hoe landelijke wetten kunnen worden toegepast in de gemeente, ze maken zelf wetten die passen bij de gemeente en ze kijken wat de gemeente nodig is en zorgen dat dit wordt geregeld, dit kan een nieuw fietspad zijn of een nieuw zwembad, zoals ze nu in xx gaan aanleggen.

Naast de landelijke regeringen, moeten we ons ook nog houden aan een andere regering. Wie heeft een idee welke dit kan zijn? *Eu/ Europese unie*.

De Europese unie bestaat uit 28 landen. Door de samenwerking zijn er veel voordelen. Je mag overal wonen en werken en je kunt veel goedkoper handelen. Er zijn wel dingen die misschien wat minder zijn, omdat de Europese unie ook wetten voor ons opstelt. Die hebben vaak te maken met het milieu en met het handelen. Zo hebben ze bijvoorbeeld besloten dat er een maximaal aantal aan melk is wat je maar mag maken.

De Europese unie bestaat net als het bestuur in ons land uit veel verschillende regeringen, die worden allemaal op een andere manier gekozen.

Regeringen in Nederland:

Regering:

-Koning en de ministers

Taken:

-Voeren de wetten uit

-Maken wetten

-Ministers worden gekozen door de minister-president

Tweede kamer:

-Zitten 150 mensen in. Deze mensen praten over wetten, proberen zelf wetten te maken en bespreken dingen die in het land gebeuren wat ze niet vinden aanstaan.

-Wordt gekozen door het volk -> met Tweede kamer verkiezingen

Eerste kamer:

-Zitten 75 mensen in. Ze werken alleen op dinsdag en bekijken wetten die de Tweede kamer heeft gemaakt. Als ze deze goedkeuren, wordt het een officiële wet.

-Wordt gekozen door de mensen van de Provinciale staten

Provinciale staten:

-Per provincie verschilt het aantal mensen. Hoe groter de provincie, hoe meer mensen.

-Kijkt over er goed wordt geregeerd in de provincie.

-Kiezen de mensen die in de regering komen

-Worden gekozen door het volk -> Provinciale verkiezingen

Gemeenteraad:

-Bestaat uit de Burgemeester en Wethouders

-Ze kijken hoe landelijke wetten moeten worden uitgevoerd in een gemeente

-Ze maken zelf wetten die passen bij de gemeente

-Ze beslissen wat er moet gebeuren in een gemeente, bijvoorbeeld nieuwe scholen, nieuwe wegen.

-Wordt gekozen door het volk -> gemeenteraadsverkiezingen

Europese Unie:

-Doen 28 landen aan mee

-Landen in de Europese unie kunnen handelen met elkaar zonder extra kosten.

-Mensen kunnen overal wonen en werken in de Europese unie

-Maken samen beslissingen over zaken die het milieu aangaan of onderwerpen die te maken hebben met handelen en werken. Daarnaast houden ze zich ook bezig met de rechten van de mens, ze zorgen ervoor dat in alle landen de mensen goed worden ondersteund en de mensen er veilig kunnen wonen.

-Bestaat uit veel soorten regeringen, die allemaal op een andere manier worden gekozen.

Waarom?

Is je argument sterk?

Kom erachter door drie keer waarom te vragen over je argument!

Kun je op al deze waarom vragen een antwoord geven, dan is je argument sterk!

Voorbeeld:

Kinderen mogen na 8 uur niet meer televisiekijken.

Waarom mag niet meer televisie worden gekeken?

Omdat je brein door de lichten in de televisie hard moet werken en dit niet altijd goed is voor je hersenen.

Waarom mag je na 8 uur niet meer televisiekijken?

Dit is dicht bij de tijd dat je gaat slapen en je hersenen moeten voordat je in slaap kan vallen uitgerust zijn.

Waarom mogen kinderen niet meer na 8 uur televisiekijken?

Kinderen gaan eerder naar bed dan volwassenen en moet de dag erna nog veel leren op school.

Doel:

Leerlingen kunnen aan het einde van de les de regels rondom een debat zelfstandig uitvoeren. Ze wachten op hun beurt, geven een argument over de stelling en laten een andere in hun waarde. De leerlingen kennen de belangrijkste vormen van regeringen, Regering, Eerst Kamer, Tweede Kamer, Provinciale Staten, gemeenteraad en de Europese unie, in Nederland en kunnen benoemen hoe deze werken.

De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 5 minuten

Ik doe een kleine terugblik op vorige week en de dag hiervoor en bekijk of de leerlingen nog weten over debatteren. Wat is er allemaal nodig voor een debat? *Een stelling, argumenten en twee partijen, vaak een voor en tegen partij.* Wat moet je doen tijdens een debat? *Wachten op je beurt, iemand in zijn waarde laten, reageren op wat iemand zegt en een sterk argument geven.*

Hoe geef je een sterk argument? *Je geeft een duidelijk argument, waarbij je een goede toelichting geeft.* Wat was nog meer belangrijk? *Antwoord geven op diegene die voor jou aan de beurt was.*

Hoe kan je nou ook alweer oefenen of een argument sterk is? *3x een waarom vraag stellen.*

Ik geef hierna de leerlingen nog kort de tijd om hun geschreven argumenten goed over te kijken, voordat we beginnen met de debatten

Benodigde materialen: mapje met materialen

Kern: 30 minuten

Deel 1, 15 minuten:

Voordat we beginnen met het debat leg ik nogmaals de rollen uit die iedereen heeft. Diegene die aan de beurt zijn, geven argumenten wanneer ze de beurt hebben. De leerlingen die niet aan de beurt zijn, zitten op hun plek. Ze schrijven bijvoorbeeld argumenten op die ze sterk vinden. Dit hoeft niet alleen argumenten te zijn waar je het mee eens bent, maar kan ook een argument zijn die een goede toelichting heeft.

Ik bespreek de handelingswijzer die hoort bij het houden van een debat en welke stappen belangrijk hierbij zijn. Aan de hand van de handelingswijzer houden wij 3 debatten. Per debat zijn we ongeveer 5 minuten kwijt. De rest van de klas speelt op als jury. Die beslist wie de sterkste argumenten had en wie hierom de winnaar is.

Deel 2, 15 minuten:

Na het voeren van de debatten, vullen de leerlingen weer het leerlingenportfolio in. Om ervoor te zorgen dat de leerlingen weten wat ze moeten doen, bespreek ik een paar onderdelen gezamenlijk en laat ik leerlingen voorbeelden opnoemen. Dit zorgt ervoor dat de leerlingen weer weten wat ze kunnen invullen.

Benodigde materialen: Mapje met nieuwe bladen voor het leerlingenportfolio

Afsluiting: 5 minuten

Wat hebben we geleerd over debatteren? Wat ging beter in vergelijking met vorige week? Wat ging beter met het invullen met de leerlingenportfolio's vergeleken met vorige week?

Welke soorten regeringen zijn er in Nederland? Wat wordt er bedoeld met 3x waarom vragen?

We bespreken hierna welke woorden in de boom passen. Per onderwerp (debatteren, participatie, identiteit en democratie) noemen we belangrijke woorden. We kiezen het woord uit wat het meeste bij deze week past en schrijven deze op.

Geraadpleegde bronnen: Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*.

Amsterdam: Boom.

Prodemos (S.D.). *Nederland*. Geraadpleegd op 18-02-2018, via:

<https://www.prodemos.nl/leer/informatie-over-politiek/nederland/>

Onderwerp: Participatie Week: 3 Les: 1

Doel:

De leerlingen kunnen aan het einde van de les in een groep sterke argumenten verzinnen, passend bij een stelling. Ze weten dat ze in een debat kunnen kiezen voor het verdedigen van zichzelf of het aanvallen van een andere en hoe ze dit kunnen doen.

De leerlingen kunnen uitleggen wat er wordt bedoeld met het onderwerp: participatie. De leerlingen weten hoe dit eruit ziet in het land en in de buurt en welke rechten kinderen hebben. De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 3 minuten

-Ik blik met de klas terug op vorige week. Wat hebben we in deze week gedaan? *We hebben gepraat over de regeringen in Nederland, 3x waarom vraag, gedebatteerd en met een portfolio gereflecteerd.*

-Ik leg hierna uit wat we voor deze week kunnen verwachten. We hebben namelijk 2 lessen deze week. In de eerste les krijgen we kort uitleg over het aanvallen en verdedigen in een debat en wat precies bedoeld wordt met participeren. Ze gaan bezig met het schrijven van argumenten en de leerlingen krijgen de kans om in groepjes alvast de argumenten te schrijven. In de tweede les wordt er kort gekeken naar de argumenten die er gekozen zijn, worden de debatten gehouden en worden de leerling portfolio's ingevuld.

-Ik wijs de leerlingen naar de boom die achterin het klaslokaal hangt. Welke woorden hebben we in de vorige week hierin gehangen. Denken jullie er weer aan dat we deze week ook woorden gaan bedenken. Als je een goede tegenkomt, kun je hem onthouden of alvast ergens opschrijven.

Benodigde materialen: eigen mapjes met materialen van vorige week erin.

Kern: 25 minuten

Uitleg: 10 minuten

-Ik geef eerst uitleg over het onderwerp Participatie. Ik leg uit wat er bedoeld wordt met het onderwerp en welke categorieën eronder vallen. Ik leg hiernaast uit welke rechten de kinderen hebben. Ik deel een blad uit die de leerlingen in hun mapje doen.

-Ik geef uitleg over de tactiek aanvallen en verdedigen met debatteren. Ik bespreek het blad dat wordt gegeven aan de leerlingen.

Zelfstandige verwerking: 15 minuten

De leerlingen werken in dezelfde groepjes aan een nieuw onderwerp. Per twee groepjes wordt er een nieuw onderwerp gekozen.

Onderwerpen:

1: Leerlingen die op de basisschool zitten moeten verplicht een dag helpen in het bejaardentehuis

2: Kinderen vanaf 10 jaar moeten verplicht 2 uur in de week meewerken aan het schoonhouden van de wijk.

3: Kinderen op de basisschool moeten verplichte gastlessen krijgen **op school** over het milieu en het milieubewust leven.

Benodigde materialen: lijst met opties om te kijken of het argument sterk is, lijst met hoe je kan reageren op anderen. Snelhechter, met handelingswijzers, bladen met uitleg van vorige weken en de leerlingenportfolio's van vorige weken.

Slot: 5 minuten

De leerlingen vertellen kort hoe de samenwerking is geweest en of ze goede argumenten hebben kunnen maken.

Geraadpleegde bronnen:

Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.
Kinderrechten (S.D). *Jeugd 0-18 jaar*. Geraadpleegd op 20-2-2018 via:
<https://www.kinderrechten.nl/jeugd/>

Uitleg bij participatie

Wat betekent participatie? *Meedoen*

In de Nederlandse samenleving wordt er veel waarde gehecht aan participatie van de burgers van het land. De regering vindt het belangrijk dat burgers ook zelf voor dingen zorgen in hun buurt.

De belangrijkste zaken zijn.

- Lief en gezellig voor elkaar zijn
- Zorgen dat anderen op een goede manier kunnen leven
- Zorgen dat het schoon is in de buurt, zonder afval
- zorgen dat er goed wordt omgegaan met het milieu.

Mensen participeren meestal in de buurt waar ze leven. Dat kan op veel verschillende manieren. Dit zijn voorbeelden:

- Helpen bij de Brede school
- Klasgenoten helpen met huiswerk
- Helpen in het bejaardentehuis
- Langsgaan bij zieke kinderen in het ziekenhuis

Hiernaast moeten mensen ook erop letten dat mensen zich houden aan de rechten van de mens en de rechten van de kinderen. Ik leg aan jullie uit welke rechten kinderen hebben:

- Recht op een lieve en goede **Familie**
- Recht op een **Gezond leven**: Geen misbruik, mishandeling, drugs, wel naar de dokter of het ziekenhuis kunnen.
- Recht op **Veiligheid**: Geen geweld rondom een kind heen!
- Recht op **Educatie**: Een goede school die past bij wie jij bent en die je veel kan leren.
- Recht op **Spelen**: Recht op vrije tijd en ontspannen.
- Recht op **Privacy**: Ouders of anderen mogen niet je post/ berichtjes of dagboek lezen.
- Recht op **Participatie**: Kinderen mogen hun mening vertellen over dingen die voor hen belangrijk zijn
- Recht op goede hulp bij je **Handicap**
- Recht op **Werk**: Kinderen worden beschermd van kinderarbeid
- Recht op **Jeugdhulp**: Kinderen moeten hulp krijgen van ouders
- Recht op **Jeugdstrafrecht**: Jonge criminelen hebben recht op een speciale kindgerichte behandeling
- Recht op een fijne **Migratie**: Kinderen worden beschermd tegen discriminatie
- Recht op mensen die opkomen voor het **Belang van het kind**

Rechten van een kind

- Recht op een lieve en goede Familie
- Recht op een **Gezond leven**: Geen misbruik, mishandeling, drugs, wel naar de dokter of het ziekenhuis kunnen.
- Recht op **Veiligheid**: Geen geweld rondom een kind heen!
- Recht op **Educatie**: Een goede school die past bij wie jij bent en die je veel kan leren.
- Recht op **Spelen**: Recht op vrije tijd en ontspannen.
- Recht op **Privacy**: Ouders of anderen mogen niet je post/ berichtjes of dagboek lezen.
- Recht op **Participatie**: Kinderen mogen hun mening vertellen over dingen die voor hen belangrijk zijn
- Recht op goede hulp bij je **Handicap**
- Recht op **Werk**: Kinderen worden beschermd van kinderarbeid
- Recht op **Jeugdhulp**: Kinderen moeten hulp krijgen van ouders
- Recht op **Jeugdstrafrecht**: Jonge criminelen hebben recht op een speciale kindgerichte behandeling
- Recht op een fijne **Migratie**: Kinderen worden beschermd tegen discriminatie
- Recht op mensen die opkomen voor het **Belang van het kind**

Verdedigen of aanvallen?

Word je aangevallen door de andere partij, zegt de andere partij iets over wat jij hebt gezegd, maakt de andere partij een aanspraak op een gevoelskwestie (wil jij dit ook niet voor deze kinderen, gun jij ze dit niet?)

Verdedigen!!

Manieren van verdedigen:

- Verantwoord jouw keuze. Zeg bijvoorbeeld met een nieuw argument, waarom jouw keuze de beste is.
- Zwak de aanval van de andere partij af, door de beschuldiging die ze maken naar jouw kant af te zwakken. (U hebt niks over voor de dieren!! *Ik heb heel veel over voor de dieren, ik vraag mij alleen af of dieren hier het meeste aan hebben*)

Stelt de tegenpartij geen aanval in, hoef je eigenlijk alleen een nieuw argument te geven voor jouw mening, ben je net aangevallen, maar wil je deze aanval van je afkeren naar de andere, ben je aan de verliezende kant?

Aanvallen!!

Manieren voor een goede aanval:

- Maak nooit alleen een aanval, maak ook een argument om jouw mening te ondersteunen
- Val niet de hele stelling aan, maar een deelstuk van een argument. (Hele stelling is: Kinderen moeten meer snoep eten, val dan het onderdeel snoep is lekker aan)
- Maak er een gevoelskwestie van -> Wilt u niet het beste voor de kinderen?

Doel:

Leerlingen voeren aan het einde van de les de regels rondom een debat uit vanuit zichzelf. Ze wachten op hun beurt, geven een argument over de stelling en laten een andere in hun waarde. De leerlingen kunnen bedenken welk groepje ze het beste vinden, naar aanleiding van argumenten. De leerlingen kunnen duidelijk uitleggen, waarom ze voor deze persoon kiezen. Ze gebruiken hierbij argumenten die de persoon of groep hebben gebruikt en legt uit waarom dit sterk was.

De leerlingen kunnen uitleggen wat er wordt bedoeld met het onderwerp: participatie. De leerlingen weten hoe dit eruit ziet in het land en in de buurt en welke rechten kinderen hebben. De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 5 minuten

Ik doe een kleine terugblik op vorige week en bekijk of de leerlingen nog weten over debatteren. Wat is er allemaal nodig voor een debat? *Een stelling, argumenten en twee partijen, vaak een voor en tegen partij.* Wat moet je doen tijdens een debat? *Wachten op je beurt, iemand in zijn waarde laten, reageren op wat iemand zegt en een sterk argument geven.* Welke tactiek hebben we aangeleerd voor tijdens het debat? *Aanvallen en verdedigen*

Ik geef hierna de leerlingen nog kort de tijd om hun geschreven argumenten goed over te kijken, voordat we beginnen met de debatten

Benodigde materialen: mapje met materialen

Kern: 30 minuten

Deel 1, 15 minuten:

Voordat we beginnen met het debat leg ik nogmaals de rollen uit die iedereen heeft. Diegene die aan de beurt zijn, geven argumenten wanneer ze de beurt hebben. De leerlingen die niet aan de beurt zijn, zitten op hun plek. Ze schrijven bijvoorbeeld argumenten op die ze sterk vinden. Dit hoeft niet alleen argumenten te zijn waar je het mee eens bent, maar kan ook een argument zijn die een goede toelichting heeft.

Ik bespreek de handelingswijzer die hoort bij het houden van een debat en welke stappen belangrijk hierbij zijn. Aan de hand van de handelingswijzer houden wij 3 debatten. Per debat zijn we ongeveer 5 minuten kwijt. De rest van de klas speelt op als jury. Die beslist wie de sterkste argumenten had en wie hierom de winnaar is.

Deel 2, 15 minuten:

Na het voeren van de debatten, vullen de leerlingen weer het leerlingenportfolio in. Om ervoor te zorgen dat de leerlingen weten wat ze moeten doen, bespreek ik een paar onderdelen gezamenlijk en laat ik leerlingen voorbeelden opnoemen. Dit zorgt ervoor dat de leerlingen weer weten wat ze kunnen invullen.

Benodigde materialen: Mapje met nieuwe bladen voor het leerlingenportfolio, gemaakte werk leerlingen

Afsluiting: 5 minuten

Wat hebben we geleerd over debatteren? Wat ging beter in vergelijking met vorige week? Wat ging beter met het invullen met de leerlingenportfolio's vergeleken met vorige week?

We bespreken hierna welke woorden in de boom passen. Per onderwerp (debatteren, participatie, identiteit en democratie) noemen we belangrijke woorden. We kiezen het woord uit wat het meeste bij deze week past en schrijven deze op.

Geraadpleegde bronnen:

Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.
Kinderrechten (S.D). *Jeugd 0-18 jaar*. Geraadpleegd op 20-2-2018 via:
<https://www.kinderrechten.nl/jeugd/>

Onderwerp: Identiteit Week: 4 Les: 1

Doel:

De leerlingen kunnen aan het einde van de les in een groep sterke argumenten verzinnen, passend bij een stelling. Ze weten hiernaast hoe ze om kunnen gaan met vragen, waar ze geen antwoord op weten.

De leerlingen kunnen uitleggen wat het begrip identiteit betekent. De leerlingen weten welke geloven er in Nederland zijn en wat deze inhouden.

De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 3 minuten

-Ik blik met de klas terug op vorige week. Wat hebben we in deze week gedaan? *We hebben geleerd over participeren en de rechten van een kind, hoe je kunt aanvallen en verdedigen in een debat, gedebatteerd en met een portfolio gereflecteerd.*

-Ik leg hierna uit wat we voor deze week kunnen verwachten. We hebben namelijk 2 lessen deze week. In de eerste les krijgen we kort uitleg over als je een antwoord even niet zo snel weet op een vraag en wat er bedoeld wordt met identiteit. De leerlingen schrijven argumenten voor een stelling en de leerlingen krijgen de kans om in groepjes alvast de argumenten te schrijven. In de tweede les wordt er kort gekeken naar de argumenten die er gekozen zijn, worden de debatten gehouden en worden de leerling portfolio's ingevuld.

-Ik wijs de leerlingen naar de boom die achterin het klaslokaal hangt. Welke woorden hebben we in de vorige week hierin gehangen. Denken jullie er weer aan dat we deze week ook woorden gaan bedenken. Als je een goede tegenkomt, kun je hem onthouden of alvast ergens opschrijven.

Benodigde materialen: eigen mapjes met materialen van vorige week erin.

Kern: 25 minuten**Uitleg: 10 minuten**

-Ik geef een uitleg over identiteit. Wat betekent dit begrip. Hiernaast geef ik een uitleg over de belangrijkste geloof stromingen in Nederland.

-Ik geef uitleg over wat je moet doen als je even een antwoord niet weet. De leerlingen krijgen een blad uitgedeeld met de opties en deze worden doorgesproken.

Zelfstandige verwerking: 15 minuten

De leerlingen werken in dezelfde groepjes aan een nieuw onderwerp. Per twee groepjes wordt er een nieuw onderwerp gekozen.

Onderwerpen:

1: Iedereen moet alles kunnen zeggen wat hij wil

2: Er moet meer uitleg worden gegeven op basisscholen over wat geloven inhouden en hoe deze mensen leven, zodat kinderen kunnen kiezen of ze ook dit geloof willen.

3: Er moet op school meer les zijn over het ontdekken en het maken van een eigen identiteit

Benodigde materialen: Uitleg blad over het onderwerp identiteit. Uitleg blad over wat je moet doen als je geen antwoord weet. Snelhechter, met handelingswijzers, uitlegbladen en het leerling portfolio van vorige week.

Slot: 5 minuten

De leerlingen vertellen kort hoe de samenwerking is geweest en of ze goede argumenten hebben kunnen maken. Wat is identiteit. Welke geloven zijn er in Nederland? Wat kun je doen als je het antwoord niet meer weet?

Geraadpleegde bronnen:

Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.

Katholiek.nl (26 april 2013). *Wat is katholiek*. Geraadpleegd op 20-2-2018, via:

<https://www.katholiek.nl/actueel/wat-is-katholiek/>

Wursten, D. (December 2017). *Profielschets van een protestant in België*. Geraadpleegd op 20-2-

2018, via: <https://dick.wursten.be/profielprotestant.htm>

Munnink, E.(S.D.) *wat is het jodendom*. Geraadpleegd op 20-2-2018, via:

<https://npofocus.nl/artikel/7654/wat-is-het-jodendom>

Iemand stelt mij een vraag en ik weet niet wat ik moet zeggen

Niet doen:

- Liegen
- Stil vallen
- vaak u zeggen
- Net doen of je de vraag niet hebt gehoord

Wel doen:

- Geef een creatief antwoord

Voorbeelden van creatieve antwoorden:

- Dat weet ik niet, wat ik wel weet is
- Mag ik u eens een vraag stellen
- Dit antwoord zou ik graag eerst van u willen horen
- Ik merk dat u vooral bezig bent met het zoeken van antwoorden van mijn kant, misschien had u, u eerst beter moeten voorbereiden.
- Ik ben hier niet bezig met een Q&A, ik kom hier om duidelijke argumenten te geven, zoals deze.

Uitleg identiteit

Wat is een identiteit? *Je identiteit is wie je bent.*

Je kunt achter je eigen identiteit komen door de volgende vragen te stellen:

- Wie ben ik?
- Wat vind ik?
- Wat doe ik?
- Hoe gedraag ik mij?
- Wat geloof ik?

In Nederland zijn veel verschillende identiteiten. Als identiteiten veel overeenkomsten hebben, kun je het een cultuur noemen. Deze mensen doen allemaal hetzelfde en vinden hetzelfde. In Nederland zijn er veel soorten culturen. Je noemt dit multicultureel. Dit kan komen doordat mensen een cultuur meenemen uit het buitenland. In Nederland zijn er ook veel verschillende culturen. Dit komt door verschillende geloven die mensen hebben. Een geloof kan te maken hebben met of je in een god gelooft, maar kan ook te maken hebben met wat jij graag wilt in de wereld of hoe jij denkt dat je moet leven. Door kennis te maken met verschillende identiteiten en geloven kun je je eigen identiteit maken.

De grootste geloven waar mensen in geloven in Nederland zijn:

Protestantisme:

Deze mensen geloven in God en in Jezus Christus. Deze mensen leven heel vroom (zuinig, niet te veel feesten) en proberen te leven zoals er in de bijbel staat. Deze mensen zitten vaak de hele zondag in de kerk of mogen niet werken op deze dag. De kerk wordt niet versierd met beelden of schilderijen

Katholicisme:

Deze mensen geloven in God en in Jezus Christus. Deze mensen leven minder vroom en mogen ook mooie dingen hebben. Ze proberen te leven zoals in de bijbel staan en gaan vaak zondagochtend en een avond in de week naar de kerk.

Islam:

Deze mensen geloven in Allah en Mohammed. Ze proberen te leven, zoals erin de Koran staat. Ze gaan vaak op vrijdag naar de Moskee en bidden vijf keer per dag. Ze mogen ook veel dingen niet, zoals varkensvlees eten, fysiek contact hebben met mannen/ vrouwen of het haar helemaal laten zien.

Jodendom: De joden geloven in God. Ze geloven niet in Jezus Christus. De joden hebben een andere jaartelling en hebben een andere invulling van de week. De zaterdag is namelijk de zondag. Ze mogen niet op deze dag werken. Veel joodse kinderen moeten op bijbel scholing om Hebreeuws te leren en te leren over de koran.

Identiteit

Wat is een identiteit?

Een identiteit is wie je bent. Om achter je eigen identiteit te komen, kun je deze vragen beantwoorden.

-Wie ben ik?

-Wat vind ik?

-Wat doe ik?

-Hoe gedraag ik mij?

-Wat geloof ik?

Multicultureel?

Multicultureel betekent dat er meerdere culturen in Nederland zijn. Een cultuur is hoe je leeft, wat je doet en wat je vindt. Hier horen ook rituelen en tradities bij.

In Nederland wonen veel verschillende soorten culturen samen. Dit hoeft niet alleen maar mensen uit andere landen te zijn. Heb jij eigenlijk wel dezelfde cultuur als je klasgenoot?

Geloven:

Protestantisme:

Deze mensen geloven in God en in Jezus Christus. Deze mensen leven heel vroom (zuinig, niet te veel feesten) en proberen te leven zoals er in de bijbel staat. Deze mensen zitten vaak de hele zondag in de kerk of mogen niet werken op deze dag. De kerk wordt niet versierd met beelden of schilderijen

Katholicisme:

Deze mensen geloven in God en in Jezus Christus. Deze mensen leven minder vroom en mogen ook mooie dingen hebben. Ze proberen te leven zoals in de bijbel staan en gaan vaak zondagochtend en een avond in de week naar de kerk.

Islam:

Deze mensen geloven in Allah en Mohammed. Ze proberen te leven, zoals erin de Koran staat. Ze gaan vaak op vrijdag naar de Moskee en bidden vijf keer per dag. Ze mogen ook veel dingen niet, zoals varkensvlees eten, fysiek contact hebben met mannen/ vrouwen of het haar helemaal laten zien.

Jodendom: De joden geloven in God. Ze geloven niet in Jezus Christus. De joden hebben een andere jaartelling en hebben een andere invulling van de week. De zaterdag is namelijk de zondag. Ze mogen niet op deze dag werken. Veel joodse kinderen moeten op bijbel scholing om Hebreeuws te leren en te leren over de koran.

Onderwerp: Identiteit Week: 4 Les: 2

Doel:

Leerlingen voeren aan het einde van de les de regels rondom een debat uit vanuit zichzelf. Ze wachten op hun beurt, geven een argument over de stelling en laten een andere in hun waarde.

De leerlingen kunnen bedenken welk groepje ze het beste vinden, naar aanleiding van argumenten. Leerlingen kunnen duidelijk uitleggen, waarom ze voor deze persoon kiezen. Ze gebruiken hierbij argumenten die de persoon of groep hebben gebruikt en legt uit waarom dit sterk was. Ze kunnen deze ook vergelijken met een argument van het andere groepje.

De leerlingen kunnen uitleggen wat het begrip identiteit betekent. De leerlingen weten welke geloven er in Nederland zijn en wat deze inhouden.

De leerlingen kunnen aan het einde van dit project samenwerkend leren, waarbij ze op hun beurt wachten en ook hun beurt nemen. De leerlingen kunnen het oneens zijn met een idee en niet met de persoon, waarbij ze dus respectvol met de persoon om kunnen gaan. In de groep kunnen ze elkaar hulp geven en kunnen ze deze ook aanvaarden. Ze kunnen afleidingen weerstaan. Ze kunnen brainstormen en elkaar uitdagen, hiernaast komen ze op voor hun eigen ideeën.

Inleiding: 5 minuten

Ik doe een kleine terugblik op vorige week en bekijk of de leerlingen nog weten over debatteren.

Wat is er allemaal nodig voor een debat? *Een stelling, argumenten en twee partijen, vaak een voor en tegen partij.* Wat moet je doen tijdens een debat? *Wachten op je beurt, iemand in zijn waarde laten, reageren op wat iemand zegt en een sterk argument geven.*

Ik geef hierna de leerlingen nog kort de tijd om hun geschreven argumenten goed over te kijken, voordat we beginnen met de debatten

Benodigde materialen: mapje met materialen

Kern: 30 minuten

Deel 1, 15 minuten:

Voordat we beginnen met het debat leg ik nogmaals de rollen uit die iedereen heeft. Diegene die aan de beurt zijn, geven argumenten wanneer ze de beurt hebben. De leerlingen die niet aan de beurt zijn, zitten op hun plek. Ze schrijven bijvoorbeeld argumenten op die ze sterk vinden. Dit hoeft niet alleen argumenten te zijn waar je het mee eens bent, maar kan ook een argument zijn die een goede toelichting heeft.

Ik bespreek de handelingswijzer die hoort bij het houden van een debat en welke stappen belangrijk hierbij zijn. Aan de hand van de handelingswijzer houden wij 3 debatten. Per debat zijn we ongeveer 5 minuten kwijt. De rest van de klas speelt op als jury. Die beslist wie de sterkste argumenten had en wie hierom de winnaar is.

Deel 2, 15 minuten:

Na het voeren van de debatten, vullen de leerlingen weer het leerlingenportfolio in. Om ervoor te zorgen dat de leerlingen weten wat ze moeten doen, bespreek ik een paar onderdelen gezamenlijk en laat ik leerlingen voorbeelden opnoemen. Dit zorgt ervoor dat de leerlingen weer weten wat ze kunnen invullen.

Benodigde materialen: Mapje met nieuwe bladen voor het leerlingenportfolio

Afsluiting: 5 minuten

Wat hebben we geleerd over debatteren? Wat ging beter in vergelijking met vorige week? Wat ging beter met het invullen met de leerlingenportfolio's vergeleken met vorige week?

We bespreken hierna welke woorden in de boom passen. Per onderwerp (debatteren, participatie, identiteit en democratie) noemen we belangrijke woorden. We kiezen het woord uit wat het meeste bij deze week past en schrijven deze op.

Geraadpleegde bronnen:

Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). *Overtuigend Debatteren*. Amsterdam: Boom.

Katholiek.nl (26 april 2013). *Wat is katholiek*. Geraadpleegd op 20-2-2018, via:

<https://www.katholiek.nl/actueel/wat-is-katholiek/>

Wursten, D. (December 2017). *Profielschets van een protestant in België*. Geraadpleegd op 20-2-2018, via: <https://dick.wursten.be/profielprotestant.htm>

Munnink, E.(S.D.) *wat is het jodendom*. Geraadpleegd op 20-2-2018, via: <https://npofocus.nl/artikel/7654/wat-is-het-jodendom>

X LEERLINGENPORTFOLIO

Hieronder is eerst weergegeven wat de eerste versie van het formulier voor in het leerlingenportfolio was en het aangepaste formulier voor in het leerlingenportfolio is. Beide zijn ontworpen door Leah Lankhorst (2018)

Eerste versie van het formulier voor in het leerlingenportfolio

Democratie <i>Samen door te overleggen, afspraken maken</i>	
Dit doe ik	
-Ik kan een probleem zonder woordenwisseling oplossen -Ik gedraag mij naar de gemaakte regels -Ik accepteer dat een andere leerling of de juf eventueel de baas is over mij	
Dit kan ik	
-Ik snap de informatie over een onderwerp -Ik kan met anderen in mijn groepje mijn mening delen -Ik kan accepteren dat niet iedereen het met mij eens is	
Dit weet ik	
-Ik weet welke rechten wij hebben in een democratie -Ik weet hoe de regering van Nederland eruitziet -Ik weet hoe de regering van de EU eruitziet	

Participeren <i>Meehelpen in de samenleving, iets doen voor anderen</i>	
Dit doe ik	
-Ik gedraag mij vriendelijk en behulpzaam tegenover anderen -Ik zorg ervoor dat anderen een fijne tijd hebben als ik erbij ben -Ik zorg ervoor dat mijn werkplek er netjes en verzorgd uit ziet	
Dit kan ik	
-Ik kan meedoen aan een discussie/debat of een gesprek	

-Ik zorg ervoor dat de gemaakte regels worden uitgevoerd en zorg ervoor dat anderen dit ook doen	
Dit weet ik	
-Ik weet hoe je op een positieve en goede manier met iemand kan omgaan -Ik weet welke rechten kinderen hebben in onze samenleving	

Identiteit <i>Dit ben ik, Zo gedraag ik mij, Dit vind ik</i>	
Dit doe ik	
-Ik kan op een serieuze manier met iemand anders praten -Ik denk na over wat ik vind en wat mijn mening is -Ik kijk hoe mijn mening past bij de gemaakte regels	
Dit kan ik	
-Ik gedraag mij bij elke situatie gepast en naar wat er bij de situatie hoort -Ik kan goed samenwerken met mijn klasgenoten of de kinderen in mijn groepje	
Dit weet ik	
-Ik weet welke geloven er in Nederland zijn en wat deze mensen geloven en wat dit betekend voor de manier van leven van deze mensen. -Ik weet welke verschillende culturen er zijn in Nederland -Ik weet welk geloof en cultuur ik zelf heb en hoe deze verschilt met iemand uit mijn groepje	

Figuur 11: Eerste versie formulier leerlingenportfolio

Aangepast formulier voor in het leerlingenportfolio

Democratie				
<i>Samen door te overleggen, afspraken maken</i>				
Dit doe ik				
-Ik kan een probleem zonder woordenwisseling oplossen	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik gedraag mij naar de gemaakte regels	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik accepteer dat een andere leerling of de juf eventueel de baas is over mij	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
Dit kan ik				
-Ik snap de informatie over een onderwerp	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik kan met anderen in mijn groepje mijn mening delen	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik kan accepteren dat niet iedereen het met mij eens is	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
Dit weet ik				
-Ik weet welke rechten wij hebben in een democratie	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik weet hoe de regering van Nederland eruit ziet	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik weet hoe de regering van de EU eruit ziet	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet

Participeren				
<i>Meehelpen in de samenleving, iets doen voor anderen</i>				
Dit doe ik				
-Ik gedraag mij vriendelijk en behulpzaam tegenover anderen	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik zorg ervoor dat anderen een fijne tijd hebben als ik erbij ben	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik zorg ervoor dat mijn werkplek er netjes en verzorgd uit ziet	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
Dit kan ik				
-Ik kan meedoen aan een discussie/debat of een gesprek	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik zorg ervoor dat de gemaakte regels worden uitgevoerd en zorg ervoor dat anderen dit ook doen	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
Dit weet ik				
-Ik weet hoe je op een positieve en goede manier met iemand kan omgaan	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik weet welke rechten kinderen hebben in onze samenleving	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet

Identiteit				
<i>Dit ben ik, Zo gedraag ik mij, Dit vind ik</i>				
Dit doe ik				
-Ik kan op een serieuze manier met iemand anders praten	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik denk na over wat ik vind en wat mijn mening is	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik kijk hoe mijn mening past bij de gemaakte regels	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
Dit kan ik				
-Ik gedraag mij bij elke situatie gepast en naar wat er bij de situatie hoort	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik kan goed samenwerken met mijn klasgenoten of de kinderen in mijn groepje	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
Dit weet ik				
-Ik weet welke geloven er in Nederland zijn en wat deze mensen geloven en wat dit betekend voor de manier van leven van deze mensen.	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik weet welke verschillende culturen er zijn in Nederland	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet
-Ik weet welk geloof en cultuur ik zelf heb en hoe deze verschilt met iemand uit mijn groepje	Ja	Nee	Soms/ Een beetje	Weet ik niet

Figuur 12: Tweede versie formulier leerlingenportfolio

XI ANALYSE VAN BEVINDINGEN LEERKRACHT

Hieronder worden de analyses weergegeven die gemaakt zijn na het kijken naar de reflecties van de leerkracht. Dit wordt weergegeven in het G-loot model. In het G-loot model wordt het gedrag van de kinderen, omstandigheden van de leerkracht, onderwijskenmerkende aspecten, effect omgeving en het begrip van de taak weergegeven (Overdiep, 2016). De stimulerende- en de belemmerende factoren worden kort weergegeven in een tabel.

Overdiep, I. (2016). *Wijzer over Zien en Kijken*. Utrecht: PO-raad

*Indien er wordt gesproken over een handelingswijzer betreffend het samenwerken, dan wordt gesproken over Handelingswijzer Voorbereiden op een debat in bijlage VII: Handelingswijzers voor debatteren.

Indien er wordt gesproken over een handelingswijzer betreffend debatteren, dan wordt er gesproken over Handelingswijzer Uitvoeren van een debat In Bijlage VII: Handelingswijzers voor debatteren.

Testfase

Er heeft een testfase plaatsgevonden, waarin het samenwerken, het maken van argumenten, het debatteren en het invullen van het leerlingenportfolio is getest. Dit telt tevens als de Nulmeting.

les	G-Loot	Bevindingen van leerkracht
Les 1	Gedrag van de kinderen	Leerlingen waren enthousiast over het onderwerp en het ontwerpen van een eigen partij. Werkten enthousiast aan verwerking. De helft van de groepjes had moeite met samenwerken.
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Klassikale uitleg van opdracht hierna werd er gewerkt in groepjes.
	Effect omgeving	Leerlingen zaten niet op hun vertrouwde plaats en werkten niet met kinderen waarmee ze normaal werken.
	Begrip van de taak	Na wat verwarring begrepen de leerlingen de opdracht goed. Sommige kregen in tijd de argumenten en de poster niet af.
Les 2	Gedrag van de kinderen	Waren soms te enthousiast bij argumenteren. Beter in samenwerken.
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Samenwerken met hetzelfde groepje als in les 1. Aan het einde een klassikaal debat met gebruik van Jury.
	Effect omgeving	Leerlingen zaten op een andere plek dan vertrouwd en tijdens het kijken naar debatteren op de vertrouwde plek en anders stonden ze voor de klas.
	Begrip van de taak	De leerlingen vonden het maken van argumenten lastig en waren veel hulp nodig. Begrepen debatteren nog niet helemaal, waardoor soms voor de beurt werd gepraat.
Les 3	Gedrag van de kinderen	Leerlingen waren onrustig. Tijdens het stemmen stemden sommige leerlingen stiekem op zichzelf. Geen inzet voor invullen leerlingenportfolio
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Klassikale uitleg. Leerlingen werkten zelfstandig op hun plek

	Effect omgeving	Leerlingen zaten op eigen plek of stonden voor in de klas om te stemmen.
	Begrip van de taak	Begrepen niet helemaal hoe de stembiljetten moesten worden ingevuld. Begrepen de precieze bedoeling van de leerlingenportfolio's niet.

Figuur 13: G-loot nulmeting

In dit schema wordt het G-loot analyse schema naar de bevindingen van de leerkracht nogmaals geanalyseerd om te kijken naar de stimulerende factoren en de belemmerende factoren.

Les	G-loot	Stimulerende factoren	Belemmerende factoren
Les 1	Gedrag van de kinderen	Enthousiast over opdracht	Helpt moeite met samenwerken
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht enthousiast over het onderwerp	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Klassikale uitleg, samenwerkingsopdracht	Anders dan normaal
	Effect omgeving	Uitleg op vertrouwde plek	Samenwerken met niet vertrouwde kinderen en op een niet vertrouwde plek
	Begrip van de taak	Tijdens verwerking werd goed gewerkt aan opdracht	In het begin was de bedoeling nog niet helemaal duidelijk
Les 2	Gedrag van de kinderen	Werkten beter samen dan in les 1	Te enthousiast bij argumenteren
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht enthousiast over het onderwerp	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Samenwerken aan het bedenken van argumenten Klassikaal debat	Anders dan normaal
	Effect omgeving	Zaten als jury zijnde op vertrouwde plek	Leerlingen zaten niet op hun vertrouwde plaats en werkten niet met kinderen waarmee ze normaal werken. Moesten voor de klas staan.
	Begrip van de taak		Moeite met vormen van argumenten en begrepen regels van een debat nog niet helemaal.
Les 3	Gedrag van de kinderen	Enthousiast over stemmen	Erg onrustig, wilden niet luisteren

	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht enthousiast over het onderwerp	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Klassikale uitleg en verwerking op de plek	Actieve werkvorm (stemmen) tijdens zelfstandige verwerking
	Effect omgeving	Leerlingen mochten op vertrouwde plek zitten	Moesten naar voren lopen om te stemmen
	Begrip van de taak	Begrepen wat stemmen was en waar het voor stond	Begrepen stembiljet nog niet precies. Begrepen leerlingenportfolio niet.

Figuur 14: G-loot nulmeting, stimulerende- en belemmerende factoren

Conclusie over de testfase:

In de meeste gevallen worden aan beide kanten evenveel punten weergegeven. De onderwerpen waar niet evenveel punten staan, zijn begrip van taak en effect omgeving. Kijkend naar de punten gaat het voornamelijk over het feit dat de leerlingen in een niet vertrouwde situatie waren en dat de leerlingen de opdrachten niet begrepen. Hier tegenover staat wel dat bij stimulerende factoren beschreven staat dat zowel de leerkracht en de leerlingen enthousiast waren over de lessen.

Lessenserie

Hieronder worden de analyses van de leerkracht gegeven over de lessen in de lessenserie. Dit wordt via het G-Loot model gegeven.

Week en les	G-Loot	Bevindingen van leerkracht
Week 1, Les 1	Gedrag van de kinderen	Leerlingen waren enthousiast. Deden mee met de uitleg en bedachten eigen antwoorden. Sommige groepjes hadden samenwerkingsproblemen.
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Klassikale uitleg. Werken met handelingswijzer in groepjes.
	Effect omgeving	Leerlingen zaten niet op hun vertrouwde plaats en werkten niet met kinderen waarmee ze normaal werken.
	Begrip van de taak	De leerlingen begrepen de stelling en wisten door de handelingswijzer wat ze moesten doen tijdens het werken in groepjes.
Week 1, Les 2	Gedrag van de kinderen	Leerlingen in de jury waren stil, behalve bij het laatste groepje. Hier waren ze onrustiger. Leerlingen die moesten debatteren hadden niet altijd een argument paraat. Vielen vaak stiltes en ontwijkend gedrag als ze geen argument wisten. Tijdens het maken van het portfolio waren de leerlingen erg onrustig.
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht zat niet helemaal lekker in haar vel door omstandigheden in de LIO.

	Onderwijskenmerkende aspecten	Leerlingen zaten op hun vertrouwde plek. Les was gedeeltelijk klassikaal en zelfstandig. De leerlingen moesten vooraan in het lokaal staan, tegenover elkaar. De leerlingen kregen een nieuw middel van evaluatie, het leerlingenportfolio.
	Effect omgeving	De leerlingen moesten voor in het lokaal staan. De leerlingen konden nergens zitten en moesten voor een periode stilstaan en luisteren. Er waren een aantal kinderen die, hierdoor onrustig werden en gingen leunen op een kruk, tafel of tegen het bord aan.
	Begrip van de taak	De leerlingen begrepen doormiddel van de handelingswijzer het debatteren goed. Sommige begrepen nog niet helemaal de snelheid van het debatteren en dat je een argument of reactie paraat moet hebben staan. De leerlingen begrepen het leerlingenportfolio niet en wisten niet wat ze moesten invullen, hiernaast begrepen ze het niet hier niet van.
Week 2, Les 1	Gedrag van de kinderen	De leerlingen waren geïnteresseerd in de uitleg. Leerlingen waren onrustig bij het werken in groepjes.
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht had een lastig tussenbeoordelingsgesprek gehad. De leerkracht besloot hierom om veranderingen aan te brengen, maar voelde nog steeds een stress voor het vervolgesprek aan het einde van de week.
	Onderwijskenmerkende aspecten	Leerlingen kregen een klassikale uitleg en werkten hierna gezamenlijk in groepjes aan de verwerking. Ze werkten volgens de aanwijzingen van een handelingswijzer.
	Effect omgeving	Leerlingen zaten op hun vertrouwde plek tijdens de uitleg en zaten op een niet vertrouwde plek tijdens het samenwerken. Ze werkten samen met leerlingen, waarmee ze normaal niet samenwerken
	Begrip van de taak	Leerlingen hadden moeite met het bedenken van argumenten bij de stellingen. Ze vonden de stellingen te lastig en begrepen deze niet, zelfs als de uitleg ernaast lag.
Week 2, Les 2	Gedrag van de kinderen	Leerlingen van de jury waren stil tijdens de debatten. De leerlingen die aan de beurt waren, vielen vaak stil. Ze hadden kortere argumenten vergeleken met vorige week. De leerlingen maakten het leerlingenportfolio serieus.
	Omstandigheden leerkracht	Leerkracht had een lastig tussenbeoordelingsgesprek gehad. De leerkracht besloot hierom om veranderingen aan te brengen, maar voelde nog steeds een stress voor het vervolgesprek aan het einde van de week.
	Onderwijskenmerkende aspecten	De leerlingen hadden een klassikaal gedeelte, waarbij ze moesten luisteren naar anderen en zelf een gedeelte moesten spreken. Hiernaast werkten ze zelfstandig aan het leerlingenportfolio, waarbij ze een reflectie gaven op zichzelf.
	Effect omgeving	De leerlingen zaten op hun vertrouwde plek. Ze moesten voor een gedeelte ook voor de klas staan, sommige wisten zich hier geen houding te geven.
	Begrip van de taak	Door de handelingswijzer en mij als debatleider wisten de leerlingen wat ze moesten doen tijdens het debat. De leerlingen snapten door de nieuwe versie van het leerlingenportfolio deze nu wel.

Week 3, Les 1	Gedrag van de kinderen	Leerlingen waren onrustig tijdens de uitleg en hadden moeite met het luisteren. Tijdens het samenwerken deden ze wel serieus mee.
	Omstandigheden leerkracht	Na het gesprek van vorige week had de leerkracht een nieuw plan gemaakt en was deze aan het uitvoeren, waardoor er een verandering aan lesgeven was in de klas.
	Onderwijskenmerkende aspecten	De leerlingen kregen klassikale uitleg en werkten hierna in groepjes gezamenlijk aan de verwerking.
	Effect omgeving	Tijdens de uitleg zaten de leerlingen op hun vertrouwde plek en tijdens het samenwerken zaten ze op een niet vertrouwde plek en moesten ze samenwerken met leerlingen, waarmee ze normaal niet samenwerken.
	Begrip van de taak	Leerlingen konden de onderwerpen van de stellingen begrijpen en hadden aan het einde van de les allemaal minstens één goed argument.
Week 3, Les 2	Gedrag van de kinderen	Leerlingen van de jury waren stil en luisterden aandachtig. De groepjes stonden zelfverzekerd voor de groep en gaven goede argumenten. Sommige groepjes die problemen hadden de dag hiervoor, stonden niet zelfverzekerd voor de groep. Deze waren weer aan het leunen en aan het friemelen. Leerlingen maakten de leerlingenportfolio's rustig en serieus.
	Omstandigheden leerkracht	Na het gesprek van vorige week had de leerkracht een nieuw plan gemaakt en was deze aan het uitvoeren, waardoor er een verandering aan lesgeven was in de klas.
	Onderwijskenmerkende aspecten	De leerlingen hadden een klassikaal gedeelte, waarbij ze moesten luisteren naar anderen en zelf een gedeelte moesten spreken. Hiernaast werkten ze zelfstandig aan het leerlingenportfolio, waarbij ze een reflectie gaven op zichzelf.
	Effect omgeving	De leerlingen zaten op hun vertrouwde plek. Ze moesten voor een gedeelte ook voor de klas staan, sommige wisten zich hier geen houding te geven.
	Begrip van de taak	Door de handelingswijzer en mij als debatleider wisten de leerlingen wat ze moesten doen tijdens het debat. De leerlingen snaptten door de nieuwe versie van het leerlingenportfolio deze nu wel. De leerlingen ervoeren dit onderwerp als 'makkelijk', hierdoor waren er goede argumenten.
Week 4, Les 1	Gedrag van de kinderen	Leerlingen luisterden aandachtig tijdens de uitleg en waren enorm geïnteresseerd. Ze stelden veel vragen en vroegen bij veel opmerkingen om verdieping. Leerlingen vertelden veel eigen ervaringen. Twee van de zes groepjes waren onrustig. De rest werkte serieus samen.
	Omstandigheden leerkracht	Nadat vorige week de manier van lesgeven en omgaan met kinderen is aangepast, is deze week gewerkt aan het creëren van een betere orde. Leerlingen kregen hierdoor nieuwe regels te horen, hier waren ze nog niet helemaal aan gewend.
	Onderwijskenmerkende aspecten	De leerlingen kregen klassikale uitleg en werkten hierna in groepjes gezamenlijk aan de verwerking.
	Effect omgeving	Tijdens de uitleg zaten de leerlingen op hun vertrouwde plek en tijdens het samenwerken zaten ze op een niet vertrouwde plek en moesten ze samenwerken met leerlingen. De leerlingen mochten deze week zelf de groepjes kiezen. Sommige groepjes

		bestonden alleen uit vrienden en vriendinnen, die soms het samenwerken lastig vonden, omdat ze meer kozen voor de gezelligheid.
	Begrip van de taak	De leerlingen begrepen de uitleg goed. Ze zorgden er zelfs voor dat er meer verdieping werd gebracht. De leerlingen vonden de stellingen soms wel lastig, al helemaal als het niet precies hun mening was.
Week 4, Les 2	Gedrag van de kinderen	De leerlingen in de jury waren stil en luisterden aandachtig. De leerlingen gaven goede argumenten en reageerden ook op de anderen. Leerlingen voelden enthousiasme en wilden zelfs verdergaan met het debat, nadat het minimale doel al was bereikt. Leerlingen maakten leerlingenportfolio serieus.
	Omstandigheden leerkracht	Nadat vorige week de manier van lesgeven en omgaan met kinderen is aangepast, is deze week gewerkt aan het creëren van een betere orde. Leerlingen kregen hierdoor nieuwe regels te horen. Leerlingen wisten de consequenties en hielden zich aan de regels.
	Onderwijskenmerkende aspecten	De leerlingen hadden een klassikaal gedeelte, waarbij ze moesten luisteren naar anderen en zelf een gedeelte moesten spreken. Hiernaast werkten ze zelfstandig aan het leerlingenportfolio, waarbij ze een reflectie gaven op zichzelf.
	Effect omgeving	De leerlingen zaten op hun vertrouwde plek. Ze moesten voor een gedeelte ook voor de klas staan, sommige wisten zich hier geen houding te geven.
	Begrip van de taak	Door de handelingswijzer en mij als debatleider begrepen de leerlingen goed wat er van hun werd verwacht in het debat. De leerlingen van de jury gaven goede argumenten voor wie hen vonden dat de jury was. De leerlingen begrepen wat er van hun werd verwacht bij het invullen van het leerlingenportfolio.

Figuur 15: G-loot lessenserie

Er is gekozen om een tweede analyse schema te maken, waarbij de stimulerende en belemmerende factoren kort worden herhaald. Er is gekozen om hierbij effect van de omgeving en onderwijskenmerkende aspecten niet mee te nemen, omdat deze voor elke week identiek was.

Week	G-loot	Stimulerende factoren	Belemmerende factoren
1	Gedrag van de kinderen	Enthousiast Geïnteresseerd voor de uitleg	Samenwerkingsproblemen Niet altijd een 'sterk' argument paraat Afwijkend gedrag Onrustig tijdens invullen van leerlingenportfolio
	Omstandigheden leerkracht	Enthousiast over onderwerp en lessen	Moeilijkheden in LIO
	Begrip van de taak	Begrepen de stelling en werkwijze van samenwerken	Begrepen snelheid van debatteren niet Leerlingenportfolio te lastig
2	Gedrag van de kinderen	Geïnteresseerd in Uitleg Jury was stil en lette goed op Leerlingenportfolio werd serieus ingevuld	Onrustig bij samenwerken Leerlingen vielen stil tijdens debatteren

	Omstandigheden leerkracht	Verandering in aanpak in contact kinderen	Stress over tussenbeoordelingsgesprek
	Begrip van de taak	Leerlingen begrepen hoe het debat werkte Leerlingenportfolio werd begrepen	Vonden stellingen te lastig, zelfs met uitleg ernaast Argumenten bij debat waren kort(er)
3	Gedrag van de kinderen	Jury was stil en lette goed op Grootste gedeelte van de klas stond zelfverzekerd voor de klas Werken goed samen	Onrustig tijdens uitleg Slecht samenwerkende groepjes stonden friemelend en leunend voor de groep
	Omstandigheden leerkracht	Nogmaals nieuw plan ingezet Leerkracht zat beter in haar vel	Nog zoekende naar goede aanpak voor ongewenst gedrag
	Begrip van de taak	Leerlingen begrepen stellingen en hadden allen een goed argument bedacht Begrepen werking debat Begrepen werking van leerlingenportfolio	Eén groepje was meer begeleiding nodig dan andere groepjes tijdens het debat
4	Gedrag van de kinderen	Enorm geïnteresseerd in uitleg en deelden eigen ervaringen Enthousiast bij debat, wilden graag verder dan dat hoefde Leerlingenportfolio serieus gemaakt	Twee van de zes groepjes waren onrustig bij samenwerken
	Omstandigheden leerkracht	Zat goed in haar vel en had goed contact met kinderen Nieuwe regels ingevoerd omringt orde	
	Begrip van de taak	Begrepen uitleg toe en vroegen door voor verdieping Begrepen werking debat Begrepen werking Leerlingenportfolio	Vonden stellingen lastig als het niet hun mening was

Figuur 16: G-loot lessenserie, stimulerende- en belemmerende factoren

Conclusie ten opzichte van de lessenserie:

In het tweede G-loot analyseschema zijn het effect van de omgeving en de onderwijskenmerkende factoren weggelaten. Dit is gedaan, omdat het effect van de omgeving de antwoorden had dat de leerlingen in een niet vertrouwde omgeving moesten werken en de onderwijskenmerkende factoren waren dat de lessen bestonden uit een klassikaal gedeelte en een zelfstandig gedeelte. De belemmerende factoren beschreven dat leerlingen niet goed samenwerkten, gedeeltelijk onrustig waren bij een uitleg of dat ze moeite hadden met een aspect van de taak. De stimulerende factoren laten zien dat de leerlingen enthousiast waren over de uitleg, lessen, serieus samenwerkten, meededen aan het debat en het formulier van het leerlingenportfolio invulden.

XII ANALYSE VAN GEGEVENS IN LEERLINGENPORTFOLIO

De resultaten die in de onderstaande staafdiagrammen zijn genoteerd zijn gevonden door het analyseren van ingevulde formulieren in de leerlingenportfolio's, die ingevuld zijn tijdens de lessen in bijlage VIII: De lessenserie. In deze formulieren hebben de leerlingen genoteerd of zijzelf vonden of ze de doelen ten opzichte van burgerschapsonderwijs, opgesteld door SLO (2017), hebben behaald. Burgerschapsonderwijs bestaat uit drie domeinen: democratie, participatie en identiteit. Deze domeinen zijn onderverdeeld in houdings-, vaardigheids- en kennisdoelen. Onder de gevonden resultaten wordt kort benoemd wat er af te lezen is op de tabellen en wordt hiernaast de interpretatie van de onderzoeker weergegeven aan de hand van gegevens uit de g-lot analyses van de reflecties, te vinden in bijlage X: Analyse van bevindingen leerkracht. Bij het bekijken van deze resultaten moet rekening gehouden worden met een aantal feiten. Ten eerste zijn het de meningen van de leerlingen. Ten tweede zijn de vragen normatief naar wat de regering, geuit via SLO, verwacht van 'goede' burgers.

LEGENDA

Deze legenda geldt voor de onderstaande grafieken. (n=4)

Leerlinge groep 7	
Leerling groep 7	
Leerlinge groep 8	
Leerling groep 8	

Figuur 17: legenda van de gegevens

HOUDINGEN

Onderstaand worden alle resultaten genoteerd die te maken hebben doelen omringt houdingen

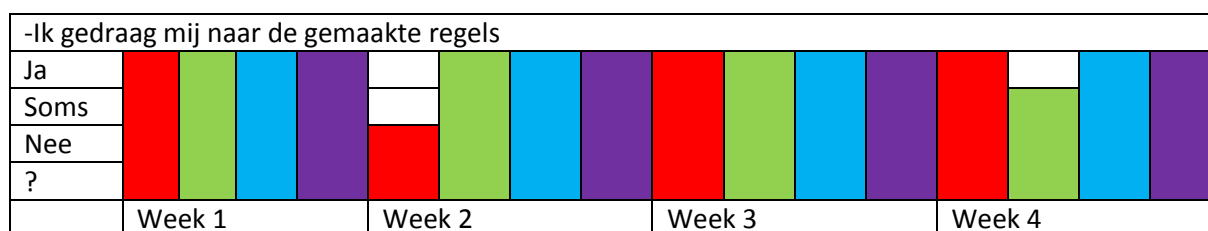
Houdingsdoelen bij Democratie

-Ik kan een probleem zonder woordenwisseling oplossen															
Ja															
Soms															
Nee															
?															
	Week 1				Week 2				Week 3				Week 4		

Figuur 18: Staafdiagram 1

In de resultaten is te zien dat de drie van de vier leerlingen in de eerste week nog van mening waren dat ze geen problemen konden oplossen zonder woordenwisselingen te gebruiken. Na de eerste week zijn deze antwoorden veranderd in voornamelijk ja en soms.

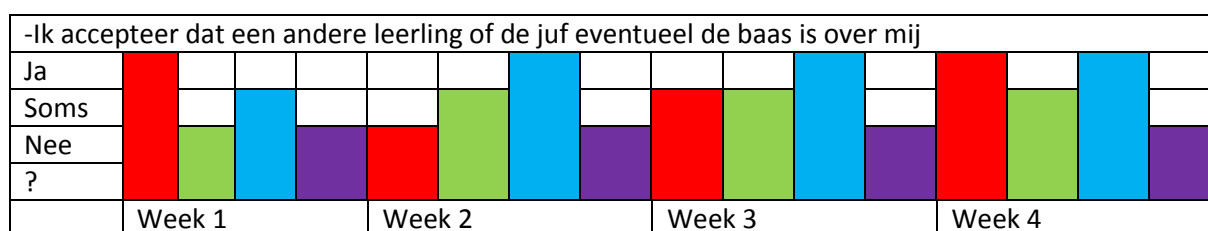
Interpretatie van onderzoeker: De leerlingen hebben na de eerste week geleerd hoe de handelingswijzer: Voorbereiden op een debat, zie bijlage V, kan worden gebruikt. Hiernaast zijn er gesprekken over samenwerken tijdens de uitleg aan het begin van de lessen geweest en hebben ze met de andere doelen van Burgerschap gewerkt. Dit kunnen voorbeelden zijn voor de verbetering van het behalen van de doelen.

Figuur 19: Staafdiagram 2

De leerlingen beantwoorden de vragen met ja, één keer nee en één keer soms.

Interpretatie van de onderzoeker: De leerlingen hielden zich aan de regels opgesteld bij het debat. Als een leerling soms of nee heeft ingevuld, betekent dit dat ze naar hun idee voor de beurt praatte of niet op tijd een argument gaf, waardoor de leerling het gevoel kreeg dat hij zich in deze les niet helemaal aan de afspraken hield.

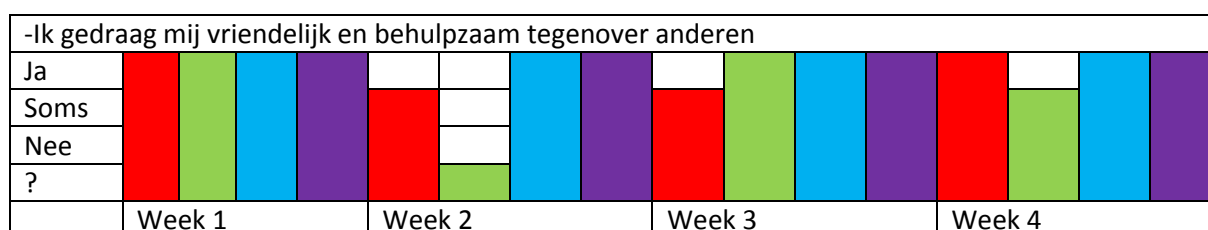

Figuur 20: Staafdiagram 3

De leerlingen reageren hier veel op met nee. Je ziet wel dat er bij sommige leerlingen ook ja of soms als antwoord geven. Zo zie je de leerling uit groep zeven van een nee naar een soms gaan. Je ziet de leerling uit groep zeven gaan van een nee, naar een soms en dan naar een ja. De leerling uit groep acht beantwoordde eerst soms en hierna ja. De enige leerling die nee blijft antwoorden is de leerling uit groep 8.

Interpretatie van onderzoeker: Deze vraag is erg zwart/ wit. Het is of iemand is de baas over mij of ik ben de baas. Sommige personen reageren heel defensief op zo'n vraag. Dit is waarschijnlijk de reden voor de nee van de leerling uit groep 8.

Houdingsdoelen bij Participatie

Figuur 21: Staafdiagram 4

In alle weken op week 2 na is alleen soms en ja geantwoord. In week 2 heeft ook een leerling gereageerd met: Ik weet het niet.

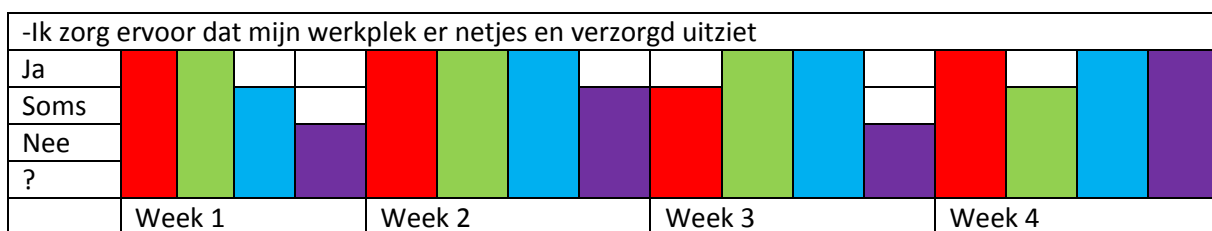
Interpretatie van onderzoeker: Dit is ook een vraag die zwart/ wit kan worden opgevat. De leerling kan bijvoorbeeld denken dat hij per se iemand moet helpen om dit doel te halen, terwijl je vriendelijk of behulpzaam opstellen ook al genoeg is. In sommige gevallen is hulp namelijk niet per se nodig, dit betekent niet dat je het niet bent. Waarschijnlijk heeft de leerling uit groep 7 het gevoel gekregen dat hij niet echt iets had gedaan, maar het wel is. Waardoor hij dit als antwoord heeft gegeven.

Figuur 22: staafdiagram 5

Bij dit doel zijn er diverse wisselingen te zien. Dit is te zien bij de leerlinge in groep 7 deze gaat van een ja naar een nee en dan weer naar een ja. De leerling uit groep acht zegt eerst nee, dan soms, dan nee en dan weer soms.

Interpretatie van onderzoeker: Dit doel is afhankelijk van jouw omgeving. Indien je in een groepje zit waarmee je meer botst of niet veel overeenkomsten hebt, kan het zijn dat een leerling denkt dat hij het doel niet heeft gehaald, terwijl hij wel vindt dat hij hem haalt in een andere situatie.

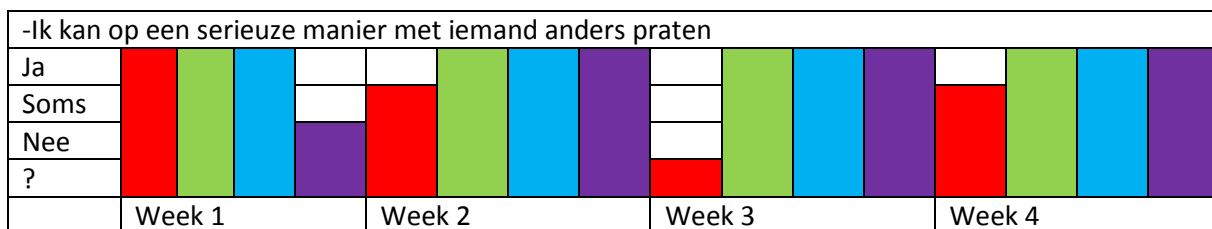

Figuur 23: staafdiagram 6

In week 1 wordt er soms en nee gereageerd naast twee keer ja. Hiernaast reageert de leerling uit groep 8 ook soms in week 2 en nee in week 3. De leerling uit groep 7 reageert soms in week 4 en de leerlinge in groep 7 reageert soms in week 3.

Interpretatie van onderzoeker: Leerlingen geven meestal hetzelfde antwoord, maar er is ook een wisseling af en toe. Dit kan komen door de omgeving waar de leerling in zit, misschien zitten ze wel rond een kleine tafel waar dit niet mogelijk is of is het groepje waarin ze zitten iets rommeliger.

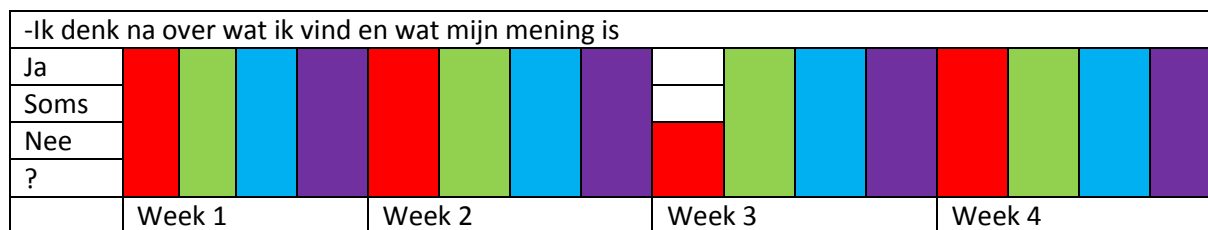
Houdingsdoelen bij Identiteit

Figuur 24: staafdiagram 7

Er zijn er een paar antwoorden die afwijken. Dit is de nee in week 1 van de leerling uit groep 8 en de soms in week 2 en 4 en de nee in week 3 van de leerling uit groep 7.

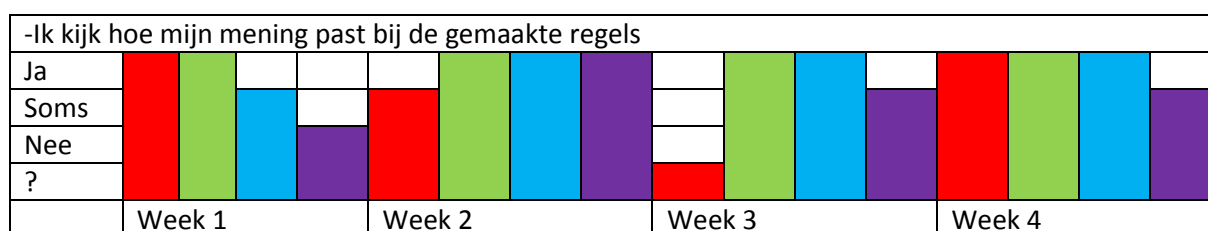
Interpretatie van onderzoeker: De omgang met anderen is afhankelijk van de omgeving en de personen in de omgeving. Deze omgeving was elke week anders. Dit kan ervoor zorgen dat de leerlingen de ene week wel serieus met anderen kunnen praten en de week hierop volgend, dit opeens niet meer kunnen. Toch is er aan de antwoorden duidelijk te zien dat de leerlingen de onderwerpen serieus namen en ook serieus probeerden te overleggen met anderen. De enige afwijkingen zijn in week 1 waar een leerling nee reageerde, deze moest waarschijnlijk wennen aan de nieuwe vorm van les krijgen en het vraagtken bij week 3, dit hoeft niet per se te betekenen dat ze dit niet heeft gedaan, maar niet zeker weet of het echt serieus was. Serieus is hiernaast een relatief begrip, het kan zijn dat ze hierdoor in de war raakte.

Figuur 25: staafdiagram 8

De leerlingen antwoorden hier allemaal ja op, behalve in week drie. Hier reageert leerlinge uit groep 7 met nee.

Interpretatie van de onderzoeker: Uit de reflecties van de leerkracht blijkt dat de leerlingen in de lessen komen met eigen gemaakte argumenten, waarbij ze hun eigen inkijk hebben laten meetellen. Waarschijnlijk wist de leerlinge in groep 7 niet zo goed een argument, waardoor ze meer is gaan leunen op de groep in plaats van op zichzelf.

Figuur 26: staafdiagram 9

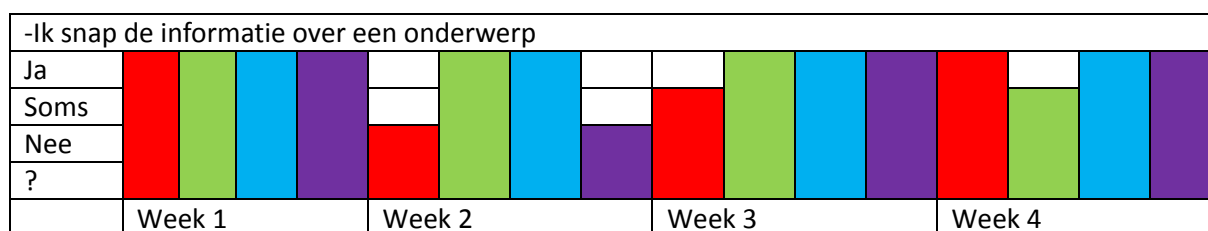
De meeste leerlingen antwoorden ja of soms. De enige leerling die andere antwoorden geeft is leerlinge uit groep 7, deze springt per week naar een verschillend antwoord.

Interpretatie van de onderzoeker: Het kan zijn dat de leerling dit doel niet goed begrijpt en hierdoor zonder al te hard nadenken een antwoord geeft of dat de leerling moeite heeft met het conformeren van haar mening naar de regels rond het debat.

VAARDIGHEDEN

Hieronder worden alle antwoorden in het leerlingenportfolio gegeven rond de doelen die te maken hebben met vaardigheden.

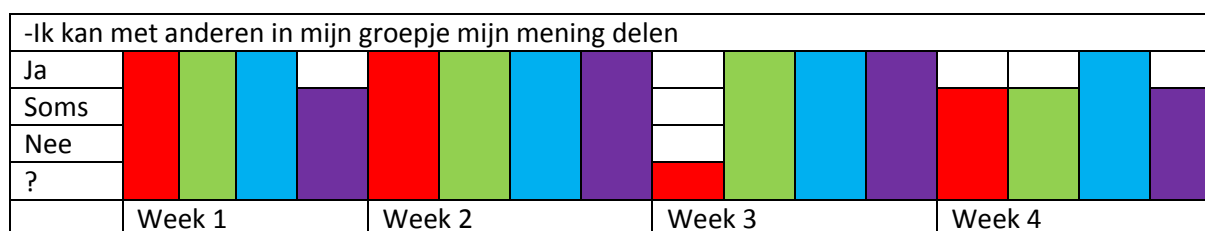
Vaardigheidsdoelen bij Democratie

Figuur 27: staafdiagram 10

De leerlingen reageren voornamelijk met ja of soms. In week 2 reageerden twee leerlingen met nee.

Interpretatie van de onderzoeker: De 2 antwoorden nee zijn terug te vinden in de reflecties van de leerkracht, te vinden in bijlage X: analyse van bevindingen leerkracht. Deze reageerde dat er veel opmerkingen kwamen van de leerlingen dat ze de stellingen niet begrepen en niet hadden onthouden wat elke regering precies was.

Figuur 28: staafdiagram 11

De leerlingen reageren op dit doel met ja of soms. In week drie reageert de leerlingen uit groep zeven met een vraagteken. De leerling zou waarschijnlijk niet precies hebben geweten of dit echt kon.

Interpretatie van de onderzoeker: Elke week was er een ander groepje. Het kan zijn dat de leerling zich veiliger voelt bij sommige leerlingen en bij andere niet. De leerlinge van groep 7 wist waarschijnlijk niet of ze de leerlingen in haar groepje kon vertrouwen.

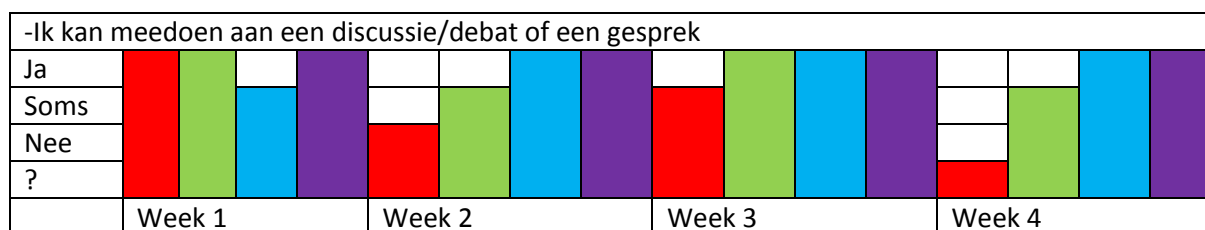

Figuur 29: staafdiagram 12

De meeste antwoorden zijn ja, hiernaast is er vier keer soms beantwoord.

Interpretatie van de onderzoeker: Dit doel is afhankelijk van de leerlingen waaraan de leerlingen zijn gekoppeld. Het kan zijn dat de leerlingen van een aantal leerlingen wel accepteren dat ze niet gelijk krijgen en van andere leerlingen dit niet accepteren. Toch is over het algemeen ja geantwoord en een aantal keer soms. Het soms is of afhankelijk van de andere leerlingen of van de mening van de leerling. Is de mening belangrijk voor de leerling dan is het belangrijk om gelijk te krijgen.

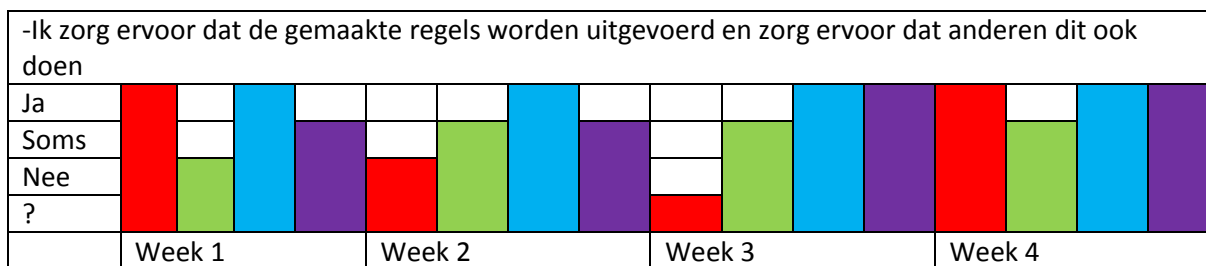
vaardigheidsdoelen bij Participatie

Figuur 30: staafdiagram 13

De meeste vonden dat ze dit wel konden of soms. De enige leerling die ook nee en een vraagteken als antwoord geeft is de leerlinge uit groep 7.

Interpretatie van de onderzoeker: Het antwoord hierop is afhankelijk van het begrip van de handelingswijzer: meedoen aan een debat en de gemaakte argumenten. Indien een leerling nee heeft geantwoord, is dit waarschijnlijk te danken aan het feit dat de leerling geen goede argumenten kon bedenken. Dit is te zien in week twee bij de leerlinge uit groep zeven. Deze begreep het onderwerp deze week waarschijnlijk ook niet goed, waardoor ze het gevoel had dat ze niet goed mee kon doen aan de discussie. Het vraagteken dat ze geeft in week vier is misschien afkomstig van het feit dat de leerling de discussie niet heeft gewonnen en zich hierna afvraagt of ze zelf wel goed heeft meegedaan tijdens de discussie.

Figuur 31: staafdiagram 14

De antwoorden zijn wisselend van week. Alleen de leerlinge uit groep 8 geeft elke keer ja als antwoord.

Interpretatie van de onderzoeker: De antwoorden kunnen liggen aan de samenwerking van de leerlingen. In week twee waren de leerlingen een stuk onrustiger. Dit kan de nee en de soms hebben veroorzaakt. Elke week was er wel een groepje of meerdere groepjes die niet goed samen konden werken. Het kan zijn dat de leerlinge uit groep zeven in week drie in een dergelijke groep zat, waardoor ze een vraagteken heeft ingevuld.

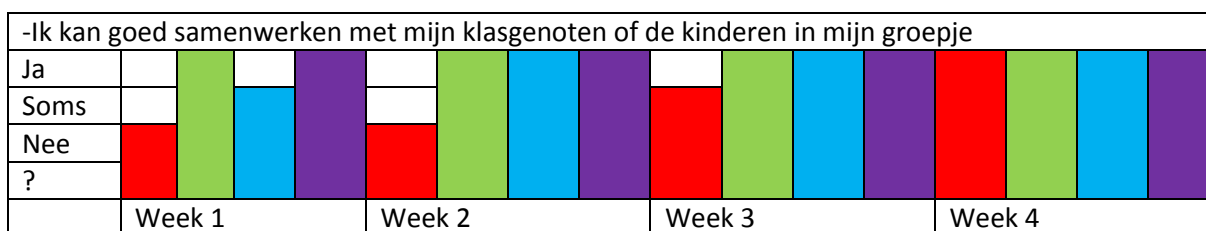
Vaardigheidsdoelen bij Identiteit

Figuur 33: staafdiagram 15

In week 1 werd nog met nee geantwoord door de leerlinge uit groep 7 en 8. Hiernaast werd er ja geantwoord, met uitzondering van de soms van de leerling uit groep 7 in week 2 en de soms van de leerlinge uit groep 7 in week 3.

Interpretatie van de leerkracht: De leerlingen reageren voornamelijk met ja en af en toe met soms in week twee tot en met week vier. De leerlingen weten na een aantal weken wat gepast is en wat niet en voeren dit ook steeds beter uit. Het kan zijn dat de leerlingen zich in week één nog niet gepast gedroegen, omdat ze nog niet bekend waren met de onderwijskenmerken van deze lessen.

Figuur 34: staafdiagram 16

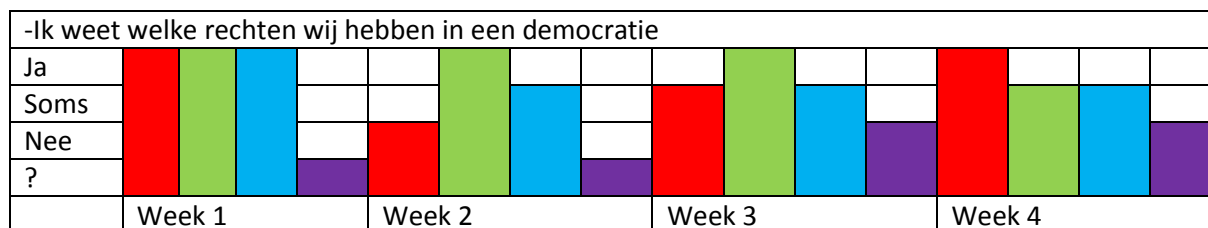
De leerlinge in groep 7 antwoord tweemaal met nee in de eerste twee weken.

Interpretatie van de onderzoeker: Het samenwerken is afhankelijk van de groep waarin je werkt. De leerlingen in groep zeven zat tijdens de eerste twee weken, waarschijnlijk in een groep waarmee ze lastig tot niet kon samenwerken, waardoor ze nee heeft ingevuld tijdens de evaluatie. Toch is er te zien dat ondanks de weinige samenwerkingsvaardigheden de leerlingen wel het gevoel hebben dat ze dit goed kunnen.

KENNIS

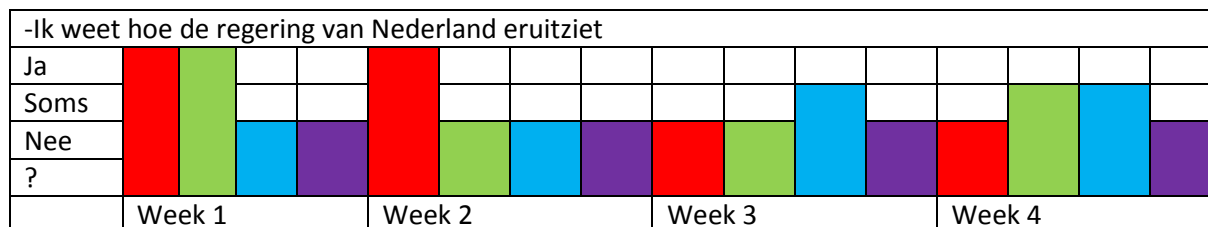
Hieronder worden de resultaten van de kennisdoelen weergegeven.

Kennisdoelen bij Democratie

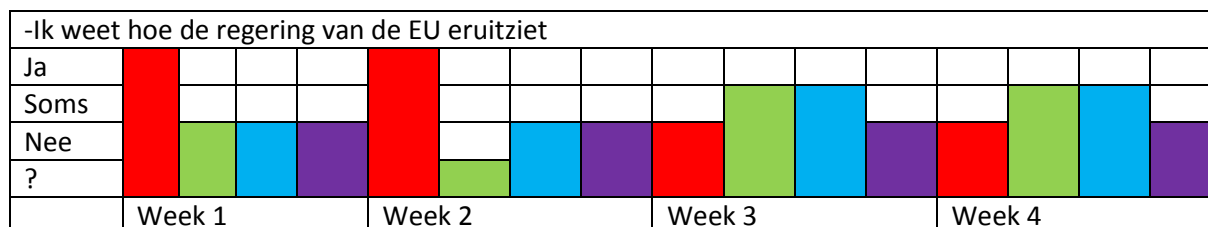
Figuur 35: staafdiagram 17

In week 1 werd driemaal ja geantwoord. In Week 2 werd dit al veranderd in nee, soms en ja. In de lopende weken werd dit veranderd in een soms of een ja. De leerling uit groep 8 geeft nee en weet ik niet als antwoord.

Figuur 36: staafdiagram 18

Leerlingen geven over het algemeen het antwoord nee, met hiernaast driemaal ja en driemaal soms.

Figuur 37: staafdiagram 19

De meerderheid geeft als antwoord nee, met hiernaast tweemaal ja en viermaal soms.

Interpretatie van de onderzoeker geldend voor figuur 35, 36 en 37: De leerlingen hebben in week één waarschijnlijk ja ingevuld, omdat ze wel dachten dat ze het wisten, maar nadat er steeds meer werd uitgelegd tijdens de lessen toch een gevoel kregen dat dit toch niet zo was. Dit is waarschijnlijk de reden dat de antwoorden niet alleen ja zijn. In week twee is de uitleg niet goed overgekomen en in de weken erna is er niet specifiek aandacht aan besteed, dit is waarom de leerlingen bij een antwoord als een vraagteken of nee blijven of bij een antwoord als soms.

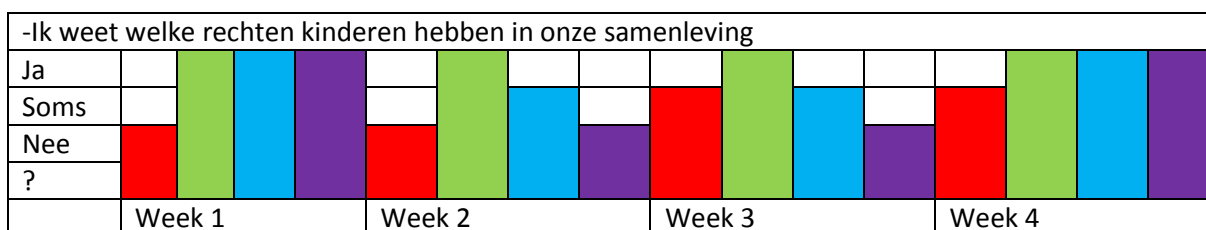
kennisdoelen bij Participatie

Figuur 38: staafdiagram 20

Er wordt ja geantwoord op dit doel, met uitzondering van de soms van de leerling in groep 8 in week 1 en de ik weet het niet van de leerlinge in groep 7 in week 4.

Interpretatie van de leerkracht: In de lessen omringt P.A.D. (een sociaal-emotionele lesmethode) zijn de leerlingen ook bezig met doelen als deze. Dit kan zijn waarom de leerling bij dit doel in vergelijking met de kennisdoelen van democratie en identiteit wel ja antwoorden. Het beantwoorden van een vraagteken bij week vier van de leerlinge uit groep zeven kan te maken hebben met het groepje waarin ze zat of het twijfelen aan zichzelf.

Figuur 39: staafdiagram 21

De leerlingen geven hier veel gemixte antwoorden op. De enige constante is de leerling uit groep zeven.

Interpretatie van de leerkracht: De stof hierover is uitgelegd in week drie. Je ziet duidelijk dat na week drie de leerlingen opeens een ja reageren of een soms. Het kan zijn dat door het nogmaals bekijken van de uitleg kaarten die meegegeven zijn in week drie het doel toch is behaald.

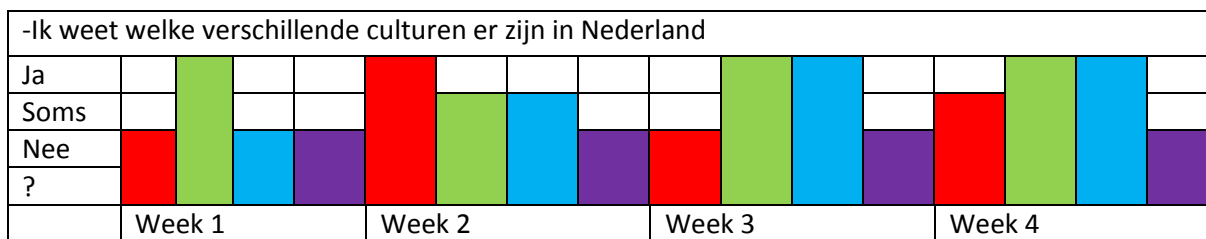
Kennisdoelen bij Identiteit

Figuur 40: staafdiagram 22

Er wordt evenveel ja als nee geantwoord. Duidelijk te zien is dat de leerling uit groep 7 en 8 en de leerlinge uit groep 8 hetzelfde antwoord blijven geven en de leerlinge uit groep 7 één keer een ander antwoord heeft gegeven.

Interpretatie van de onderzoeker: Dit doel is in week vier uitgelegd. Tijdens de uitleg in week vier wisten veel leerlingen opeens wat er precies bedoeld werd met deze doelen en welke soorten geloven er waren. Toch vonden ze waarschijnlijk de informatie nog niet genoeg om dit doel als ja af te kruisen.

Figuur 41: staafdiagram 23

Er wordt zevenmaal nee geantwoord, zesmaal ja en driemaal soms door de leerlingen.

Interpretatie van de onderzoeker: Dit doel is in week vier uitgelegd. Tijdens de uitleg in week vier wisten veel leerlingen opeens wat er precies bedoeld werd met dit doel en welke soorten culturen er waren. Tijdens de uitleg kwam wel naar voren dat er mega veel culturen zijn, die we niet allemaal kunnen bespreken. Het kan zijn dat de leerlinge uit groep zeven hierom in week vier toch heeft gekozen voor soms.

Figuur 42: Staafdiagram 24

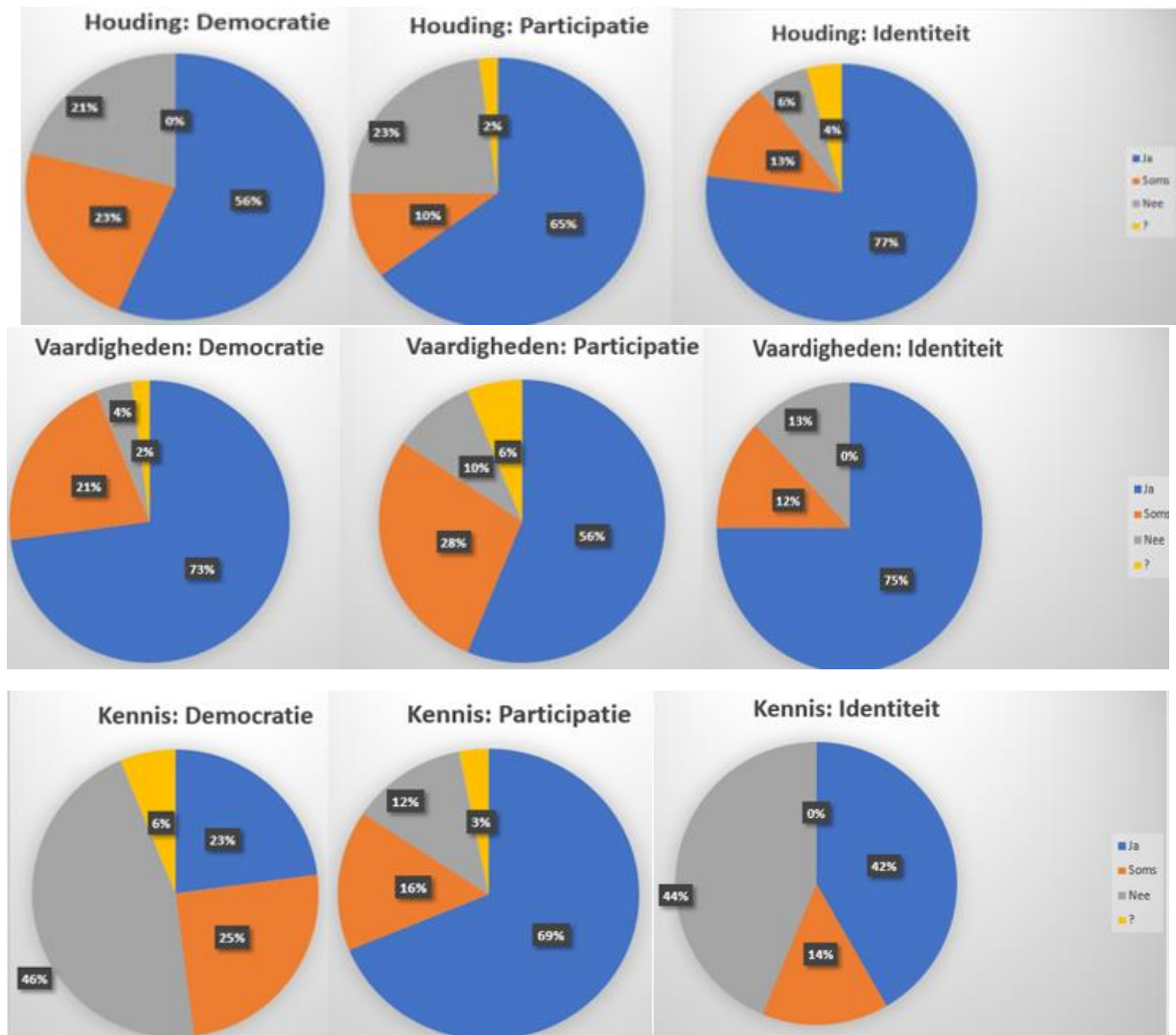
De meeste leerlingen hebben wisselende antwoorden, de enige die dit niet heeft is de leerling uit groep 8.

Interpretatie van de leerkracht: Dit doel is een stuk persoonlijker dan de twee doelen die hierboven zijn vermeld. Het kan hierdoor zijn dat de leerlingen hierdoor eerder zijn geneigd om ja of soms aan te kruisen. De leerlingen kennen elkaars achtergrond en weten van elkaar of ze een geloof hebben.

Voor figuur 40,41 en 42 geldt het volgende: De leerling uit groep acht blijft bij elke kennis doel van identiteit nee kruisen. Het kan zijn dat hij deze onderwerpen te lastig vindt en door gebrek aan eigen ervaring niet vindt dat hij dit doel heeft behaald.

Gegevens uit deze grafieken samengevat:

De gegevens zijn samengevoegd per burgerschapsdomein, Democratie, Participatie en Identiteit, en per categorie doel, Houding, Vaardigheid en Kennis. De hoeveelheid dat een antwoord ja (blauw), soms (geel), nee (oranje) of ik weet het niet (groen) wordt gegeven is weergegeven in procenten.

Figuur 43: resultaten van de leerlingenportfolio's tijdens de uitvoering van de lessen, n=4

XII PROCESVERSLAG

In deze bijlage wordt het proces van de onderzoeker besproken. Ten eerste wordt het tijdschema getoond, waarin genoteerd staat waaraan, wanneer, met wie tijd besteed is. Hiernaast wordt besproken op welke manier de onderzoeker samen heeft gewerkt met de onderzoeksgroep, op welke manier de onderzoeker samen heeft gewerkt met begeleiders en welke ontwikkeling de onderzoeker tijdens het onderzoek heeft doorgemaakt.

Tijdschema

Activiteit	Tijdsinvestering	Datum
Les onderzoek van Louwien Eisinga -> Hoe ziet een goede onderzoeksvraag eruit?	1,5	17-11-2017
Opzoeken bronnen op het internet en deze categoriseren voor gebruik	4	20-11-2017
Afstudeergids doorlezen over wat er van je als student wordt verwacht met betrekking tot het onderzoeksplan	2	20-11-2017
Een begin maken aan het hoofdstuk: Praktijkprobleem.	2	20-11-2017
Bestuderen hoofdstuk 1,2 en 3 van der Donk, C., & Van Lanen, B. (2012). <i>Praktijkonderzoek in de school</i> . Bussum: Coutinho.	4	21-11-2017
Bronnen opzoeken op het internet	3	21-11-2017
Verder schrijven aan praktijkprobleem	1	21-11-2017
Gesprek met Pienke Busstra en onderzoeksgroep-> Gepraat over de diverse onderwerpen en wat er van ons verwacht wordt de komende periode. (gekeken hiervoor in de afstudeergids) Meegebrachte versie van het praktijkprobleem ingeleverd	1,5	22-11-2017
Zoeken naar bronnen in mediatheek	1	22-11-2017
Bestuderen Jonge burgers en opschrijven van nuttige info in kladschrift burgerschapvorming, S. p. (2006). <i>Jonge burgers</i> . Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling.	3	23-11-2017
Bestuderen bijlage van een basis voor burgerschap. Consultatie door prof. Dr. Wiel veugelers en nuttige informatie opschrijven	4	23-11-2017
Bestuderen van 7 tips van onderwijsblad en nuttige informatie opschrijven Davidse, M. (10 april 2010). handen en voeten aan burgerschapvorming. <i>Onderwijsblad</i> , 26-27.	1	23-11-2017

Bestuderen wetten op primair onderwijs +zoeken naar stukken die passen bij burgerschap vorming. State, R. v. (2017, 08 01). <i>Wet op het primair onderwijs</i> . Opgehaald van wetten.nl geraadpleegd op 24-11-2017: http://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2017-08-01	4	24-11-2017
Bestuderen van hoofdstuk 1 tot en met 6 van het boek: Bas, J. d. (2008). <i>Burgerschap vorming Jong gedaan, Oud geleerd</i> . Baarn: Bekadidact.		27-11-2017
Bestuderen van hoofdstuk 7 tot en met 12 van het boek: Bas, J. d. (2008). <i>Burgerschapvorming Jong gedaan, Oud geleerd</i> . Baarn: Bekadidact.	8	28-11-2017
Afspraak op school met Piencke Busstra en onderzoeksgroep-> Besproken van mijn tot nu toe geschreven praktijkprobleem en welke zaken van belang waren voor mijn theoretische kader. Besproken over de onderzoeken van Iris en Daphne en geprobeerd om hun te helpen met het afbakenen van het onderwerp	1,5	29-11-2017
Bron over het leerplan van actief burgerschap bestudeerd: Bron, J., Veugelers, W., & Van Vliet, E. (2009). <i>Leerplanverkenning actief burgerschap</i> . Enschede: Stichting leerplanontwikkeling.	4	29-11-2017
Tweede helft van bron over leerplan van actief burgerschap bestudeerd: Bron, J., Veugelers, W., & Van Vliet, E. (2009). <i>Leerplanverkenning actief burgerschap</i> . Enschede: Stichting leerplanontwikkeling.	4	30-11-2017
Rapport over de stand van zaken van burgerschapsonderwijs in 2016 bestudeerd Inspectie van onderwijs. (2016). <i>BURGERSCHAP OP SCHOOL</i> . Den Haag: Inspectie van onderwijs.	4	30-11-2017

Tweede helft van het rapport over de stand van zaken van burgerschapsonderwijs in 2016 bestudeerd Inspectie van onderwijs. (2016). <i>BURGERSCHAP OP SCHOOL</i> . Den Haag: Inspectie van onderwijs.	8	1-12-2017
Tweede helft van het rapport over de stand van zaken van burgerschapsonderwijs in 2016 bestudeerd Inspectie van onderwijs. (2016). <i>BURGERSCHAP OP SCHOOL</i> . Den Haag: Inspectie van onderwijs.	4	4-12-2017
Verbeterpunten van Pieneke ten opzichte van hoofdstuk 2 bekeken en deze aangepast.	1	4-12-2017
Werken aan hoofdstuk 3: Theoretisch Kader	3	4-12-2017
Werken aan hoofdstuk 3: Theoretisch Kader	4	5-12-2017
Een boek over debatteren bestudeerd Van der Geer, P., & Kroes, S. (2009). <i>Overtuigend Debatteren</i> . Amsterdam: Boom.	4	5-12-2017
Werken aan hoofdstuk 3: Theoretisch Kader	3	6-12-2017
Afspraak met onderzoeksgroep en Pieneke-> Bespreken van mijn ingezonden vragen en de feedback die Pieneke hierop had gegeven. Laten zien van Hoofdstuk 2 en 3 en de verbeterde vragen aan Pieneke en Iris. Gesproken met Iris over mogelijke dingen die ze kan doen voor haar probleemanalyse en wat belangrijk is voor het theoretische kader.	1,5	6-12-2017
Bellen met stageschool over mijn scriptie en het maken van afspraken.	0,5	7-12-2017
Aanpassen hoofd- en deelvragen, Na bestuderen hoofdstuk 4 van het boek: van der Donk, C., & Van Lanen, B. (2012). <i>Praktijkonderzoek in de school</i> . Bussum: Coutinho.	2	7-12-2017
Werken aan doel en hypothese van hoofdstuk 4: Probleemstelling	4	7-12-2017
Bestuderen instrumenten/ middelen om te gebruiken bij het meten van de vooruitgang	4	8-12-2017
Onderzoek college van Louwien-> Met de onderzoeksgroep onze onderzoeksvragen bekeken van elkaar en feedback gegeven. Informatie gekregen over het procesverslag.	1,5	8-12-2017
Bespreking onderzoeksgroep over materiaal tot nu toe en elkaar feedback op ons materiaal gegeven.	1,5	8-12-2017

De gemaakte hoofdstukken in een gepast ontwerp zetten en het duidelijk en correct vormgeven van het verslag.	1	8-12-2017
Procesverslag maken voor week 1 en 2	3	11-12-2017
Procesverslag maken voor week 3 en 4	4	12-12-2017
Uitwerken van vragenlijst voor leerkracht en directeur om verdere informatie te krijgen over burgerschapsonderwijs op xx	2	13-12-2017
Meedraaien op xx en bekijken van de taalmethode die wordt gebruikt in de stageklas	4x	14-12-2017
Herschrijven van praktijkprobleem met gevonden informatie	1	14-12-2017
Procesverslag maken voor week 5	1	15-12-2017
Vragen voorbereiden gesprek op stageschool. Punten doorlezen van Pieneke.	2	17-12-2017
Bespreken plannen voor scriptie en stellen van vragen aan locatieleider en mentor	3	18-12-2017
Voorbereiden op het gesprek met scriptiebegeleider	1	19-12-2017
Overleg met scriptiebegeleider over voortgang en een vragenronde van mijn kant	1,5	19-12-2017
Werken aan verbeterpunten in mijn al gemaakte verslag	2	20-12-2017
Werken aan inleiding	3	20-12-2017
Werken aan inleiding	3	21-12-2017
Bijwerken van praktijkprobleem en probleemstelling	3	21-12-2017
Schrijven procesverslag week 6	1	22-12-2017
Doorlezen en bestuderen van kerndoelen taal en Burgerschapsonderwijs	3	22-12-2017
Werken aan mijn theoretische kader. H4, besproken met betrokkenen toegevoegd	5	25-12-2017
Werken aan mijn theoretische kader	8	27-12-2017
Werken aan mijn theoretische kader	8	28-12-2017
Werken aan mijn theoretische kader	8	29-12-2017
Werken aan mijn theoretische kader +Inleidende teksten toevoegen	8	30-12-2017
Schrijven procesverslag week 7	1	31-12-2017
Werken aan onderzoeksaanpak: Onderzoeksgroep, tijdpad	8	1 januari 2018
Werken aan onderzoeksaanpak: methode van dataverzameling	8	2 januari 2018
Werken aan onderzoeksaanpak: Ontwerpactiviteiten	5	3 januari 2018
Schrijven procesverslag: week 8	1	3 januari 2018
Nakijken Iris Muter's onderzoeksverslag	3 uur	9-1-2017
Gewerkt aan verbeterpunten die Iris Muter mij heeft gestuurd	3 uur	9-1-2017
Werken aan procesverslag	0,5 uur	10-1-2017

Gesprek met Pienieke	1,5 uur	11-1-2017
Overleg met Mentor over onderzoeksgroep	1 uur	12-1-2017
Feedback van Pienieke doorlezen en toepassen	6 uur	12-1-2017
Gesprek met stagebegeleider over het plan dat ik wil uitvoeren en onderzoeksgroep	1 uur	12-1-2017
Onderzoekscollege van Louwien Eisinga	1,5 uur	25-1-2018
Ontwerpen lessen voor de testfase	5 uur	11-2-2018
Gesprek met Pienieke Busstra over voortgang onderzoek	1,5 uur	14-2-2018
Maken van de lessen voor de eerste week	5 uur	18-2-2018
Maken van de lessen voor de tweede week	5 uur	20-2-2018
Maken van de lessen voor de derde week	5 uur	21-2-2018
Maken van de lessen voor de vierde week	5 uur	22-2-2018
Gesprek met Pienieke over de gemaakte lessen	2 uur	28-2-2018
Laten zien van de lessen aan mijn mentor van stage	1 uur	5-3-2018
Uitvoeren van de testfase	4 uur	19 maart 2018- 21 maart 2018
Reflecteren op de testfase	3 uur	25 maart 2018
Uitvoeren van de lessen van week 1 bij de onderzoeksgroep	1,5 uur	26 maart 2018- 27 maart 2018
Analyseren van de gegevens van week 1 en het schrijven van een reflectie op de lessen	3 uur	29 maart 2018
Uitvoeren van de lessen van week 2 bij de onderzoeksgroep	1,5 uur	9 april 2018- 10 april 2018
Analyseren van de gegevens van week 2 en het schrijven van een reflectie op de lessen	3 uur	12 april 2018
Uitvoeren van lessen van week 3 bij de onderzoeksgroep	1, 5 uur	16 april 2018- 17 april 2018
Analyseren van de gegevens van week 3 en het schrijven van een reflectie op de lessen	3 uur	19 april 2018
Uitvoeren van lessen van week 4 bij de onderzoeksgroep	1,5 uur	23 april 2018- 24 april 2018
Analyseren van de gegevens van week 4 en het schrijven van een reflectie op de lessen	3 uur	25 april 2018
Gesprek met Pienieke Busstra over voortgang onderzoek en vervolgstappen	1,5 uur	26 april 2018
Werken aan de grafieken die de resultaten van de leerlingenportfolio's laat zien.	3 uur	29 april 2018
Werken aan de grafieken die de resultaten van de leerlingenportfolio's laat zien	2 uur	30 april 2018
Gesprek met Pienieke Busstra over voortgang onderzoek en vervolgstappen	1 uur	9 mei 2018
Reflecties verwerken in G-Loot tabel	1 uur	18 mei 2018
Tendenties schrijven bij de grafieken	2 uur	19 mei 2018
Tendenties schrijven bij de grafieken	2 uur	20 mei 2018
Cirkeldiagrammen maken over houdingen, vaardigheden en kennis.	1 uur	21 mei 2018
Begin schrijven aan hoofdstuk samenvatting	2 uur	21 mei 2018
Begin schrijven aan hoofdstuk conclusie	4 uur	24 mei 2018

Afspraak met Scriptiebegeleider	1 uur	24 mei 2018
Maken van cirkeldiagrammen voor de Nulmeting en verbeteren cirkeldiagrammen van de leerlingenportfolio's	2 uur	25 mei 2018
G-loot in kleinere tabel maken en g- loot maken voor bij de nulmeting	1 uur	27 mei 2018
Tendenties verbeteren van gegeven grafiek	1 uur	27 mei 2018
Gedeelte maken van hoofdstuk 6	1,5 uur	27 mei 2018
Gedeelte maken van hoofdstuk 6	2,5 uur	30 mei 2018
Verbeteren van onderzoeksaanpak	3 uur	31 mei 2018
Afspraak met scriptiebegeleider	1 uur	31 mei 2018
G-loot conclusies schrijven en staafdiagrammen verbeteren	1 uur	1 juni 2018
Verbeteren onderzoeksplan	1 uur	1 juni 2018
Resultaten verbeteren	1 uur	1 juni 2018
Conclusie verbeteren	1 uur	2 juni 2018
Samenvatting afmaken	1 uur	3 juni 2018
Procesverslag schrijven	1 uur	3 juni 2018

Contacten met de begeleider van de pabo en van het werkveld

Het contact met de begeleider van mijn scriptie, Pieneke Busstra, begon met een e-mail. In deze mail werd er gevraagd over wanneer de eerste afspraak was met de onderzoeksgroep. Tijdens de eerste afspraak werd er gesproken over welke interesses er waren in de onderzoeksgroep. Mevrouw Busstra was geïnteresseerd in ons en gaf ons tips over onderwerpen en het afbakenen van een onderwerp. Ze vertelde wat van ons verwacht werd en maakte hiervoor een tijdsschema. De twee volgende weken is er nogmaals een afspraak geweest met de scriptiebegeleider om over de voortgang te communiceren. Na een aantal weken is er een individuele afspraak gemaakt om te kijken naar mijn onderzoeksplan die ik tot dan toe af had. In dit gesprek werd de feedback op mijn onderzoeksplan besproken. Ik heb diverse vragen meegenomen die mevrouw Busstra beantwoordde. Verder werd er nog gesproken over hoe ik tegen het onderzoek aankeek. Op 11 januari was er ook een afspraak met de begeleider, hierin is het concept van het onderzoeksplan doorgesproken. De laatste verbeterpunten werden medegedeeld voordat deze moest worden ingeleverd.

In februari zijn nog twee individuele afspraken geweest om de gemaakte lessenserie door te spreken en het actieplan voor de uitvoering. Tijdens de uitvoering is er een periode geen contact geweest. Toen alle gegevens verzameld waren is er bijna wekelijks een afspraak geweest waarbij gemaakt werk, mijn vragen en bevindingen werden gedeeld.

Het contact met de scriptiebegeleider is als zeer prettig bevonden. De begeleider was erg geïnteresseerd in de onderzoeker. Ze was naast het onderzoek ook geïnteresseerd in persoonlijke zaken. Hiernaast bood ze tijdens het bespreken van het onderzoek veel tips en verbeterpunten, maar was ook bereid om te luisteren naar de onderzoeker en haar inkijk op de zaken.

Op 7 december is het eerste contact geweest met de onderzoeksschool. Tijdens dit contact, met directeur en begeleider, is kort het idee van het onderzoek gedeeld. Er is afgesproken dat de onderzoeker al een paar keer in de klas komt om de onderzoeksgroep te observeren. De stagebegeleider heeft hiernaast inzicht gegeven in de methodes en werkwijze van de school. Wanneer de onderzoeker vragen had werden deze beantwoord.

De lessenserie is gecontroleerd door de begeleider. Tijdens het uitvoeren van de lessen zijn resultaten of gedragingen gedeeld met de begeleider. Tijdens de afrond fase is er weinig contact geweest tussen de begeleider van school en de onderzoeker. Naderhand zijn de onderzoeksresultaten gedeeld met de begeleider en de directeur.

Participatie met de onderzoeksgroep

Het contact met de onderzoeksgroep, ik, Iris Muter en Daphne Soer, begon door een inleidend gesprek met Pienke Busstra. In dit gesprek deelde iedereen zijn ideeën voor het onderzoek. De anderen toonden interesse in mijn idee. Ze wilden graag weten wat ik precies bedoelde. In dit gesprek heb ik geprobeerd om samen met de anderen te zoeken naar een onderwerp voor zichzelf. Iris en Daphne hadden namelijk nog geen idee welk onderwerp ze precies wilden hebben. In de volgende twee weken hadden we weer twee gesprekken met elkaar en de begeleider. Hierbij werden vragen van elkaar beantwoord en elkaar steun geboden. Ik had in het tweede gesprek al gemaakt werk meegenomen, waar de anderen naar keken en hun mening hierover gingen delen. Naast de gesprekken met de begeleider hebben Iris en ik ook een aantal keer samen afgesproken om elkaars werk te bekijken en te beoordelen. Via Whatsapp hebben we Daphne benaderd, waarna ze ook een keer aanwezig was. Tijdens deze afspraken werd duidelijk dat Daphne niet echt wist wat ze wilde en ook nog niks had gedaan. We probeerden hierop haar weer te helpen met het vinden van een onderwerp. Via de App hebben Iris en ik elkaar voornamelijk geholpen met vraagstukken, aangezien Daphne niet reageerde. Nadat Iris en ik ons concept van het onderzoeksplan af hadden hebben we elkaar geholpen met het proeflezen en beoordelen, zodat we deze punten konden aanpassen. Hiernaast hebben we ook een gesprek gevoerd met de begeleider over Daphne en is er besloten dat ze uit de onderzoeksgroep wordt gezet, omdat ze niet genoeg meewerkte hierin. Tijdens de uitvoering is er minder contact tussen Iris en mij geweest. Onze onderzoeksaanpak verschildte erg en liep niet overeen. We vroegen elkaar af en toe hoe het ging en boden hulp aan bij een vraag.

Ik heb naast de onderzoeksgroep ook contact tussendoor gehad met klasgenoten. Zo heb ik bijvoorbeeld de inleiding gemaakt met ondersteuning van klasgenoten die hier ook mee bezig waren en heb ik met een aantal klasgenoten nauw contact gehad over de verwerking van de hoofdstukken: resultaten, conclusie en samenvatting.

Leerproces van de onderzoeksopdracht voor mijn professionele houding

Mijn leerproces wordt aan de hand van een aantal onderdelen in de onderzoekscyclus van van der Donk en van Lanen (2009) beschreven.

Oriënteren

Tijdens deze fase kwam ik erachter dat ik mijzelf veel dingen afvroeg. Van der Rijst (Rijst, 2009) en Bruggink en Harinck (Bruggink & Harinck, 2012) beschrijven deze handelingen als onderdelen van een onderzoekende houding (als leerkracht). Tijdens het stellen van deze vragen merkte ik dat ik er al meer van af wist dan dat ik vooraf had gedacht. Toch wist ik niet alles en ging ik mij hier meer in verdiepen, wat past bij de aspecten willen begrijpen en willen weten, die van der Rijst beschrijft. Nadat ik wist wat ik moest weten ben ik verder gegaan met de volgende stap die Van der Donk en van Lanen (van der Donk & Van Lanen, 2012) beschrijven dat onder dit onderdeel van een praktijkonderzoek kiezen, verkennen, verbinden aan literatuur en beschrijven valt. Ik ben bezig geweest met het kiezen van mijn praktijkprobleem en heb ik deze verkent.

Ik zocht naar de betekenis van burgerschapsonderwijs, op welke manier deze in de wet is opgenomen en wat het praktijkprobleem bij dit vak is, zodat dit voor mijzelf duidelijk was en ik dit eventueel tijdens een volgende afspraak met de onderzoeksgroep en Pienieke kon uitleggen. Verder heb ik duidelijk onderwerp gekozen: Burgerschapsonderwijs, gegeven doormiddel van debatteren in de klas. Ik was erg voldaan toen ik na ongeveer een hele week bronnen te hebben opgezocht en te hebben bestudeerd een duidelijker beeld van burgerschapsonderwijs had. Ik liet hiermee zien dat ik bezig ben geweest met de gerichtheid op bronnen die Bruggink en Harinck beschrijven bij een onderzoekende houding.

In de tijd hierna ben ik bezig gebleven met het doorlezen van bronnen, waarmee ik liet zien dat ik erg nieuwsgierig ben en graag wilde weten wat burgerschapsonderwijs was. Dit sluit goed aan met het aspect nieuwsgierig zijn en willen weten, die Bruggink en Harinck (Bruggink & Harinck, 2012) in hun artikel beschrijven.

Ik merkte dat ik ook andere aspecten gebruikte, zoals het hebben van een open houding en niet direct na het lezen van 1 bron een vaste mening aan te nemen. Waardoor ik merkte dat ik echt gericht was op de bronnen en hierbij ook opzoek ging naar goede bronnen. Ik wilde voortbouwen op meningen en opvattingen die ik had vergaard door het lezen van andere bronnen, waardoor ik uiteindelijk een wel overwogen beeld kreeg van burgerschapsvorming. Verder had ik ook echt de drang om te willen begrijpen wat burgerschapsonderwijs nou precies in hield. Dat deze drang er is beschrijft ook Van der Rijst (Rijst, 2009). Als ik eenmaal meer wist over burgerschapsonderwijs merkte ik ook dat ik dit graag wilde delen met iemand anders, waardoor ik dit soms met vrienden of familie deelden.

Ik merkte dat het hebben van een onderzoekende houding makkelijker gaat, dan dat ik had gedacht. Ik was bang dat ik na een korte periode ging zin meer zou hebben in het onderzoeken, maar ik merkte dat naarmate de tijd verstreek en steeds meer bronnen waren gelezen ik hetzelfde enthousiasme behield. Dit enthousiasme is gebruikt om het praktijkprobleem af te ronden.

Richten

Bij richten ben ik bezig geweest met het bepalen van de reikwijdte van het onderzoek, de onderzoeksvraag en het onderzoeksdoel te formuleren en een literatuurstudie uit te voeren. Ik ben begonnen met het bedenken van de deel- en onderzoeksvraag. Aan de hand hiervan heb ik een literatuurstudie uitgevoerd. Door het lezen van de literatuur kwam ik erachter dat sommige bronnen van 2006 op sommige gebieden echt verouderd waren en dat de meeste hiervan niet bruikbaar waren. Door dit in te zien, ben ik ook bezig geweest met mijn onderzoekende houding. Ik gebruikte de aspecten: vraagtekens bij het vanzelfsprekende, goede bronnen willen gebruiken en het kritisch zijn op wat ik lees. Van der Rijst, (Rijst, 2009), beschrijft het kritisch willen zijn ook als een belangrijk aspect voor een onderzoekende houding. Verder merkte ik dat ik ook graag mijn gemaakte werk wilde delen met mijn onderzoeksgroep en Pienieke, waardoor ik deze meenam en door hun liet beoordelen. Tijdens het maken van de onderzoeksvragen en het theoretische kader merkte ik dat ik deze week sterk het aspect willen bereiken, die van der Rijst (Rijst, 2009) beschrijft. Ik wilde het namelijk correct af hebben.

Plannen

Tijdens het plannen heb ik gewerkt aan het bepalen van de manieren van dataverzameling, welke onderzoeksactiviteiten ik ging doen en welk onderzoeksplan ik ging hebben. Nadenken over welke activiteiten je gaat doen, hoe je deze gaat verzamelen en hoe je een onderzoek gaat uitvoeren en dit duidelijk verwoorden is nieuw van mij. Ik was dan ook nieuwsgierig naar hoe ik dit moest verwoorden.

Ik wilde graag weten en begrijpen hoe ik dit goed kon verwoorden en wat hiervoor nodig was. Ik heb hiervoor het boek praktijkonderzoek in de klas nauwkeurig geraadpleegd en gekeken naar wat er van mij werd verwacht in de rubrics. Uiteindelijk heb ik voor mij zelf een duidelijk beeld kunnen neerzetten, waar ik na een kritische blik tevreden mee was.

Ontwerpen

Tijdens het ontwerpen ben je bezig met de ontwerpeisen te verwoorden, de vorm te bepalen en het ontwerp uit te werken. Hiernaast moet je het uitvoeren in de praktijk en het eventueel aanpassen. De ontwerp eisen was ik bezig met het mijzelf afvragen wat ik precies wilde eisen van mijn ontwerp. Nadat ik deze had opgesteld wilde ik met de lessen van mijn ontwerp iets nieuws laten zien, door dingen te combineren die niet vaak worden gecombineerd. Ik verwijderde mij hierbij van de gebaande paden en koos voor mijn eigen richting. Tijdens het maken van de lessen zijn er diverse bronnen geraadpleegd die kritisch zijn bekeken. Ik wilde namelijk erg nauwkeurig zijn met het maken van de lessen, aangezien deze goed moesten zijn. Nadat ik de lessenserie had ontworpen voerde ik deze uit bij de onderzoeksgroep. Hier vond ik uit dat het werken met de leerlingenportfolio's nog niet goed ging. Ik wilde dit graag begrijpen. Ik ging na waar de leerlingen vastliepen en kwam tot een inzicht, die zorgde voor een goed alternatief.

Verzamelen

Bij het verzamelen ben ik bezig geweest met het bestuderen van de resultaten die te vinden waren in de leerlingenportfolio's. Ik heb bekeken hoe ik de resultaten het beste kon verzamelen, waarna een verzamel tabel ontstond. Dit was een andere verzamelmethode dan voorheen bedacht, waarmee ik een innovatie laat zien tegenover mijn eerdere ideeën.

Analyseren en concluderen

Tijdens het analyseren zijn alle verzamelde gegevens bekeken en aan de hand hiervan is een conclusie gevormd. De resultaten uit de leerlingenportfolio's is geplaatst in staafdiagrammen, wat veel moeite heeft gekost. Het was lastig om een grafiek te maken, aangezien ik woorden moest gebruiken. Ik moest dus blijven onderzoeken naar een manier waarop dit kon, wat de resultaten in bijlage X hebben opgeleverd. Toen ik hiermee klaar was merkte ik op dat alleen deze resultaten niet voor een geheel beeld zorgde en heb ik ook een g-loot analyse toegevoegd. Ik zette vraagtekens bij het vanzelfsprekende. Doordat ik nu een duidelijk beeld had op de resultaten kon ik een goede conclusie maken, waarmee ik had bereikt wat ik vooraf zo graag wilde, namelijk een antwoord op mijn onderzoeksvraag. Ik heb geleerd dat indien je genoeg tijd en aandacht aan iets besteed je tot een goed resultaat kan komen.

Algemene gevoel

Wanneer ik terugkijk naar wat ik in een korte periode heb bereikt, ben ik zeer trots. Ik heb mijn onderzoekende houding enorm verbeterd. Vooraf vond ik het maken van het onderzoeksverslag heel lastig, maar door veel tijd en energie erin te stoppen, heb ik een goed verslag afgeleverd. Door dit te doen heb ik diverse kanten van mijzelf laten zien die ik graag wil toepassen in het dagelijkse leven. Voorbeelden zijn: blijven afvragen of het kloppend is, doorzetten en creativiteit gebruiken. Voor een volgende keer zou ik graag willen dat ik minder onzeker ben tijdens het maken van het verslag. Ik heb nu namelijk aangetoond dat ik het wel kan.